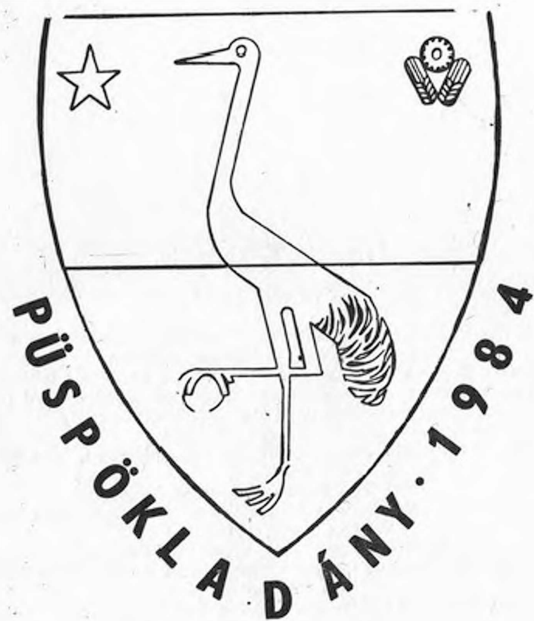

MÚZEUMI KURÍR

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos.

Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyarés angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen. Pf.: 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous.

A table of contents and indores in English and Hungarian are attached to each volume (i. e. every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

MÚZEUMI KURÍR

42.

(V. kötet, 2. szám)

Debrecen, 1983.

Püspökladányi szám
Megjelent a Püspökladányi nagyközségi Tanács
támogatásával

9790/84 184

Felelős kiadó: dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban. — Engedélyszám: III/KUL/97/HA/1977
Álföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Benkő István igazgató

A PÜSPÖKLADÁNYI „SZEGÉNYSÉG” PANASZLEVELE 1588-BÓL

MOLNÁR AMBRUS

Levéltári kutatásaim során akadtam az alábbi folyamodványra, amelyben 1588-ban, a püspökladányiak a királynak jelentik a rajtuk esett sok háborgatást, veszedelmet, inséget. Tekintetel arra, hogy a panaszlevél igen sok adatot tartalmaz Püspökladány és környéke XVI. század végi körülményeiről és jó körképet ad, szükségesnek vélem közreadni.

„Mi szegény meg nyomorítottak, külön külön féle sok keserűséggel lenyomattatott keresztények, Püspök Ladánban lakozók, minden lelki és testi jóknak meg nyeresét az seregek Urától, az igaz Istentől az Jézus Christus által leg először Király eő Felségének és az után Uraságtoknak nagy és jó szerencsésen való előmenetelt meg adni kívánunk!

Tiszteleges és hívséges szolgálatunknak mindenkoron való kész voltát ajánljuk Uraságtoknak. Ertyük Kemezhel László urunk leveleiből, hogy mostan Császár eő Felsége Uraságtokat úgy mint eő Felsége Comissáriusit alá bocsátotta légyen, az ország panaszára és az Nemes Személyek panaszokra ez országban való és azoknak le csendesítésére, mely vagyon az országban lakó szegényeseken: tudnillik alsó és felső párti harmincadosok felől, dézmások és csatázó személyektől, mely alá jövelelei felől Uraságtoknak Kemezhel László urunk bizonyossá tón minket és mi is ez által ugyan bírság alatt is, hogy Uraságtokhoz fel jöjjünk Apagyra, ez dolognak elő számlálására, az mely dologra Császár eő Felsége Uraságtokat oda bocsátotta, kit mi Császár eő Felségétől jó néven és hála adóan veszünk és az hatalmas jó Istenünknek azon könyörgünk, hogy eő Felségét ez világban sokáig éltesse szerencsés életbe, hogy eő Felsége a Szegénységhez ilyen jó indulattal és karattal vagyon. Azonképpen Uraságtoktól is ez országban való nyavalynak és sok féle inségi ek, dúlásnak fosztásnak kóborlásnak és törvintelen való harmincad vételnek elő igazítását jó néven és hálaadással vesszük és könyörgünk azon az élő Istennek, hogy eő Felsége adgion erőt és egészséget Szent Lelkének vezetése által Uraságtoknak ezeknek bódogul való véghezvitelére és le csendesítésére.

Mi Püspök Ladánból valók az többi keresztények között, kik vagynak Szabolcshez tartozók és azon kívül Biharban Váradon püspök eő nagysága birodalmába valók, egy harang alatt. Vagyunk törvii telen harmincad alatt Biharhoz, kiknek semmi közük nem volna hozzánk igaz törvin szerint. Annak felette törvintelen dézma alatt Eger várához és sok kintzás, fosztás alatt az sok kóborló és dúlók miatt. Az mi néz azért a Biharhoz harmincadosoktól való pusztaságunkra és törvintelen harmincad vételre, mellyet erő hataiommal költének reánk, mi azoknak elő számlálásra eiegek nem lehetünk, csak Isten tudná mind azokat elő számlálni mitől mind harmincadot keresednek rajtunk venni, hanem mi egy néhányal, levélünk által Uraságtoknak, kik eszünkbe jutnak elő számláljuk.

Egy eieső harmincados azért volt Ember Mihály nevű. Ez költe először reánk az harmincadot, mely annak előtte soha nem volt, ez erő haatiommal hajtott reá az harmincadra és az kik közülünk reá nem mentek azokat be vitette meg fogta és tömlöcözte és fegyver alatt hatalmasul két - két harmincadot vött rajtuk és az időtől fogva ugyan tövinné költék reánk.

Egy remek fa bortól fl. 1 vesznek (egy gönci hordó borért egy forintot) (Egy karika fától ha csak Gönci fél volna is dénár 50. Egy negyed feű ökörtínótul ha mely majorságunkba nőt fel is vesznek 30 dénárt. Egy harmad feű csodórtul, ha csak tavaji is és mi magunk lova fíjals vesznek 40 dénárt. Egy tikon (tyuk) majorságunkba termet vagy sem, vesznek 3 dénárt. Apró bárántul ha azt mészárszékre nem aggyuk falunkban, hanem ha falunkon kívül adgyuk, vesznek egy-egy pénzt. Gyapjunktul, ha az mi magunk juha hátán terem is eladjuk minden rész gyapjunktul tíz-tíz pénzt vesznek, ha mástul vesszük és eladjuk, vesznek 10 dénárt. Meddő tehenőt ha mi magunk marhája fia is, ha kiadjuk falunkból 25 dénár, csikótul, ha mi fogtuk is, minden egy forint árából vesznek 3 dénárt. Ezen fejjul valamit ve-

szen az ember, vagy búza, vagy árpa, vagy zab légyen, minden egy forint árúval vesznek 5 dénárt. Ennek soha nem voltának elele törvénye, hanem törvéntelen veszik rajtuk. Még ezen feül többek is vadnak, de az Isten tudná elö számlálni ki micsoda elele keresi, mindtől harmincadot vesznek. Seot meg azt is mongyák hogy ha az legyeket... meg vennék attól is meg vennék az harmincadot. Mi ilyen nagy harmincad alatt el pusztulunk, mert nagy romlásra és pusztulásra vagyon ennek az teolndnek és fogatkozására.

A felső párti harmincadosok tudni illik az Tokajiak felöl azt mondgyuk Nagyságotoknak, hogy Mikor Miskolcra? (öszonytalan olvasat) vagy Szikszóra mennek sokadalema, akkor az Császár cő Feségo harmincadjára, vagy Onodra vagy (olvastatottan helysegnév) reá menni azt soha el nem kerülendek, de utunkba valamikor ránk találának az Tokaji harmincadosok Szolgái el nem bocsát hanem be hajt Tokajba és ha bé nem hajt is meg sarcoltat... Vesznek rajtuk és ugy bocsát el bennünket. Néha az is történik rajtuk, hogy más Császári katonák kik nem a harmincadosok szolgái, és azontúl harmincadosnak modgya magát és addig el nem bocsát, míg nem veszen rajtuk. Ez is mi nekünk nagy fogatkozásunkra vagyon, mert az ki marhát vinne is oda fe, meg retten nem mer fel menni.

Az mi néz az Egri búza és barán dezmará affeleöl ilyen nyomoruságban vagyon immár Forgács Simon Kapitánsága előtt így volt, hogy az aratot búzának tizedet vették és a bíróval bé rakatták és bé fedették, annak utána oztán soha sem bírónak, sem falunak semmi gongya nem volt róá, sem az elnyomatására, sem az fel küldésére, hanem az mikor akarta a dezmará aló jóu vagy nyomtatónak attá, a vagy cselelőnek attá, vagy penzen attá el azzal elő szabad volt. Az kaszált búzából, minden holdtól hat-hat pinzt vettek; árpából és zabtól, ki kaszált volt minden holdtól négy-négy pinzt vettek. De hogy Forgács Simon Egerbe Kapitán vala ó csak kérelem szerint kéré, hogy az egész elő az Vár székűre el nyomtassuk és szemöl vigyük fe, de annak utána az előbbi törvénybe tartott meg. Forgács Simon oztán, hogy Egerből ki méné az ó utána való Kapitánok az időtől fogva ugyan törvényre költék rajtuk és ugyan erővel nyomtattatták el velünk és erővel vették feöl Egerbe velünk, mely Forgács Simon előtt soha nem volt annak előtte törvény. Im most is az dezmarások 12 forint bírság alatt vettek bennünket, hogy mingyárdst el közzelűnk és mingyárdst fel vigyük, mely mi nekünk nagy romlásunkra és pusztulásunkra vagyon.

Az barán dezmará az mi néz, abból is a rigi törvény meg bomlott, mert annak előte a báránul igaz tizedet, minden tíz báránnak egyikét vették és el vitték, kit most is nagy örömet megadnánk, ha tíz báránnak egyikét vinnék el, de azt is nem sok ideje, hogy ..... (két sor olvashatatlan) majd felivel elő hatalommai vették meg rajtuk pénz, vagy meg fogtak közülünk és 12 forintot vesznek rajtok, mint hogy mingyárdst meg nem adtuk harmadfelivel a váltásigot, ilyen okkal, hogy Csukát Péter Bajoni Kapitán ír vala Egerbe Rakóczi Zsigmond Urnak elő Nagyságának, hogy ne költön új törvint rajtuk, hanem az előbbi törvénybe tartson meg s onnét vártunk választ, de onnét is nem jött semmi könnyebbségünk. Ez az edgyik nyomoruságunk és oka pusztulásunknak.

Az katonák felöl ilyen nyomodúságunk vagyon, kik nem csatáznai jönnek alá az pogányaságra, hanem minket és egyéb szegényeket nyúzai, foztai és nyomorgatni, hogy hol négyen, hol keten, hol hat, s hol tíz alá jönnek, mi azt sem tudgyuk urasok-e vagy uratlanok. Az bírótól lovat szekeret kérnek és ha a bíró el nekik nem addig viszi meg kéri, anem oztán harmad napig is el hordozza, s ki pedig oda veszt lovonkat!"

A püspökladányiak panaszlevele mellett a szomszédos helységek bíróinak panaszait is megtaláljuk. Az úrvárosi jobbágyok arról panaszkodnak, hogy:

„Minden felöl valók, mind az ez párti, mind más párti valahonnan ránk törnek, mezeinkről bé hordják árpánkat, zabunkat, nyomtatják ki, nekünk egy pénz sem adnak, „ovunkat szekerünket is el viszik.”

Az ohati Szabó Péter bíró, Serényi Mihály jobbágya azt panasolja:

„Vernek bennünket, ugy, hogy ki se merünk menni a határunkba is. És mivel árpánk nem termett és nem adhattunk erre azt mondták, a töröknek elhőznád és mi tölünk eltagadod.” A dezmarások felöl azt írja a bíró: „bort hozzatok és a szerint gazdálkodtak mégis két-két forintot vettek törvény felett rajtuk.”

A kebiaiak ezt írták:

„Az harmincad felöl pedik azt mondhattgyuk, hogy mi Szabolcs vármegyében laknánk, de a harmincadot Bajomba viszik más pártá, mihelyt harmad fel léssen az Marhánk hát Szent György nap után be írják is 33 dénárt vesznek rajta, ha pe-

dig bé nem vallják hát Jargallót küldnek nekik ki és bírságot vesznek rajtuk...” (Jargallóknak nevezték az adózedőket, mivel loval jargalták [nyargalták] be a hozzájuk tartozó adóterületet.)

JEGYZETEK

A közölt panaszlevél megtalálható a Szabolcs-Szatmár megyei Levéltárban (SzSzml.). Fasciculus: no. 16. 1538. év.

(A szöveget szó szerint, de nem betűlőven közöltem, mivel a betűhű közlés megnehezítette volna az olvasást.)

Néhány érdekes kiállításról

1983. márc. 26-án nyílt meg Kecskeméten, a Magyar Naiv Művészek Múzeumában *Fekete Ottó* festő és *Szalai Ferenc* szoborfaragó kiállítása (Kerekgyártó István). Apr. 2-án nyílt meg a budapesti Ságvári Endre Művelődési Házban *M. Szabó Mária* és *Gavrilovits Ferenc* festőművészek kiállítása (Pogány Ö. Gábor). 17-én, a tatai Kuny Domokos Múzeumban nyílt meg *Kóthay Ernő* (1926–1982) festőművész emlékkiállítása (Vescési Sándor). 21-én, a gyulai Erkel Ferenc Múzeum várbeli kiállítóhelyiségeiben nyílt meg *Kárpáti Gusztáv* festőművész kiállítása (Dankó Imre). 22-én ugyancsak a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban nyílt meg a *Kortárs Alföldi Művészet, Vásárhelyi iskola* c. kiállítás (Dömötör János). 27-én, a Túrkevei Múzeumban *Régi iskolák a Nagykunságon* c. kiállítás nyílt (Dankó Imre). 29-én a gyulai vár újrarendezett kiállításainak megnyitójára volt (Takács Lőrinc). Május 6-án a Bihari Múzeumban nyílt meg *A bihari ház konyhája* c. kiállítás (Dám László). 9-én az Alföldi Nyomdában nyílt meg az *Üzemi sajtók 30 éve* c. kiállítás (Dankó Imre). 26-án, a debreceni TIT Csokonai klubjában nyílt meg *Tenk László* festőművész kiállítása (Tar Károly). Június 3-án nyílt meg a Tihanyi Múzeumban *Egry József grafikai* c. kiállítás (Borsos Miklós). 6-án, a budapesti Almásy téri szabadidő központban nyílt meg *Lajos Ferenc* grafikus kiállítása (Gesztli László). Ugyancsak 6-án nyitották meg a Szolnok és a Békés megyei tanácsok, valamint a Körös-vidéki Vízügyi Igazgatóság részvételével a Körös-völgyi természetvédelmi körzet *Peresi bemutatóházát* (Rakonczay Zoltán). Ugyanekkor nyílt meg a Szépművészeti Múzeumban *Armand Hammer* gyűjteményéből az *Öt évszázad mesterművei* c. kiállítás (Armand Hammer). 7-én, a debreceni BIOGAL Gyógyszergyárban nyílt meg *Kárpáti Gusztáv* festőművész kiállítása (Dankó Imre). 9-én, a Túrkevei Múzeumban *Hímzések a 18–19. századból* címmel kiállítás nyílt a Déri Múzeum anyagából (Varga Gyula). 12-én a tatai Kuny Domokos Múzeumban megnyílt *Szentessy László* grafikus kiállítása (Muci András). 20-án nyílt meg Kecskeméten a *Ráday Gyűjtemény Múzeuma*. 24-én a püspökladányi Járasi Művelődési Központban megnyílt a *Járasi díszítőművészeti kiállítás* (Barna Sándorné). Július 4-én a Gödöllői városi Helytörténeti Gyűjteményben *Hatvan nagyember és életük tájai* címmel kiállítás nyílt (Balassa Iván). 7-én a Magyar Nemzeti Galériában *A magyar grafika és rajzművészet* címmel nyílt kiállítás (Horváth György). 10-én a pécsi Janus Pannonius Múzeumban megnyílt a *VIII. országos kisplasztikai biennale kiállítása* (Aradi Nóra). Ugyanekkor a püspökladányi Járasi Művelődési Központban megnyílt a *püspökladányi képzőművészeti alkotótábor kiállítása* (Bíró Lajos). 24-én a tatai Kuny Domokos Múzeumban megnyílt *Horváth Ferenc* festőművész kiállítása (Németh Lajos).

PÜSPÖKLADÁNY ÉS A SZOMSZÉDOS KÖZSÉGEK
LAKOSSÁGA 200 ÉVVEL EZELŐTT
AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI NÉPSZÁMLÁLÁS
ADATAI 1784—1787-BŐL

KECSKÉS GYULA

1984. január 1-től Püspökladány közigazgatásilag városi jogú nagyközség lesz. Körzetébe tartozik majd Báránd, Biharnagybajom, Földes és társközsége: Sáp, Kaba és társközsége: Tetétlen, Nagyrábé és társközsége: Bihardancsháza, Bihartorda, Sárrétudvari és társközsége: Szerep.

Püspökladány történetére vonatkozó adatok után kutatva került kezembe az 1960-as évek végén DANYI DEZSŐ és DÁVID ZOLTÁN¹ könyve a II. József korabeli népszámlálási adatokkal. Akkor jegyeztem ki a szomszéd falvak adatait is. A 18. században és azt megelőzően az uralkodók elsősorban adózási és katonai célokból írták össze a népesség különböző rétegeit.²

Helység	P.-ladány	Kaba	Báránd	Udvari	Szerep	Nádudvar
Birtokos neve	Királyi kamara	Herceg Eszterházy M.	Váradai püspökség	Váradai püspökség	Kelemen család és mások	Hunyady család
Családok száma	362	637	238	238	64	659
Jogi népesség száma	451	714	315	271	78	824
Távollakók száma	2417	3691	1791	1686	457	4273
Idegenek száma	22	28	20	35	12	110
Tényleges népesség	59	20	12	6	4	39
Férfiak száma	2454	3683	1783	1657	449	4202
házas	414	696	330	313	76	765
nőtlen	728	1180	613	570	169	1457
összesen	1142	1876	943	883	245	2222
Nők összesen	1137	1815	848	803	212	2051

Helység	P.-ladány	Kaba	Báránd	Udvari	Szerep	Nádudvar
Férfiak közül						
pap	2	1	2	1	1	3
nemes	159	30	2	11	84	601
tisztviselő	—	—	—	—	—	—
polgár	5	3	—	—	—	5
paraszt	186	406	204	184	15	92
polgár vagy paraszt örökösök	168	352	182	183	14	76
zsellér	318	354	170	148	55	148
egyéb	37	61	34	34	5	55
Szabadsgolt katona	5	3	2	2	—	12
Sarjadék						
1—12 éves	308	567	293	262	57	512
13—17 éves	92	99	54	58	14	176
Összesen	1280	1876	943	883	245	2178

A népszámlálási kérdőívek rendszere, tartalma

A házak számának sorrendjében haladva minden házról önálló kérdőívet töltöttek ki. Valamennyi lakott vagy lakatlan házakra kívül minden más épület is (kastély, városháza stb.) számba vettek. Az egyénenkénti ház- és családi ívbe családonként írták be valamennyi meg számlált adatait. A család megjelölése, fogalma a háztartás fogalmát takarja.³ Fontos rendelkezés volt, hogy a férfiakat az esetben is fel kellett venni, ha a családtól távol tartózkodtak. (A távollevő nőket viszont nem kellett feljegyezni.) Rendelkezés szerint mindazokat a férfiakat, akik nem a szülői házában éltek, meg kellett kérdezni, élnek-e szülei vagy nem? Közülük tehát csak azokat számolták a helység állandó népességéhez, akiknek szülei nem éltek, a többieket csak ideiglenesen jelenlevőként kezelték, mert ezeket szüleiknél már számbavették. Ez utóbbiak tehát tartózkodási helyük népességének summájában nem szerepelnek. A megszámláltak adatait házában és családonként 1—1 sorba összesítve helységenként a „Minden házak és családok egyben foglalt táblá”-ba vezették be. Itt tehát még házában és családonként külön látjuk az egyes családok adatait.⁴

A megyei összesítések rovatainak ismertetése

Főszabály volt: 1 egyént soha sem lehetett 1 rovatnál többbe bevezetni még akkor sem, ha tulajdonságai és viszonyai szerint akár több rovatba is bevezethető volna. A férfiakat alábbi szempontok szerint sorolták be:

Papok. Fiúgyermeküket a „Zsellérek közt” kellett feltüntetni, korukra való tekintet nélkül.

Nemesek. A nemes családok valamennyi férfi családtagjait bejegyezték korra való tekintet nélkül.

Tisztviselők és honoratiorok: Ide tartoztak a királyi szolgálatba álló nem nemes férfiak, akár alacsonyabb, akár magasabb tisztséget töltöttek be. Végül a felsőfokú képzettségű orvosok, ügyvédek, a földesurak előkelőbb tisztjei, tanácsosai, jószágigazgatói." Fiúgyermekük azonban a zsellerek rovatába kerültek.

Városi polgárok és falusi mesteremberek: Városi polgárnak számított az a családfele, aki városi háztulajdonnal rendelkezett. Ebbe a rovatba kerültek azok is, akiknek sehol sem volt házuk, hanem kézi mesterségekből (fabrikákból) éltek. (Itt csak a bánya, üzem stb. tulajdonosait mutatták ki, a munkások a zsellerek rovatába kerültek.) Polgároknak tekintették a kézműves ipart űző családfeleket akkor is, ha szántófölddel, réttel, legelővel rendelkezett, feltéve, ha jövedelmének nagyobb részét mesterségéből szerezte.⁵

Parasztok. A hangsúly a földterület birtoklásán van az úrbéres telki állomány általánosan használt telekkategóriái szerint, kirekesztve a negyed teleknél kisebb földterületeken gazdálkodó zsellereknek minősített mg.-i foglalkozásúakat.

Polgárok és parasztek örökösei. Az előző 2 rovatban szereplők közvetlen örökösei kerültek ide, az ország szokásai szerint a legöregebb vagy legfiatalabb fiúgyermek, esetleg a családfele veje.

Zellerek. A parasztek rovatában szereplő, negyedtelkes jobbágyok alatti néprétegekről van szó, melyeknek száma ekkor már országsszerte jelentős volt. A rendelet „A Földes Uraságoknak szolgálatyában levő minden Tisztek és Szolgák, akár ezek a Gazdaság mellett, akár az Uraság Udvaraiba légyenek, ha szinte Nőtlenek is” ide sorolja. Ezek közül csak a „Libériát viselőket”, tehát az inasokat tartja az

Egyéb rovatba sorolandóknak.⁶

Szabadságolt katonák az ezredektől és hadiszekerészekről a meg nem nevezett időre elbocsátott katonák számát tüntették fel.

Ezután az 1—12 és 13—17 éves korú gyermekek, a *sarjadék* rovatokat következnek, akiket a foglalkozási rovatok szempontjai szerint osztották a két rovat valamelyikébe.⁷

A férfinépesség foglalkozás szerinti megoszlását befejezve „Az aszszonyi nép”, tehát a helységben lakó összes nők számát tüntette fel, társadalmi helyzetük, koruk, családi állapotuk megkülönböztetése nélkül.⁸

A községek adatait tartalmazó megyei összesítéseket a Magyar Országos Levéltár iratai közt találjuk.⁹

Az 1784—87. évi népszámlálás után közel 200 év múlva 1876. szept. 4-én alakult meg Hajdú vármegye.¹⁰ Hajdú vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1877. május 12-én tartott közgyűlésén Püspökladányt 7839, Nádudvart 7879, Kabát pedig 5715 lakossal mutatták ki.¹¹ Tehát majdnem utolérte Nádudvart, Kabát pedig lélekszámukat tekintve elhagyta. Mi lehetett az oka a lélekszám növekedésének? Elsősorban a Királyi Kamara, amely éppen a II. József korabeli népszámlálás idején kezdte püspökladányi birtokára a római katolikus vallású népesség betelepítését. A római katolikus vallású népesség növekedését bizonyítja az egyházközség első anyakönyve is. Az első 50 év alatt bejegyzett megkeresztelték száma:¹²

Év	Megkeresztelték	Év	Megkeresztelték
1780	7	1828	60
1781	17	1829	50
1782	10	1830	60

Püspökladány lakosságának további növekedésért természetesen hatással volt az 1848—49-iki jobbágyfelszabadulás, ezt követően az úrbéres-földes kiosztása, 1857—58-ban az Erdélyt Észak-Magyarországgal és Budapesttel összekötő vasúti csomópont Ladányon történt kialakítása, a magyarországi három fatelítő üzem egyikének Ladányon való felállítás, egyéb üzemek, középiskola, szakiskola, és még sok egyéb intézménynek, üzemnek már a múlt század közepe óta történt működtetése.

JEGYZETEK

- 1 Danyi Dezső és Dávid Zoltán (szerkesztette: Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára Műv. Min. Levéltári Osztály, Bp. 1960.
- 2 Uo. 6. o.
- 3 Uo. 8. o.
- 4 Uo. 9. o.
- 5 Uo. 11. o.
- 6 Uo. 12. o.
- 7 Uo. 13. o.
- 8 Uo. 14. o.
- 9 Kancelláriai lvt. Acta gen. 4772/786. sz. (Summarium der Bevölkerungs Beschreibung von der ... Gespanschaft.)
- 10 Debreceeni Allami Levéltár. IV. B. 902/a. Hajdú m. Th. Bizottságának iratai. 1. Könyvtári jk. 1876—1880.
- 11 Uo. 1877. év 125/3645. sz.
- 12 Kecskés Gyula: Püspökladány újkori története helyneveiben. Püspökladány, 1974. 142—144.

A Csenki-családra emlékeztető rendezvények Püspökladányban

Id. Csenki Imre tanító és fiai Sándor (folklorista, ciganológus), valamint Imre születésnapja alkalmából (zeneszerző, Kossuth-díjas karnagy) a Karacs Ferenc Múzeumban Csenki-kiállítás nyílt. A kiállítást, ami főleg id. Csenki Imrével és hozzákapcsolódóan Püspökladány századfordulói művelődési életével, valamint a tragikusan korán elhunyt Sándor munkásságával foglalkozik dr. Molnár László nyitotta meg a község lakosságának rendkívüli érdeklődése mellett (1982. szept. 25.). A kiállítás még most is áll és példátlan érdeklődésnek örvend. Ifj. Csenki Imre 70. születésnapjára kórustalálkozót rendeztek, amelyen számos közeli és távoli kórus szerepelt, tisztelettel Csenki Imre zeneszerző, karnagy ösztönző munkássága, vonzó egyénisége előtt. A kórustalálkozó előkészítését, lebonyolítását Matolcsi Lajos és Csizmadia Lajos vezette.

Emlékeztető kiállítás a Karacs Ferenc Múzeumban

A múlt évről áthúzódóan látható múzeumunkban a Püspökladány vasúti csomópont 125 éve c. időszaki kiállítás. A kiállítás a püspökladányi vasutasok összefogása és aktív támogatása révén valósult meg.

PÜSPÖKLADÁNYI NÉPESSÉGSZÁMÍTÁSI PRÓBÁK A XVI. SZÁZADRA VONATKOZÓAN

DANKÓ IMRE

Püspökladány fejlődéstörténetével foglalkozva sokszor vetődött föl a kérdés, hogy hány lakosa volt ennek a *Vári püspökség* birtokaihoz tartozó, egyébként Szabolcs megye *Nádudvari járásában* levő községnek a középkor végén, a birtokosváltás, a reformáció elterjedése idején, a XVI. század derekán.

Püspökladány ebben az időben indult meg egy sajátos mezővárosi fejlődés útján, hogy a XVIII. századra mindenki által annak tartott, oppidumnak nevezett településsé váljon.¹ Ennek a folyamatnak legalább is a lakosság létszámát illetően nincsenek biztos, minden tekintetben kiképző választ adni képes adataink, forrásaink. A XVI. század Püspökladány számára is rendkívül nehéz körülményeket teremtett, azt a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődést, amit megtehetett, hihetetlenül nehéz viszonyok, állandó veszélyeztetettség közepette, nagyjából önmegőrzésére, lakossága ügyességére támaszkodva tette meg. Ebben a „viszonylagos” fejlődésben nagy szerepet játszott Püspökladány egyszerű, közlekedési-ileg előnyös helyzete. Püspökladány a Nagysárrét északi szélén, nagyjából nyugat-keleti irányban elhúzódo alacsony hátsárga települt, a hátságon keresztülmenő, ősi, nyomvonalában nehezen állandósuló út mellé. Ez az út a Bécsből, Budán, Pesten, Szolnokon át keletre, Nagyváradra, Kolozsvárra tartó út volt, amiből éppen Ladány táján ágazott ki egy, a fővonalhoz hasonló fontossággal bíró útvonal Debrecen, Szatmár felé. Püspökladány települési jelentőségét ez az útvonal *határozza meg* mind a múltban, mind a jelenben is. Az is jelentős mértékben befolyásolta a település megmaradását, fejlődését, hogy a megyeszékhelyhez, Nagykállóhoz, elég távol volt, s hogy a járási székhely, Nádudvar is eléggé távol esett tőle. A nagy távolságok a függőességi viszonyt lazították, a helyi erők érvényesülését jobban engedélyezték. Nádudvar esetében például ez a félreeső helyzet, a megyeszékhelytől való nagy távolság is eredményezte, hogy az egész középkor folyamán jelentős, a környéken a legnagyobb lélekszámmal bíró település lehetett. Mi azonban figyelmünket nem Nádudvarra, hanem Püspökladányra fordítjuk. Környezetével, Nádudvart is beleértve, csak annyit foglalkozunk, hogy a már a XV. században megindult erőteljes zselléresedéssel és a vele együttjáró belső migrációval, elnéptelenedés az egyik oldalon, lakossággkoncentráció a másik oldalon, is foglalkozunk kell a népesség kiszámításakor. Püspökladány ugyanis ezekben az években, évtizedekben jut bizonyos központi szerephez, ami sok esetben ideköltözéssel, a lakosság lélekszámának növekedésével, vagy tekintetbe véve az innen való eltávozásokat is, a népesség létszámának megtartásával járt együtt.

Ahhoz, hogy Püspökladány népességének a számát, a XVI. század derekán megállapítsuk, számtalan adatot, forrást, közleményt néztünk át.

Nagyon nagy haszonnal forgattuk *Balogh István* egyszerű feldolgozását, ami Szabolcs megye 1556. évi dézsmajegyzékeiből következtet az egyes falvak lakosság számára, így Püspökladányra is. *Balogh István* szerint Püspökladánynak 1556-ban 810 lakosa volt (míg Nádudvarnak 1410).² *Balogh István* is ezekhez az adatokhoz számítás útján jutott és nagyon is hangsúlyozza, hogy a létszámmegállapítás csak „lehetséges” létszámot ad, számításai végeredményében csak körülbelüli eredményeket adnak. Hangsúlyozta azt is, amire az előbbieken már magunk is kitértünk, hogy tudniillik a nagyfokú *belső vándorlás* (migráció) erőteljesen fokoza a létszámmegállapítás bizonytalanságát, mindkét irányba. Ettől függetlenül, vagy éppen ezért 1556-ra vonatkozóan a magunk részéről elfogadjuk *Balogh István* számításait, sőt alapul vesszük egy korábbi időszak lakosságszámának megállapításához.

A Püspökladányt is összefűző 1552. évi összeírás a község lakosságszáma nézve nem tartalmaz biztos adatokat. Ahhoz, hogy rájuk épülten mégis elfogadható lakosságszámot tudjunk adni, bizonyos számításokat kell végeznünk és az így kapott adatokat máshonnan vett „esetekkel”, analógiákkal ki kell egészítenünk.

Püspökladány 1552. évi lakosságszámának kiszámításához az említett összeírásból azt vesszük kiindulópontnak, hogy ekkor Ladányban 76 telket írtak össze. Korábbi számításokra való hivatkozással a 76 jobbágytelken élők létszámát úgy határozzuk meg, hogy a telekszámot megszorozzuk 5-tel (átalám átlagosnak vett jobbágycsalád-létszám). Így kijön 380 fő.

A korábban megindult zselléresedés Püspökladányban is ható tényező volt és ezért 20 házas, házasság nélküli zsellércsaláddal számolunk. Ha ezeket is megszorozzuk 5-tel, a feltételezett családlétszámmal, akkor újabb 100 főt kapunk.

A környék kisebb településeiből idehúzódtott zsellérekkel is számolni kell. Ezeknek nincs portájuk, házuk, úgynevezett házatlan zsellérek. Számukat 8-ra téve és ugyancsak 5-tel beszorozva újabb 40 fő nyerünk.

Püspökladányban a főbirtokos, a Vári püspökség mellett az egész középkor folyamán apró birtokosok, néhány kisnemes is élt, illetve másuttal lakó földesúrnak részbirtokai voltak. A népességszám kiszámításánál ezt a körülményt is messzemenően figyelembe kell venni. 1552-ben, az összeírt 76 telekhez viszonyítottan összesen 100 fő nemest (családtagjaikkal együtt) tételezzük fel.

A pap, a rektor, a gazdasági ügyintézők (kasznár, intéző, kulcsár), jegyző stb. és családtagjaik létszámát összesen 20-nak vesszük.

Egyéb kategóriába 1 teljesnek vett, azaz ötfős családot vesszünk, vagyis az eddigiekhez további 5 fő lakost számolunk.

Ezek szerint Püspökladány lakosságszáma 1552-ben 645 fő lehetett, az alábbi részletezés szerint:

1. Telken élő jobbágy és családja	380 fő,
2. Házas zsellér és családja	100 fő,
3. Házatlan zsellér és családja	40 fő,
4. Nemes és örököse, családja	100 fő,
5. Pap, rektor, intéző, kasznár, jegyző stb.	20 fő,
6. Egyéb	5 fő,

Összesen: 645 fő.

Ebből a létszámból tettünk további számításokat az egykori iskola (a partikula) működésére vonatkozóan. A püspökladányi partikula min-

den bizonyos 1540-es évektől kezdve működött. Most a legkorábbi említést 1592-ből ismerjük rávonatkozóan.³ A fenti lakosság létszámból kikövetkeztetve 1552-ben Püspökladányban a mindkét nembeli „iskolakeztes korú”-nak számítható, 6–12 éves gyermekek száma 75 fő lehetett. A partikulába közülük mintegy 40-en jártak. Tekintve, hogy a lányok ekkor még nem iskoláztak, az iskolázottsági arány igen jónak mondható.

Hasonló létszámszámításokat végeztünk 1725-re vonatkozóan is. Sokkal könnyebb volt a helyzetünk, mint az előzőekben, mert 1784–87-re, tehát durván számítva félévszázad múltánra egy minden korábbiánál pontosabb, gazdaságilag, társadalmilag bontott létszámadat áll rendelkezésünkre, az első magyarországi népszámlálás adataiban.⁴ Az ezt megelőző, elég gyakori összeírások, különféle kimutatások sokkal kevésbé megbízhatóak. Csak számítási iránynak, kiindulópontnak lehet őket venni. 1725-ben, a nagy belső vándorlás lezajlása, a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc leverése után, újból a Kamara kezelésébe kerülve, de még a nagyarányú katolikus betelepítés előtt, az előbbi számítások mintájára körülbelül így alakult Püspökladány lakosságának létszáma:

1. Jobbággy és örökös	700 fő,
2. Házzal bíró zsellér	200 fő,
3. Házzal zsellér (napszámos stb.)	150 fő,
4. Nemes és örökös	100 fő,
5. Papp, rektor, intéző, jegyző stb. és ezek családja	30 fő,
6. Kalmár, iparos, egyéb	10 fő,
Összesen:	1190 fő.

Feltételezéseink szerint ebből a lakosságszámból „tanköteles korú” gyermek (mindkét nemű) 180 fő lehetett. A partikulába járt 90 fő, akiket most már a rektoron kívül a préceptor is foglalkoztatott. Tekintve, hogy a lányok még ekkor sem iskoláztak, ez az iskolázottsági arány is jónak mondható.

Mind 1552-re, mind 1725-re vonatkozó számításaink inkább a kisebb, az alacsonyabb létszám, értékek felé mutatnak, mintsem túlzásokba tévednének és a község további fejlődését nagymértékben meghatározó lakosságszámban megalapozatlan illúziókat tükröztetnének.

JEGYZETEK

- Dankó Imre: Egy útszántó mezőváros — Püspökladány — önkormányzatának gazdasági szabályozó tevékenysége. Paraszi társadalom és műveltség a 18–20. században. II. köt. Mezővárosok. Budapest—Szolnok, 1974. 85.: Kecskés Gyula: Püspökladány újkori története helyneveiben. Püspökladány, 1974. 9–31. — Vö.: Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. III. köt. Pest, 1851. 6.
- Balogh István: Szabolcs megye dézsamajegyzéke 1556-ból. Családny Dezső (szerk.): A Jósza András Múzeum Évkönyve I. 1933. Nyíregyháza, 1960. 144–169. Külön is: 145., 147.
- Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. I. köt. Pépa, 1906. 7. — Vö.: Barcsa János: A debreceni református kollégium partikulái. Debrecen, 1903.
- Dányi Dezső és Dóld Zoltán (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp. 1960. — Vö.: Kecskés Gyula a Múzeumi Kurát, ezen számában közölt Püspökladány és a szomszédos községek népszámlálási adatai 1784–1787-ből c. tanulmányával.
- (Az adatok kiemelve Kecskés Gyula: Püspökladány újkori története helyneveiben, 1974. c. könyvéből.)

PÜSPÖKLADÁNY KULTURÁLIS ÉLETE EGY FELMÉRÉS TÜKRÉBEN, UTALÁSSAL A TENNIVALÓKRA

MATOLCSI LAJOS

Napjainkban egész társadalmunk élénk érdeklődéssel kíséri kulturális életünk alakulását. Széles körű vita tárgyává vált mind oktatási-nevelési, mind közművelődési tevékenységünk. A vitára az ezeken a területeken mutatkozó ellentmondások, a szakszerűtlenség és nem utolsósorban a hatástalanság ad lehetőséget. A viták során eljutottunk annak megállapításáig, hogy a népünk életében az utóbbi negyven évben végbement alapvető gazdasági és társadalmi változást nem követte egyértelmű kulturális változás is, a tudat- és magatartásformák nem fejlődtek mellé mértékben és a kívánt irányba. A gazdasági és társadalmi életben végbement változás úgynevezett extenzív változás, alapvetően mennyiségi fejlesztés volt. Az általa elért eredmények, például intézményi-intézményrendszeri vonalon, ma még inkább csak keretek, tartalmi megtöltésük messze jár a kívánatosától. A tartalmi fejlődésnél vetődött föl az a kérdés, hogy kulturális fejlődésünk szerves folytatása-e vagy sem az előzmények önmagukon túlmutató, progresszív tényezőinek, tendenciáinak. A kulturális fejlesztés-fejlődés terén is elért eredmények tudatában, azok elismerése mellett, az a nézet alakult ki a viták során, hogy kulturális tevékenységünk egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben kapcsolódik művelődési, kulturális hagyományainkhoz és semmiféleképpen sem oldotta fel azt a kettősséget, ami az úgynevezett „magas kultúra” és a „népkultúra” között fennállt. Művelődéspolitikánk nem emelte népkultúránkat nemzeti kultúrává.

Gazdasági, társadalmi fejlődésünk társadalmunk átrétegződésével járt együtt. A gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés minden korábbiánál fokozottabb feladatokat ró az értelmiségre. Az említett gazdasági, társadalmi és kulturális változás, illetve az ezekkel párhuzamosan folyt társadalmi átrétegződés az értelmiség körében is hatott, végeredményében egy új, arányát tekintve, de létszámát nézve is megnőtt értelmiséget hozott létre. Az értelmiségre minden társadalomban nagy feladat hárul a kulturális élet, a művelődési munka, a társadalom további fejlesztési lehetőségeinek megteremtése terén. Nemcsak országosan, hanem helyileg is ez a helyzet.

Püspökladányban, ahol a kulturális fejlődés, a művelődési tevékenység szorosabban összefügg az urbanizáció kérdéseivel, mint másutt, az értelmiség különösen fontos településfejlesztő munkát kell hogy végezzen. Értelmiségünk kulturális tevékenysége olykor közvetlenül, olykor közvetve urbanizációs célokat szolgál. Püspökladányban a felszabadulás után létesült gimnázium, a község fokozottabban mértékben vált egészségügyi központtá, aztán részben az iparfejlesztés, részben pedig a mezőgazdaság fejlesztése kívánta meg az értelmiség számszerű növekedését. A korábbi, főleg pedagógusokból álló értelmiségi réteg egészségügyi, ipari és mezőgazdasági értelmiséggel bővült. A művelődési intézményeinek lassú,

hosszan elhúzódó kialakítása (művelődési központ, múzeum stb.) az értelmiség további növekedését eredményezte. Elmondhatjuk, hogy ma már Püspökladány számottevő értelmiséggel rendelkezik, olyan értelmiséggel, amely alkalmas és képes művelődéspolitikai célkitűzéseink megvalósítására, urbanizációs terveink keresztülvitelére, képviselőit, a település kulturális élete fellendítésére, továbbfejlesztésre.

Hogy ez valóban így van-e vagy sem, a közművelődésről folyó viták és nem kis mértékben a hozzászólások életmódkutatási igények hatására, 1981-ben értelmiségünk körében kulturális felmérést végeztünk. A felmérés eredményeit községünk vezető testületei elé tártuk és a felmérés tanulságai alapján a szükséges teendőkről is gondolkodtunk. Az alábbiakban ezt a felmérést, eredményeit, illetve a felmérés eredményei diktálta tennivalókat adjuk közre.

A vizsgálat az alábbi összetétel szerint 211 főre terjedt ki.

A = Ipari értelmiségi	
B = Mezőgazdasági értelmiségi	17 fő
C = Iskolai értelmiségi	148 fő
D = Közművelődési értelmiségi	16 fő
E = Egészségügyi értelmiségi	21 fő
összesen	211 fő

1. Iskolai végzettség:

	A	B	C	D	E
Középiskola	1	1	31	4	—
Főiskola, egyetem	18	16	117	12	21

2. Politikai végzettség:

Alsófokú	—	2	8	1	1
Középfokú	2	4	29	1	2
Felsőfokú	4	1	7	—	9
Egyéb	—	—	7	2	—

3. Jelenleg tanul:

Felsőfokú oktatási intézményben	3	6	14	4	2
Politikai (középfokú)	—	1	2	—	—
Politikai (felsőfokú)	—	—	1	—	1
Egyéb	19	—	24	—	5

4. Jövedelmi viszonyok:

2000—3000 Ft	2	1	41	5	—
3000—4000 Ft	4	4	52	8	2
4000—5000 Ft	7	4	30	—	—
5000 Ft felett	6	8	31	3	19

A család egy főre eső jövedelme

1000 Ft-ig	—	—	—	—	—
2000 Ft-ig	6	5	48	7	2
3000 Ft-ig	7	5	66	4	11
4000 Ft-ig	4	1	31	5	8

5. Lakásadatok: (A, B, C, D, E összesen) saját lakás 127 fő

6. Lakás felszereltsége, berendezése:

	víz	villany	központi fűtés	tv	rádió	magnó	lemezjátszó
db	290	206	133	206	220	135	105
%	96	93	60	93	100	61	48
	írógép			személygépkocsi		motorkerékpár	
db	24			99		51	
%	11			45		23	

7. Rádiót hallgat

	rendszeresen	nem rendszeresen	szórakoztató műsort	politikai műsort	tudományos, műv. műsort
fő	149	72	132	112	45
%	67	33	60	51	20

8. Tv-t néz

fő	178	41	136	123	88
%	81	19	62	57	40

9. Mozi látogatás

fő	13	70	71	—	54
%	6	32	32	—	24

10. Könyvtár, folyóirat:

Saját könyvtára van	A	B	C	D	E
50 kötetig	—	—	6	—	—
50—100 kötetig	5	6	18	7	—
100—300 kötetig	8	6	60	4	7
300—500 kötetig	4	3	31	—	7
500 kötet felett	2	2	30	5	7

Rendszeresen olvas: szépirodalmat	127 fő	58%
szakmunkákat,	185 fő	84%
szakfolyóiratokat	91 fő	41%
Ritkán olvas: szépirodalmat	36 fő	16%
szakmunkákat,	3 fő	
szakfolyóiratokat		

Nem olvas:
A szakfolyóiratokból 94 fő természettudományi, 87 fő társadalomtudományi, 29 fő művészeti folyóiratot olvas.

11. Tájékozottsága Püspökladány és munkahelye kulturális életéről:

	A	B	C	D	E
Kiválóan ismeri	—	—	8	1	—
Jól ismeri	1	2	21	2	17
Közepesen ismeri	3	5	5	10	5
Alig ismeri	1	8	15	11	2
Teljesen ismeretlen	6	2	74	—	7

A vizsgált területen az értelmiségiek 40%-a 30 év alatti, tehát ifjúkorú, s a szakmai tudásukra, felkészültségükre a jelenlegi nagy követelményeket támasztó felsőfokú oktatásra fordítottak gondot. Egyfelől számíthatunk fiatalabb lendületekre a munkában, közelében, másfelől viszont bizonyos tapasztalatlanságra is, amelyet a munkahelyeken a politikai, társadalmi és tömegszervezetek tapasztaltabb vezetőinek segítségével kellene feloldani.

A megkérdezetteknek csak 32%-a férfi, értelmiségi rétegünk nagy többsége nő. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy az értelmiségiek jelentős része 30 év körüli, megállapíthatjuk, hogy a folyamatos munkát zavarják a családalapítással kapcsolatos körülmények, a szülést követő gyes, a helyettesítés (rendszerint képesítés nélküliekkel vagy kevés gyakorlattal rendelkezőkkel).

Ezt támasztja alá az a tény is, hogy értelmiségi munkakörben a megkérdezettek 17%-a dolgozik úgy, hogy csak középfokú végzettsége van. Ennek jelentősebb részét az óvodák adják, más területeken ez a jelenség kevésbé érezhető.

Értelmiségünk politikai végzettség tekintetében, adataink szerint nem mutat jó eredményt, hiszen mindössze a megkérdezettek 36%-a vesz részt, vagy vett részt korábban szervezett politikai oktatásban. De a kérdőíven e kérdésre sokan nem válaszoltak, s ugyanakkor nagy számban vannak olyan értelmiségiek, akiknek tudományegyetemi végzettségük felsőfokú politikai végzettséget is adott.

A megkérdezettek 32%-a vesz részt továbbképzéseken, szakmai tanfolyamokon. Ez azt jelenti, hogy 3–5 éves időszak alatt az értelmiségiek túlnyomórésze szervezett ismeretfelújító tevékenység részese és így korszerű (a lehetőséghez képest) ismeretek birtokában végezhetik munkájukat. Értelmiségünk 13%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel úgy, hogy jelenleg is tanul, hogy végzettsége a felsőfokon belül is magasabb minőségű kategóriába tartozzon (pl. főiskola után az egyetemi végzettség megszerzése).

A magasabb végzettségnek az értelmiségi rétegen belül nagy presztízse van, ami a továbbtanulás egyik motívója.

Ezt igazolja, hogy a vizsgálatunkban résztvevők 29%-a szeretne továbbtanulni, elsősorban szakmai vonalon (21%). Ugyanakkor feltűnően kevés a politikai továbbtanulás igénye és a jelenlegi politikai képzésben való részvétel.

A jövedelemeloszlás az egyes vizsgált területeken, az egészségügyi kivételével, arányosan szórta, de kissé alacsonyabb bér jellemzi a Petőfi iskolában, a közművelődésben és az óvodákban dolgozókat. A családok 1 főre eső jövedelme viszonylatában csaknem ugyanez mondható el, azonban a családi jövedelem képe kiegyenlítettebb. Az egyes munkaterületeken dolgozók családi jövedelme kisebb szóródású, egymáshoz közelebbiek.

A megkérdezett 221 fő közül 57% rendelkezik saját lakással. Az egészségügyi és a közművelődés területén adataink azt mutatják, hogy a

családi ház vagy saját lakás megszerzése nehézségbe ütközik, a közművelődésben inkább az alacsonyabb bérék, valamint az, hogy sok fiatal dolgozik a szakmában — determinálják e tény. Az egészségügynél viszont a belső mozgás, s a jobb lakásmínőség (szolgálati, bérlakás) határozhatják meg, hogy nem igényelnék saját lakást, noha bérük azt lehetővé tenné. (Az egészségügyi területen dolgozók lakása zömében 3 szobás.) Meglepő, hogy az óvodák alkalmazottjai is nagy számban rendelkeznek átlagon felüli lakással.

A lakáskultúra szintje jónak tekinthető, főként ha figyelembe vesszük azt is, hogy a lakások 60%-a központi fűtéssel is rendelkezik. A lakások háztartási gépekkel való ellátottsága pedig éppenséggel telítettséget mutat.

Csupán lemezjátszó, magnetofon van lényegesen kisebb számban és elenyészően csekély az írógép, 11%, 24 háztartásban. Az értelmiségiek csaknem felének van gépkocsija, negyedének motorkerékpárja. Mivel a háztartások legtöbbször szintén értelmiségi, számíthatunk arra, hogy háztartásonként ennél is nagyobb a gépkocsik aránya.

Az értelmiségi rétegnek csupán 67%-a hallgat rendszeresen rádiót, a televízió vonzóereje ennél nagyobb, 81%-os. Elképzelhető, hogy 19%-ot a munkakörülményei (esti elfoglaltság) akadályoznak a televíziózásban, s azok inkább rádiót hallgatnak. A két tömegkommunikációs rendszer programjaiból egyaránt a szórakoztató műsorokat helyezik előtérbe, különösen az általános iskolák és óvodák alkalmazottjai élnek ezzel a lehetőséggel. A politikai műsorokat tájékozódási igénnyel nézi, hallgatja mintegy 50%. A televízió tudományos és művészeti programjai népszerűbbek, mint a rádióé, de semmiképpen nem lehetünk elégedettek azok fogadtatásával.

Filmszínházba rendszeresen 6% jár, nem megy 32%. Az alkalmi és rendszeres látogatók is inkább a kalandfilm (krimi) nézik a moziban, a szórakoztatva művelő, tartalmasabb alkotásokat már kevesebben, s alig 10% azok száma, akik művészi igényességet is keresnek a filmben.

A vizsgált területek dolgozóinak 53%-a vallja magáról, hogy kulturális események látogatói. A további válaszaikból kitűnik, hogy ezalatt politikai események, ünnepek „látogatását” is értik.

A napilapok a politikai tájékozódás fő eszközei az értelmiségiek számára, emögött kapnak helyet a rádió és a televízió hasonló rendeltetési programjai.

A folyóiratoknál kissé más a helyzet. Az értelmiségiek nagymértékben igénylik a folyóiratokat, 36% járatos szakmai lapokat. Ennél jóval kisebb szerepet kap a politikai folyóirat, és érdemtelenül keveset a művészeti tárgyu (17%).

Az olvasáskultúra magasabb szintjét jelzi, hogy 99%-nak saját könyvtára van, 21%-a fizetése jelentős hányadát rendszeresen könyvvásárlásra fordítja, 58% rendszeresen, 48% pedig alkalmasszerűen olvas szépirodalmi műveket. Egyaránt nagy számban olvassák a mai magyar és a magyar klasszikusok írásait, a külföldi irodalom ehhez mérve kisebb mértékben olvasott, különösen a ma élők műveit forgatják kevesen.

A megkérdezettek 84%-a rendszeresen olvas szakismereti könyveket. Leginkább természet tudományos szakkönyveket, broszúrákat olvasnak, a művészeti szakkönyvek ismételt háttérbe szorulnak.

Adataink alapján megfigyelhető, hogy a művészeteknek, a humán kultúrának korántsem olyan szerepe értelmiségi életében, mint azt korábban gondoltuk. Az értelmiségiek 58%-a tagja a közművelődési könyv-

tárnak. Ez az adat nagyjából megfelel a teljes püspökladányi értelmiségi réteg adatainak, 1980-ban a könyvtárnak 311 értelmiségi olvasója volt, vagyis az értelmiségiek felénél valamivel több könyvtári tag. Kérdés, hogy rétegünk 44%-a miért marad távol a könyvtártól? Hiszen az olvasás felmérésünk szerint is szervesen beilleszkedik az értelmiségről alkotott képbe. Feltehetően azok nem könyvtári tagok, akik korábban azt állították, hogy alkalmasszerűen olvasnak, s valószínű, azok közül is kikerül jó néhány, akik 500 kötetnél nagyobb saját könyvtárral rendelkeznek.

Az értelmiségiek nem szívesen nyilatkoznak arról, hogy mennyi a szabad idejük. (A válaszok száma csökkent.) A válaszolók többségének 2–3 óra szabad ideje van munkanapokon, amit valóban szabadon felhasználhatnak, s ez megegyezik más rétegek szabad idejével. Vagyis valószínűnek kell tekinteni az értelmiségiek nagy többségének azt az állítást, hogy nincs elég szabad idejük, túlzottan leterheltek. Csúpan 12%-nak van 1 óra szabad ideje, ezzel szemben 20%-nak 4 óra vagy ennél is több idő áll rendelkezésére. A szabad időt főként tanulóval töltik — mondják, sorrendben emögött foglal helyet a szórakozás. A sorrend nem tekinthető reálisnak, ha figyelembe vesszük, hogy a rendszeresen televíziót néző, rádiót hallgató, szépirodalmat olvasó, moziba járó értelmiségiek főként a szórakozást tartják fontosnak, ugyanakkor csak 32%-uk vesz részt továbbképzésben, tanfolyamon, tanul tovább. Meggondolásra kényszerít a „szórakozás” kifejezés maga is. Tartalmi meghatározása szükséges lenne. Meglepő, hogy szabad idejüket egyáltalán nem szívesen áldozzák közéleti munkára, pedig e rétegtől várná el leginkább a társadalom, hogy megszerzett ismereteit, képességeit a közéletben továbbadja, kamatoztassa.

Az értelmiségiek csúpan 10%-a nem járt külföldön, ezek is az idősebb pedagógusok és az óvodai dolgozók közül kerülnek ki. A nagy többség többször is utazott külföldre. Utazásuk célja elsősorban az élményszerzés, kikapcsolódás, pihenés, tehát a turizmus volt. Csúpan 13% utazott rokonlátogatás céljával külföldre vagy vett részt szakmai külföldi úton.

Sportolásra az értelmiségiek közül kevesen vállalkoznak. Kérdéseinkre csak 44% válaszolt a mintánkból: mit sportolna szívesen; vagyis 56% akkor sem sportolna, ha arra sokkal jobb lehetősége lenne is, mint jelenleg van.

A megkérdezettek túlnyomó többsége (91%-ban) elégedett munkakörülményeivel. A vezetők figyelembe veszik véleményükhöz döntéseiknél, vagyis egészséges munkaszellemben, jó körülmények között dolgoznak. Elenyészően kevés azok száma, akik úgy érzik, hogy képességeiket nem tudják megfelelően kamatoztatni munkaterületükön, mert munkájukat alkotó jellegűnek; személyiségük egészéből fakadónak érzik.

Megkérdeztük azt is, mi a véleményük a püspökladányi és a munkahelyi kulturális életéről?

Ez a kérdésünk volt az egyetlen kifejtős választ igénylő, így a vélemények szívesebbek, mint a zárt kérdésekre adottak. Első meglepő állításunk: a kulturális életet alig ismerik az értelmiségiek — pedig nekik kellene azt irányítani, abban sokoldalúan közreműködni. Kiválóan ismeri a helyzetet a megkérdezettek 4%-a, jó helyzetismerettel rendelkezik 19%-uk. E két kategóriában bizonyára azok az értelmiségiek foglalnak helyet, akik maguk is aktív irányítói és szervezői a közösségi kulturális munkának, vagy valamely közéleti testület tagjaként szélesebb körű áttekintésük van Püspökladány életéről. Közepesen ismerik a helyzetet azok, akik közművelődési intézmények aktívaiént dolgoznak, vagy népművelői

munkakörben tevékenykednek (13%). A megkérdezettek közül 14% nagyon felszínesen ítéli meg a művelődés lehetőségeit községünkben, csúpan benyomásokot őriznek róla. Megdöbbentő, hogy a vizsgálatban résztvevők 50%-a számára a közművelődés, a kultúra helyi intézményei, tevékenysége, a munkahelyi művelődési munka semmit sem jelentenek. A megkérdezetteknek nincs véleménye, a minta egészének csak 1/4-e ad valamilyen javaslatot a jelenlegi kulturális élet megváltoztatására, fellendítésére.

Milyen problémakörök körvonalazódnak?

1. Vannak, akik nem is érdemesítik a kulturális munkát figyelemre, az intézményi formát elvetik, a szervezett rendezvényeket visszautasítják, manipulációnak tekintik.

2. Nagyon jellemző az a leegyszerűsített szemlélet, amely szerint a közösségi művelődés egyetlen intézménye a művelődési központ. A filmszínház, a múzeum mindössze 2–3 esetben szerepel a válaszokban, a könyvtár valamivel többször.

3. A válaszok jelentős részét nem más, mint a művelődési ház munkájának minősítése, annak jó vagy rossz színvonalának megállapítása.

4. Gyakori a válaszokban a „kivánságlista”, amelyek gyakran ellentmondanak egymásnak. Például a művelődési ház rendezzen több szórakoztató rendezvényt — kevesebbet rendezzen; az igényesebb közönség programjait is biztosítsa — nincs szükség „elront gondolkodásra” készítő műsorokra stb.

5. Általánosan megállapítható, hogy az értelmiségiek nagy százaléka a passzívabb, kevesebb energiabefektetést, kevés mozgást igénylő művelődést részesíti előnyben (tv-nézés, olvasás, rádióhallgatás), s ha otthonából ki kell mozdulnia, az nehezebb esik (filmszínház-látogatási statisztikai adatok, a kulturális rendezvények adatai igazolják a fenti megállapítást, továbbá a sportolásra vonatkozó alapadatok).

Visszatérve még a közérzeti adatokhoz tudjuk, hogy a megkérdezettek 91%-a elégedett munkakörülményeivel, 94% pedig úgy nyilatkozott, hogy képességeinek és igényeinek megfelelő munkakörülmények között dolgozik. Nagyon jelentős ez abból a szempontból, hogy végül is jól érzik magukat Püspökladányban.

A felmérés adta tájékozódás, annak főleg negatív adatai arra ösztönöznek, hogy értelmiségünk jobb, szélesebb körű kulturális, művelődési élete kibontakoztatása érdekében bizonyos feladatokat kell megoldanunk. Az e téren mutatkozó feladatok a következők:

1. A településpolitikai-művelődéspolitikai tájékoztatás eredményesebb végzése, ebbéli ismeretek bővítése érdekében indokoltnak látszik rendszeressé tenni egy *Értelmiségi fórumot*. A fórum célját röviden úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az az értelmiségi közélet színtere legyen: kerete lehetne a *Nyitott iskola* mozgalom is.

2. A munkahelyi párt-, gazdasági, szakszervezeti vezetésnek indokolt a közművelődési határozatból, oktatáspolitikai határozatból, az *Egy üzem — Egy iskola* mozgalom kereteiből kiindulva újrafogalmazni feladatait, mind az érdekes helyi, tehát területi, mind pedig a munkahelyen belüli közéleti tevékenységéről, művelődési munkájáról.

3. A településen az értelmiség egy szűk rétege olykor erőn felül vállal és végez közéleti munkát. Arra kell törekedni, hogy ez a kör bővüljön. Különösen indokolt az együttműködés a mezőgazdaság területén, az itt dolgozó értelmiségiek aktivizálása. A mezőgazdasági és műszaki értel-

miség számára több olyan kulturális szakterület is van, amelyen közreműködésük alkotó művelődési tevékenységük nélkülözhetetlen:

1. a környezetvédelem;
2. az életmód-, életvitelalakítás;
3. a kisgazdaságok szakmai segítése.

4. A vizsgálatból is kitűnik, hogy az értelmiségiek művelődése, önművelődése igen szűrt. Indokolt számukra megfelelő művelődési alkalmak klubszerű megteremtése — nem nélkülük, hanem velük — igényükkel és pénzüikkel együtt. Erre a feleletet az *Értelmiségi fórumon* kell kidolgozni.

5. A párt és a tanács vb.-a tűzze napirendre az értelmiségi dolgozók anyagi-erkölcsi elismerésének kérdését, és megfelelő intézkedéseket tegyen. Tekintse át és folyamatosan kísérje figyelemmel az élet- és munkakörülmények alakulását minden területen.

Hajdúböszörményi halottaink

A Budapesten élő Veress Ferenc feltaláló, költő és festő 1983. febr. 2-án elhunyt. Hajdúböszörményben temették el, febr. 11-én. Veress Ferenc szoros kapcsolatot tartott szülővárosával, a Hajdúsági Múzeumban több kiállítása is volt, kiadványai közül is több a *Hajdúsági Múzeum* közreműködésével jelent meg. — Lovas Márton ref. lelkész, *Múzeumbaráti Körünk* régi tagja, a kör titkáranak, dr. Lovas Mártonnak édesapja 1983. febr. 15-én hunyt el, Hajdúböszörményben, 71 éves korában. Emléküket megőrizzük!

Honismereti nap Hajdúszováton

Április 23-án, szombaton Hajdúszováton a Hajdú-Bihar megyei Honismereti-Helytörténeti Bizottság, a TIT megyei szervezetének néprajzi szakosztálya több más megyei és helyi szervevel, intézménnyel közös rendezésben igen gazdag, egész napos honismereti napot — előadói konferenciát tartott. A gondosan előkészített rendezvény iránt országok szervek is érdeklődést mutattak (OMF, TIT Országos Néprajzi Választmány stb.) és meghívták rá a Békés megyei testvérintézményeket. A honismereti napon a Békés megyei honismereti bizottság és a TIT-szervezet 17 taggal képviseltette magát. Az összerésztevők száma 80 fő volt, akiknek fogadásáról, ellátásáról, szállításáról (a kotszegi szőlőskertbe és vissza, a csőszház megtekintésére) a helyi tanács és a termelőszövetkezet gondoskodott. A honismereti nap a szovátai erődtéplőm régészeti feltárásának és a vele párhuzamosan folyó helyreállítási munkák bemutatásával kezdődött (*Módy György, Gellér Ferenc*), majd *Diószegi Lajos* messze földön híres, kétfázisú honismereti szakkörének (gyermek és felnőtt) megismerésével folytatódott. Az előadói konferencia során több előadás hangzott el (*Ujváry Zoltán, Dankó Imre, Baranyi Béla, Krupa András*). Az előadásokat a Hazafias Népfőnt meg fogja jelentetni.

ADALÉKOK A PÜSPÖKLADÁNYI MŰVELŐDÉSI OTTHON TÖRTÉNETÉHEZ

SÁRI MIHÁLY

Több mint három évtizede annak, hogy hazánkban az ötvenes évek elején kialakult a ma is funkcionáló művelődési otthoni rendszer. Az eltelt idő lassan történelmi távlatú értékelést tesz lehetővé, magyarázatot kapunk olyan kérdésekre, amelyek napjainkban a továbblépést, a fejlődést, a problémák megoldását kívánják, de amelyek gyökere a szervezett önkultúraig nyúlik vissza.

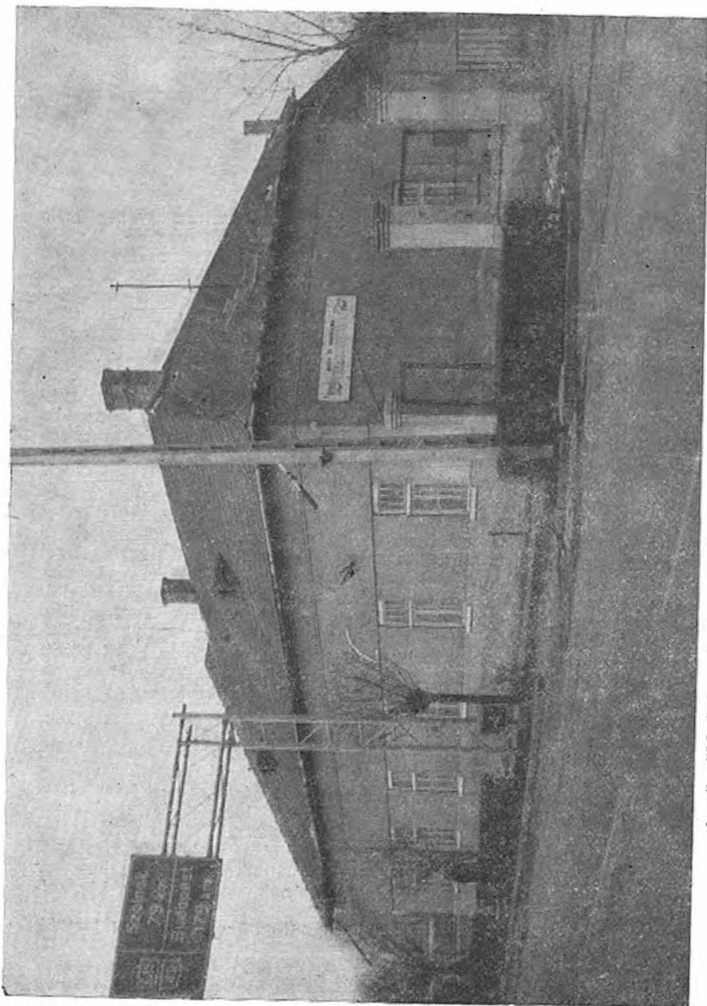
1950-ben Békésen alakult meg az ország első művelődési otthona, s 1950–1952 között sorra születtek a művelődési házak, otthonok, termek, klubok, körök.

Püspökladány község közművelődési arculata a fordulat éve, 1948 után is rendkívül heterogén képet mutatott, s ilyen társadalmi-kulturális milióban kellett létrehozni a szocialista demokrácia elvén működő és annak érdekében dolgozó művelődési házat. A püspökladányi vasutaság művelődési-mozgalmi hagyományai erőteljesen érződtek, csaknem meghatározók voltak a településen. Kórus, színjátszócsoporthoz, zenekar működött a vasutasok szakszervezeti házában. Püspökladány viszonylag széles polgári-alkalmazotti-értelmiségi rétege, az iparosok, a középparasztok, a szegényparaszatok mind-mind külön művelődési szokásokat, hagyományokat őriztek. A kaszinókban, az olvasóköri körökben, az egyletekben a társadalom osztálytagozódásában, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely és vagyonosság alapján szerveződtek a közösségek. Az egyház által szervezett ifjúsági körök ugyan megszüntetni látszanak tagjaink osztályszempontú szervezését, de a katolikus és református egyház hívei között eleve fellelhető volt osztályok és rétegek szerinti elkülönültség. E csoportok alapvetően alig különböztek művelődéspolitikai célkitűzéseiket tekintve más „polgári”-nak nevezett köröktől.

Az államosítások és a fordulat éve után a volt uralkodóosztályok és követői a politika és a gazdaság területéről is kiszorultva Püspökladányban is a kulturális szférában kerestek talajt terveik megvalósításához. A helyi kommunista párt és tanács számára ez lépéskényszerrel jelentett: a körök azon csoportját, amely veszélyesnek látszott ideológiáját, tevékenységét tekintve, feloszlatták, épületeiket államosították. Noha ezek az intézkedések az állam ideológiai, politikai stabilitását szolgálták, stratégiai szempontból olyor indokolatlan lépésre is vállalkoztak. Megszüntettek olyan köröket is, amelyek a párt ideológiájának, politikájának közvetítői lehetnek volna.

Püspökladányban az alábbi körök működtek, amelyek közül legtöbb megszűnt 1944–1950 között:

1. Független 48-as Olvasókör (Petőfi Olvasókör)*
2. Ipartestület
3. Izraelita Nőegylet

A püspökladányi Járási Kulturális Ház, előzőleg Ipartestületi Székház

4. Katolikus Legényegyleti Otthon
5. Kossuth Olvasókör (első 48-as olvasókör)*
6. Levente Otthon
7. Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége Püspökladányi Helyi Csoportja
8. Magyarországi Keresztényszociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületének Helyi Szervezete (VOGE)
9. Magyar Szabadságharcos Szövetség (1848/49)
10. Mezőgazdasági Egyesület
11. Népkör
12. Polgári Olvasókör
13. Püspökladányi Társaskör (Úri casino)
14. Püspökladányi Ifjak Egyetértés Műkedvelő Clubja
15. Püspökladányi Iparos Dalkör
16. Püspökladányi Iparos és Kereskedő Ifjak Önképző Egyesülete
17. Püspökladányi MÁV Testgyakorlók Köre
18. Püspökladányi Polgári Lövészegyesület
19. Református Gyülekezeti Otthon, Református kultúrház
20. Református Leánykör
21. Református Nőszövetség
22. Római Katolikus Olvasókör
23. Püspökladányi- Petri-telepi Polgári Olvasó Egylet
24. Római Katolikus Kultúrház
25. Vasutas művelődési otthon (több vasutas szervezetet összefogva)*
26. Rákóczi Olvasókör*
27. „Pepi”-kör

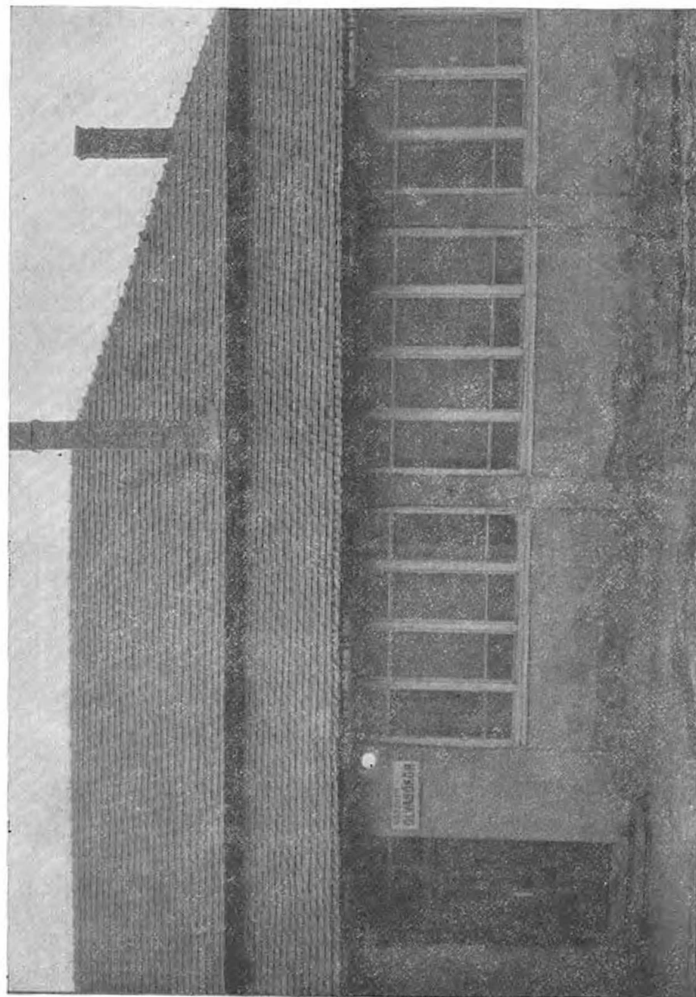
A *-gal jelöltek 1950 után is fennmaradtak.

A helyi tanács irányítás megszilárdulása után 1952-ben — az 1949-ben államosított Ipartestület székházában — valószínűleg április 1-én megkezdte működését az állami irányítású és fenntartású „Móricz Zsigmond” Járási Kulturális Ház. Ebben az évben újították fel az 1926-ban társadalmi munkával épített volt ipartestületi központi épületet, amely 1952-ben 10 helyiségből állott, s alapterülete 730,5 négyzetméter volt. (Az idő szerint az épületben 1 nagyterem, 3 szakköri szoba volt, a többi iroda, gondnoki lakás)

A vasutas művelődési otthonra és a járási kultúrházra nehezedett mindaz a teher, amelyet korábban 25 szervezete megosztva vállalt. Hiányzott az a kezdeményező, támogató erő, amely életben tartotta az egyeseket, köröket, s nélkülözötte — különösen a járási kultúrház — a működéshez szükséges eszközöket, berendezéseket.

A járási kultúrház indulásakor az alábbi felszerelésekkel rendelkezett. Hangszerek: nagydob, kisdob, nagybőgő, zongora. (Hof—Lieferant Sr. Maj. obes Keisers u. Königs Berlin. Ezt a C Bechstein típusú zongorát már ekkor öregnek, elhasználtként tartották, ennek ellenére csak 1983-ban cserélték fel újabbal.) Audiovizuális eszközök: 1 gramofon, 1 lemezjátszós rádió, 2 db diavetítő 50 db filmmel, 2 mikrofon, 1 hangosítóberendezés, 3 db fényképezőgép. Az eszközállományt gyarapítja még 10 db jelmondatos tábla, 10 sakk-készlet, 6 jelmez, 14 maszk, 28 táncruha, 8 pár tornacipő, 6 db blúz.

Az intézmény 3 napilapot (Szabad Nép, Néplap, Szabad Ifjúság) és 4 folyóiratot járatott (Mezőgazdaság, Művelt Nép, Élet és Tudomány, Népművelési Közlöny).

A püspökládányi Kossuth Olvasókör az Ifjúsági Házban, 1983.

Az új szocialista intézmény tulajdonába csak azok az eszközök kerültek, amelyeket az Ipartestülettől örökölt, a többi szervezet felszerelését elkallódtak.

Érdekesen alakultak a személyi feltételek. 1952—53-ban az igazgató 4 polgári végzettséggel, 5 hónapos szakmai képzettséggel rendelkezett. Egyéb képzettsége: asztalos, gépkocsivezető.

A művészeti előadó 2 éves kereskedelmi iskolát végzett, a gazdaságvezető és a gondnok 6 elemi. (A gazdaságvezető az MDP, az igazgató a DISZ tagja.)

Az intézmény tevékenységi formái 1952—57 között főként az egyletek-től átvett örökség talaján állnak, amelyek részben új tartalommal telítődtek. A szocialista népművelés művelődési otthoni hálózatra jellemző tevékenységszerkezet magán viselte az „elődszervezetek”-ben folyó munka vonásait. Színjátszó körök egyenesági leszármazottai voltak a körök színjátszásnak, a táncestek az egyletek, körök, egyesületek megszokott szórakozási formáit alkalmazzák, gyakran műsorral fűszerezve. A műsoros estek szervező-kezdemenyezője 1952 után a munkahely (SERNEVÁLL., Ktsz, Fatelítő) vagy a mozgalom (MNDSZ, DISZ). Viszonylag hamar talpra állt a Csokonai Színház és a Dongó Színpad, már 1952—53-ban bemutatkoznak Püspökládányban.

1953-ban erősödik a művelődési élet központi irányítása, a napi politika egyre inkább elvárja a „szolgálat”-ot.

Szélesedik az ismeretterjesztés területe főként a természettudomány tartományában, s a mozgalom megszüli a „csasztuska brigádokat”. Az 1948 előtti népművelésben alig alkalmazott filmvetítés, diavetítés népszerű lett a lakosság körében, a művelődési házban társadalmi mozi működött.

Az 1954. évi statisztikai adatok jól jellemzik a rendkívül nehéz körülmények között végzett munkát. Mennyisége szerint elérte az 1976—80. évi szintet minden tárgyi és gyengébb személyi feltételek ellenére.

	rendezv. száma	látogatók száma
Ismeretterjesztő előadások	34	6 825
Kiállítások	4	4 580
Játékfilmvetítések	31	4 190
Önálló diavetítés	26	1 320
Önálló műsoros est	24	12 920
Műsoros est táncmulatsággal	23	15 090
Táncmulatság	29	11 540
Egyéb rendezvények	?	16 790
Összesen:	227	73 255

Működtegetett csoportok	száma	csoportokban résztv. száma
Mezőgazdasági kör	1	kb. 10
Gazdasszony kör	1	kb. 30
Fotószakkör	1	kb. 6
Egyéb kör	3	kb. 42
Színjátszó csoport	5	kb. 170
Táncsoprot	6	kb. 132
Zenekar	3	kb. 22
Bábcsoport	1	kb. 12
Allandó rigmusbrigád	6	kb. 138
Összesen:	27	562

A nyilvántartásokat negyedévenként összesítették, így a csoportok adatai avatatlannak félrevezetőek a nyilvántartó könyvekben, gyakran a tényleges csoportszám helyett annak 3- vagy 4-szerese szerepel. A csoportokban dolgozók számára épp ezért csak következtetni lehet, noha azt nagy biztonsággal.

1956-ra 1 napilappal, 1 folyóirattal, szakköri szemléltetőeszközökkel, fotólaboratóriummal, manetofonnal, rajzszakköri, talajvizsgáló és zenekari felszereléssel, teljes nagytermi berendezéssel gazdagodott az intézmény. Ezidőben már 80 ezer forint volt az állami támogatás, amelyhez 60 ezer forint saját bevételt csatolhatott és használhatott fel.

A korra jellemző különlegesség, hogy a rajzszakköri felszerelés főként plakátok készítésére volt alkalmas, s a foglalkozásokon feliratok, propagandaszöveg, plakátok készültek.

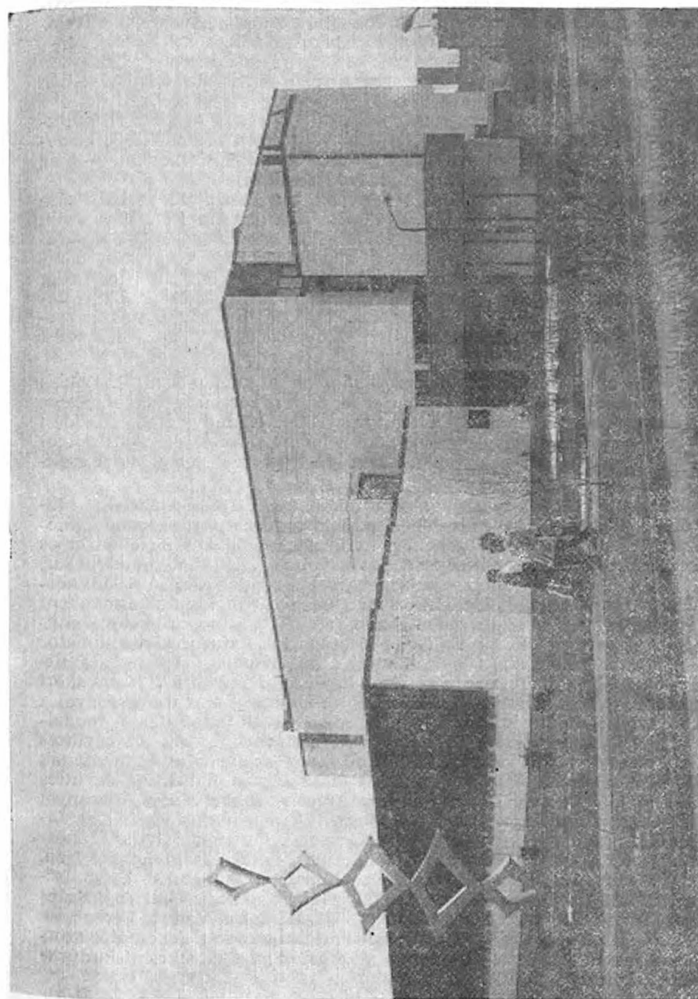
Az intézmény tartalmi munkájában már 1956 közepétől némi változás figyelhető meg. A kiscsoportok változatlanul tovább dolgoznak, de a rendezvények tartalma politikailag semlegesebb terület irányába mozdul, s főként a szórakoztatás erősödik fel, óvatosság, tartózkodás tapasztalható a művelődési ház részéről. A párt, a tanács rendezvényei nem tükrözik sem gyakoriságban, sem tartalmukban, hogy feszült lenne a politikai légkör, ennek ellenére érződik a vihar előtti csend. Az ellenforradalom ki-robbanása előtt utolsó bejegyzés a munkanaplóban az október 19-i zenekari próba, s a naplót október 23-án lezárták. Az október 19.—december 31. közötti hiátus arra utal, hogy a művelődési ház valóban a szocializmus építésének célját szolgálta, s az ellenforradalom hallgattatta el rövid időre, mert 1957 januárjában már ismét működik. Január 10-én megalakul az EPOSZ 40 fővel, amelyről többé nincs adatunk. Megélenkült a pártmunka, nyilvános pártnapok zajlottak sorozatban, április 30-án pedig a KISZ is leteszi a névjegyt: a debreceni repülőtér kultúrcsoportjával 600 fő előtt bemutatja műsorát, majd bált rendez. Június 6-án a KISZ-taggyűlésen már 110-en, 19-én 200-an vesznek részt, s ettől az időponttól kezdve a KISZ és a művelődési ház egymást támogató kapcsolata meg-erősödik.

Az 1952—46. évihez mérve a népművelési munka tartalma színesedik, színvonalában ugrásszerű javulás áll be, a tömegbázisa nő, s olyan csoportok is szóhoz jutnak, mint a Kossuth Olvasókör, a Rákóczi Olvasókör.

1957—1960 között a püspökladányi népművelés személyi és tárgyi feltételei, a lakosság igényei megelégedtek arra, hogy a népművelés egész országra kiterjedő rendszerében történt változásokkal összhangban minőségileg magasabb fokon fejtsse ki a hatását a lakosság és a párt politikai-ideológiai-gazdasági célkitűzéseinek megvalósítása érdekében. Ehhez a költségvetés megfelelő alapot adott. Az 1963-ban már csak Járási Kultúr-ház elnevezéssel szereplő intézmény anyagi lehetőségei a következőképen alakultak:

	költségvetés összege	állami támogatás
1963	216 000 Ft	93 000 Ft
1964	283 000 Ft	170 000 Ft
1965	268 000 Ft	90 000 Ft

1960—68 között, tehát újabb 8 éves terminusban az intézmény tovább keresi profilját. A művelődési otthonokról szóló 2/1960. Korm. számú, a 3/1960. MM számú rendelet szabályozták a művelődési otthonok működését, a munka alapelveit. Kialakult a népművelés sajátos tevékenység-rendszere, amely 1983-ig formájában alig, tartalmában részben változott.

A püspökladányi Művelődési Központ új épülete. Benne nyert elhelyezést a Községi Könyvtár is

Már 1960-ban megfogalmazódott az igény: az intézmény életét válsztott társadalmi vezetőségnek kell segíteni, s a kultúrház a járás területén módszertani feladatokat lát el, főként az ifjúság nevelését, művelődését támogatja. A társadalmi vezetőség alakulásának, működésének nincs nyoma az intézmény dokumentumai között, az intézmény (a lakosság) ismét elszalasztott egy lehetőséget arra, hogy a művelődés házával valóban birtokba vegye. (A társadalmi vezetőség szükségességét megerősítette a Művelődésiügyi Minisztérium közművelődési főosztálya és a SZOT kulturális, agitációs és propagandaosztályának 78488/1960. számú közös közleménye is, ennek ellenére — mint a legtöbb művelődési otthonban — még formálisan sem valósult meg a társadalmi irányítás.)

A művelődési otthonok munkája további korszerűsítése, szabályozása érdekében kiadott 105/1968. MM számú utasítás alapján 1/6/1968. szám alatt megkapta az intézmény a művelődési központ kategóriába a besorolását, de 1971-ig továbbra is a Járási Művelődési Ház elnevezést használja, majd három évig Járási Művelődési Központként, 1973-tól pedig Nagyközségi és Járási Művelődési Központként tevékenykedik. Ezt a nevet viseli 1993-ig, amikor a járási megszűnt és a közigazgatás átszervezése után Nagyközségi és Területi Művelődési Központ elnevezést kapja.

1983-ig a következő települések tartoztak a módszertani irányítása alá: Báránd, Biharnagybajom, Bihartorda, Bihardancsháza, Földes, Kaba, Sáp, Sárrétudvari, Szeres, Tetétlen, Nagyrábé, Nádudvar. A működési területen 3 klubkönyvtár és 7 művelődési ház, 1 nevelési központ dolgozott, az átszervezés után a terület nagysága Nádudvar településsel csökkent.

A népművelés második nagy korszakában, az 1960–68 közötti időszakban a püspökladányi művelődési otthonból kiszorította a vonós zenekarokat előbb a fúvós tánczenekar, majd az utóbbiakat az elektromos hangszereket használó beatcsoport. Neves volt a VASUTAS tánczenekar, de a művelődési otthon több saját zenekarral is rendelkezett. 1945-től kezdődően 27 zenekari tagot és 1 énekest tartunk nyilván, akik alkalmanként ma is zenélnek nosztalgiaesteken. E nyolc év alatt a csoportok tevékenységi köre, száma bővült, s kialakult a kiscsoportok kategorizálása: amatőr művészeti csoportok, klubok, szakkörök, tanfolyamok. 1968-tól számítható az 1958-ban alakult Sárréti Népi Együttes „fénykora”. A pávaköri mozgalom idején dr. Bencze Lászlóné és Csizmadia Lajos irányításával a csoport több rádiófelvételt készített, országos kiváló minősítéssel rendelkezett, országos és nemzetközi találkozók résztvevője volt. Az együttes későbbi vezetői közül sokat tettek a közösség színvonalas munkájának megtartásáért Ludmány Géza tanár, Vadász István tanár. Az együttes alapító tagjai: Bencze László, Borúzs András, Bihari Lajos, Baranyai Sándor, Csizmadia Lajos, Dienes Gyöngyi, Demetrovics József, Ács Jánosné, Galí Sándor, Gasparik Ferenc, Gasparik Ferencné, Gyulai Jánosné, Kiss Irén, Keserű Péter, Kárai Sándorné, Laskai László, Laskai Irén, Laskai Margit, Laskai József, Nádházi József, Oláh Sándor, Papp Istvánné, Oláh József, Szabó Imre, Székely Gábor, Székely Gáborné, Szűcs Sándor, Törő Gábor, Ulveczky Ferencné, Ujvári Imre, Vadász Ferenc.

A csoportok mércéje is megváltozott, megszigorodott. Az amatőr színjátszókat lassan felváltotta a színház, az amatőr mozgalom, mint kultúra-közvetítő, háttérbe szorult.

Az új forma, amelyre 1968–78 között Püspökladányban is úgy tekintettek, mint az önművelés lehetséges megújítójára, az ifjúsági klub. Erre az időre tehető a komplex nagyrendezvények megindítása, a hagyományteremtés igényének felelése. Az intézmény részt vett a sárréti napok programjában, urbanizációs hónap, egészségügyi hónap szervezését vállalta. Létrejött a művelődési központ kiskalóriája (1976-ban) a képzőművészeti kör a Népművelési Intézet nívódíját megkapta (ami Topor András festőművész vezetői munkásságának nagymértékben köszönhető), hagyománnyá vált a járási amatőr képzőművészeti alkotótábor Püspökladányban. A szórakoztató zene is tovább fejlődött, a zenekarok kiszorultak a művelődési házból, felváltotta azokat a gépzene, a diszkó. A művelődési központ amatőr színjátszó csoportja, a Veritas Irodalmi Színpad Oszváth Sándor vezetésével a Ki mit tud? országos döntőjén II. helyezést kapott, a csoport 1981-ig működött, amikor a vezető távozása miatt megszűnt.

Az MSZMP 1974. évi határozata a közművelődésről, az 1976. évi V. törvény a közművelődésről tovább ösztönözte mind a községi, mind az intézményi közművelődést. 1974. augusztus 20-án lerakták az új művelődési központ alapkövét, amelynek a tervét a Debreceni Tervező Vállalat készítette. A kivitelező a püspökladányi Zöld Mező Mgt. építőrészlege volt, a kész épületet 1976. február 1-én adták át a beruházónak. A 13,1 millió forintba került létesítményben helyet kapott a Nagyközségi és Járási Művelődési Központ 909,5 négyzetméter alapterületen és a Nagyközségi és Járási Könyvtár, amelyek egymástól függetlenül, külön költségvetésből gazdálkodnak. Az épület csak részben készült el, a tervek szerint a déli szárnyban kapott volna helyet a klubövezet. Az intézmény jelenleg a központi épületben 3 szakmai helyiségben 909,5 négyzetméter területen dolgozhat, a korábbi művelődési központ épületében (ma ifjúsági ház, felújították 1978-ban és 1982-ben) 496 négyzetméter, az 1975-ben a művelődési központhoz csatolt MÁV művelődési otthonban 104 négyzetméter áll a lakosok rendelkezésére.

1973-ban a község területén a nagyközségi tanács irányításával a községi közművelődést koordináló szervezet jött létre, Püspökladányi Közművelődési Tanácsa néven, amely amellett, hogy irányította a munkahelyi és intézményi közművelődést, saját költségvetéssel rendelkezett, támogatatható bizonyos célfeladatokat. Elnöke Matolcsi Lajos, titkára Nyirkos Tibor volt. A közművelődési tanács 1980-ban megszűnt, a támogatott üzemek többnyire a művelődési központnak vagy a sportegyesületnek adták a közművelődési tanács támogatására szánt összegeket.

1979. szeptember 27-én megválasztották a művelődési központ társadalmi vezetőségét, amelynek létszáma 13 fő.

Elnök: Ludmány Géza zenetanár.

Titkár: Kelemen József művelődési központ igazgató.

Alelnök: Csizmadia Lajos HNF-titkár, tanító.

Tagok: Ulveczky Józsefné könyvtáros, Nagy Lajosné üzemvezető, Szabó Judit községi KISZ-titkár, Máté Mária pedagógus, Tomka János pedagógus, Gombos Imre szakoktató, Sárvári János pedagógus, Papp Sándor mezőgazdász, Keserű Imre politikai munkatárs, Szilágyi Imre címestő.

Már 1980-ban korrigálásra szorult a vezetőség összetétele. A titkár dr. Sári Mihály lett, a vezetőségbe beválasztották Bihari Róza óvónőt, Weidemann Gáborné pedagógust Gombos Imre helyett, Sipos Jánost, is-

kolai könyvtárost *Sárvári János* helyett, *Vadász Ferenc* személyzeti előadót, *Molnár Gábor* mezőgazdász *Papp Sándor* helyett, *dr. Rákosi Endre* szakorvost, *Hegyi Sugár Ilonát* Ruhai-pari Szövetkezet dolgozóját, *Kovács Józsefet*, a Haladás AFESZ párttitkárát, *Hegedűs Gábor* MÁV-dolgozót, *Nyíri Jenő* brigádvezetőt, *Lavotta Kamilla* zeneiskola igazgatót, *Zsáka Károly* főmérnököt, *Gy. Kiss József* tanácselnök-helyettesét, *Szűcs Ernő* múzeumigazgatót.

A társadalmi vezetőség atkívan működött fennállása óta, véleményezi a terveket, javaslatokat ad, segítséget nyújt a szervezésben.

1982-ben a nagy múltú Kossuth Olvasóköri a Bocskai utcáról átköltözött az ifjúsági ház Micsurin-termébe, amelyet társadalmi munkában alakítottak ki. A kör korábbi tagsága elhalt, az 1978–82. években a rendszeres látogatói száma 3–5 fő volt. A HNF községi bizottsága patronálásával új, önálló helyiségükben ismét megindult az élet. A kör elnöke *Tóth Sándor* nyugdíjas tsz-elnök, jegyző *Beke Lajos*, pénztáros *Egri Benjámin*, a csoport létszáma 35 fő, s a körben nyugdíjas kamarakórust szerveztek.

Az 1980-as évek elején a közösségek közül kiemelkedő tartalmi munkát végzett a Központi Ifjúsági Klub, amely 1984-ig ötször kapta meg a kiváló címet, egyszer az aranykoszorús ifjúsági klub kitüntetését. (Vezetője kezdetektől *Kincses László*, irányításával kétszer felújították a klubtermet kb. 400 000 Ft értékű társadalmi munkával.)

A Hajdú-Bihar megyei Tanács V. B. művelődésiügyi osztálya a 3/1979. MT számú rendelet 6. paragrafusára alapján 1979. november 1-i hatállyal megerősítette a művelődési központ besorolását. (A besorolás száma: 19.363–4/1979.) A művelődési otthonok feladatainak újrafogalmazása ismét felszínre hozta a közművelődés demokratizálásának kérdését. A társadalmi vezetőség létrehozása csak első lépés lehetett a problémák megoldására, követte azt a kiscsoportok, főként a klubok öntevékenységeinek, önrányításának bővítése. A csoportok a tartalmi munka megszervezéséhez költségkeretet és önállóságot kaptak, s megindult 1981-ben a lakossági igények pontosabb körülhatárolását célzó kísérlet.

A „Legyen népművelő”, „Legyen házigazda”, „Bemutatom a barátom...” az önművelési kísérlet kedvező eredményeket hoztak. Szélesebb a lakosság részvétele a közművelődésben, maguk határozhattak meg a programokat, maguk is szervezték meg azokat, s a látogatói szám, a bevétel a lakosság spontán kezdeményezései alapján 1980. évi adatokhoz mérve ugrásszerűen javult.

1982–83-ban új, biztató jelenségeket vehettünk észre a lakosság művelődése területén. Előbb TIT-eloadók klubja alakult, majd a művelődési központ társadalmi vezetősége a lakossági igényekre alapozva 1982. december 21-i ülésén úgy döntött, hogy létre kell hozni olyan önálló jogállású baráti kört, amely városépítési, művelődési, környezetvédelmi feladatokat lát el. 1983-ban az ideiglenes vezetőség elkezdte a szervező munkát, s az év végén már 40 tagja volt *Püspökladány Baráti Körének*. A kör saját költségvetéssel rendelkezik, az alapító tagok évi tagdíja 300 Ft, a rendes tagoké 200 Ft.

A MŰVELŐDÉSI KÖZPONT ADATAI I. sz. tábla

	1980.		1981.		1982.		1983.	
	rend. sz.	látog. sz.	rend. sz.	látog. sz.	rend. sz.	látog. sz.	rend. sz.	látog. sz.
Ismeretterjesztő ea.	128	6 305	179	9 440	203	9 553	156	10 168
Kiállítás	27	18 493	35	29 166	31	24 889	33	23 548
Vetélkedő	30	1 341	32	2 526	32	2 612	32	1 776
Isr., ter. filmvetítés	13	880	33	1 732	29	2 776	18	1 217
Országjáró hupokirándulás, túra	12	62	20	23 823	17	346	20	35 320
Műsoros estek	79	8 767	54	12 359	15	24 381	55	12 415
Kincses rendezvények	24	2 337	116	12 359	151	11 629	144	14 833
Ismeretterjesztő ifjúsági műsorok	12	1 167	36	3 427	25	2 074	37	3 929
Játéktervezés	78	11 102	52	13 759	62	13 174	63	13 469
Egyéb rendezvények	465	70 698	483	105 518	701	104 477	635	107 126

A MŰVELŐDÉSI KÖZPONT FEJLŐDÉSI ADATAI

	1980.		1981.		1982.		1983.	
	száma	tagok sz.	száma	tagok sz.	száma	tagok sz.	száma	tagok sz.
Klubok	4	220	6	232	32	642	8	408
Művészeti csoportok	16	262	12	308	6	321	13	272
Szakkörök	2	63	10	101	12	234	8	171
Tanfolyamok	7	100	7	151	8	171	14	351
Osszesen	30	737	44	412	40	1208	45	1302
Megjegyzés: az 1983. évi adatban 3 tábor 119 agja nem szerepel.								
Költségvetés	1 649 000	2 136 000			2 222 000		2 347 000	
Állami támogatás	1220 000	1 250 000			1 430 000		1 366 000	

A TERÜLETI MUNKA FONTOSABB ADATAI

	1980.		1981.		1982.		1983.	
	száma	tagok sz.	száma	tagok sz.	száma	tagok sz.	száma	tagok sz.
Továbbképzések	9	13	13	13	13	13	6	6
Pályázatok	1	1	3	3	3	3	3	3
Járati alkotótáborok	2	2	2	2	2	2	2	2
Járati nagy akciók	3	3	3	3	3	3	3	3
Ifjúsági klubtalálkozók	2	2	1	1	1	1	2	2
Ismeretterjesztő művészeti csep.	19	21	21	21	21	21	14	14
Tájékoztató	18	65	65	65	65	65	27	27

Az ideiglenes vezetőség tagjai:

Dr. Molnár László köri titkár

Szabó Sámuel köri elnök

Dr. Sári Mihály szervezőtitkár

Laskai Irén köri jegyző

Kürthy Ferencné pénztáros

Dr. Tóth Béla vezetőségi tag

Szoboszlai Gyula vezetőségi tag

Szabó Károly vezetőségi tag

Az elkövetkező évek feladata, hogy a művelődési központ megkapja azt a szerepet, amelyet eredetileg vállalt: a kulturális demokrácia fóruma legyen, a lakosság széles köréhez juttassa el a műveltség elemeit úgy, hogy ez a közvetítészándék a reális elvárások és a lakosság tényleges szükségletei összhangjával valósuljon meg. Ennek egyetlen útja lehetséges: a kiscsoportok működésének demokratikus alapjait megerősíteni, a lakossági kezdeményezések irányába nyitni.

Az intézmény vezetői a művelődési központ bázisa megteremtése után valódi gazdái voltak a művelődés ügyének. Eltérő történelmi körülmények között, változó tárgyi, személyi lehetőségekre támaszkodva sokat tettek a püspökladányi lakosság művelődéséért. Az eltelt 32 esztendő alatt a művelődés otthonát 8 igazgató vezette:

1952—1956-ig Daróczi Imre

1957 Kún András

1958 Mátyás Ferenc

1959—1963 Budai György

1963—1965 Szilágyi Imre

1965—1975 Vadász Ferenc

1975—1980 Kelemen József

1980—1984 Dr. Sári Mihály

E rövid cikk keretében csupán felvillantani lehet azokat az adatokat, amelyek rendelkezésre állnak, csupán fejlődési tendenciát lehet felrajzolni a legjellemzőbb tényekre hivatkozva. Mégis, mivel kevés kísérlet történik a művelődés területének történeti szempontú feltárására, talán elindítója lehet e leírás további vizsgálódásnak. Szükségszerű ez a lépés, mert az ismét életre kelő köri mozgalom sokat kell hogy tanuljon a haladó tartalmú valamikori egyleti, köri, egyesületi mozgalomtól.

***

Huszonöt éve áll Püspökladányban Kaán Károly szobra

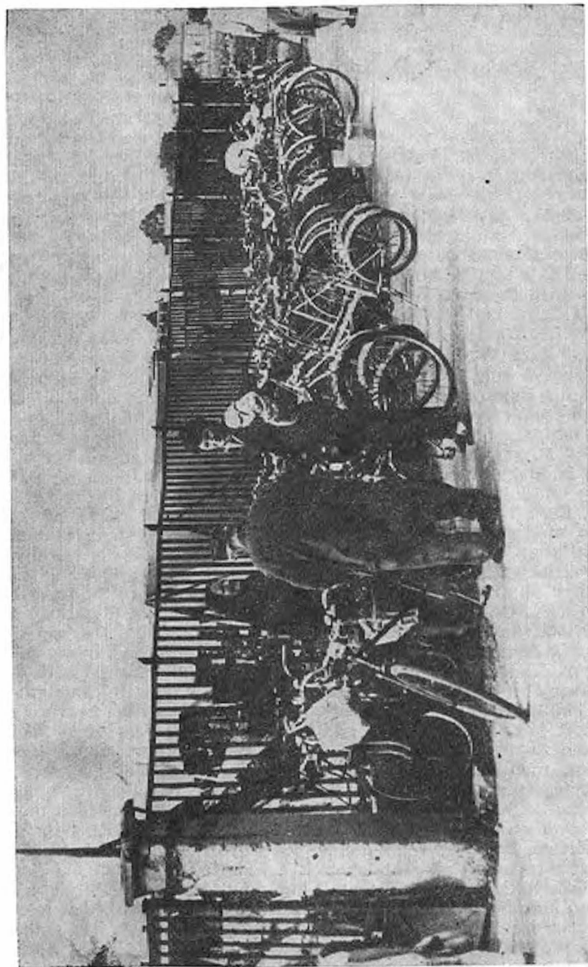
A Farkas-szigeti Erdészeti Kísérleti Állomás főépülete előtt 1958-ban, huszonöt évvel ezelőtt leplezték le Palotai Gyula Kaán Károly (1867—1940) szobrát.

PÜSPÖKLADÁNY ÁRUCSERE-VISZONYAINAK ALAKULÁSA AZ URBANIZÁCIÓ FOLYAMATÁBAN

DANKÓ IMRE

Püspökladány a középkorban a Várad püspökség birtoka volt: *jobbágyfalu*, amelynek földrajzi fekvésénél, jó közlekedési adottságainál fogva a kezdetektől volt valamelyes központjellege. Ezt a központjellegét segítette elő az a tény is, hogy a ladányi birtokrész különállt a püspökség összefüggő birtoktestét alkotó területeitől és kénytelen kelletlen, bizonyos önállósággal kellett velekapcsolatosan számolni. Ezt a viszonylagos önállóságot fokozta az a tény is, hogy a község területének túlnyomó többségét birtokló Várad püspökség mellett élt a községben néhány kiscsoport, illetve volt itt birtokrésze néhány nem itt lakó nemesnek is, mint például a Bajomiaknak. A XV. század végén a környéken megindult nagyarányú *zselléresedés* is Ladány viszonylagos központjellegré és önállóságára utal, amennyiben több zsellér, elhagyva eredeti faluját Ladányba költözött. Mindezek a tényezők már a XV—XVI. században, sőt talán már előbb is odahatottak, hogy Püspökladány már ekkor, már ezekben az időkben elindult a *mezővárosi fejlődés* egy bizonyos, erősen korlátozott útján. Ezt a lassú és nagyon nehezen észlelhető fejlődést senki sem kodifikálta, még akkor sem, amikor a XVI. század derekán változás állt be a birtoklásban, a község gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyai. A török terjeszkedése, a reformáció terjedése, végül az 1566. évi törzsi országgyűlés, ami felszámolta a Várad püspökséget, Püspökladányt merőben új keretek közé juttatta.¹ Egyelőre az *Erdélyi Fejedelemség* kamarális birtokává lett, hogy hamarosan a *Rákóczi-családé* legyen. Ez a birtoksváltás nem ment ilyen könnyen, mint ahogy erősen leegyszerűsítve leírtam. Hanem nagymértékben függött a török terjeszkedéstől, a császári háznak az Erdélyi Fejedelemség ellen viselt háborúi kimeneteleitől, a helyi, közeli csatározásoktól. Ezekben a gyorsan változó, nem kis veszedelmekkel járó időkben nőtt a község önállósága. Ladány a XVI—XVII. század zavaros, gyors változású birtoklái viszonyai közt szerzett, vagy jobban mondva fejlesztett ki magának mezővárosi viszonyokat.² Hogy mikor és milyen körülmények között, azt nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy a XVII. század végétől kezdődően egyöntetűen mezővárosnak, *oppidumnak* említik. Egy korábbi, idevonatkozó dolgozatomban arra is kitértem, hogy a püspökladányi jobbágyság önállósodási, mezővárosi törekvéseire nagy hatással lehettek a szomszédságukban élő *nagykunok* (akik kiváltságos szabadparaszti közösségekben éltek) és a később feltűnő *hajdúk* (akiket Bocskai István nemesi kiváltságokkal telepített le szomszédságukban, például Szoboszlón és ők is egyfajta szabadparaszti, hajdúvárosi szervezetet építettek ki maguknak és egyfajta, a jobbágyság számára vonzó életmódot valósítottak meg).³

Ez a fejlődés végső soron *antifeudális* tendenciákat takart és kezdeti polgári törekvéseket tartalmazott. Ezeknek a társadalmi igényeknek meg-

A felkerített püspökladányi Piac tér főbejárata, kerékpármegőrzővel, Dankó I. félt., 1983.

felelően terjedhetett el köztük, a társadalmi törekvésekkel egybevágó, azokat képviselő *reformáció* is. A reformáció a saját strukturálódásával is nagyban hozzájárult az öngazgatás kezdetleges formáinak bevezetéséhez, éléséhez; az urbanizációhoz.

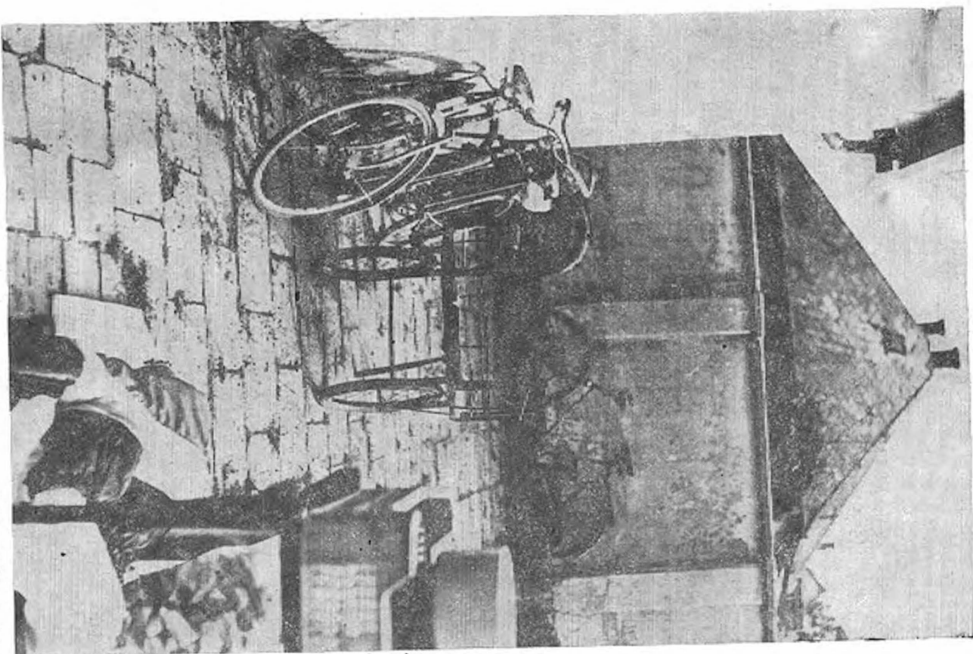
Kecskés Gyula ezzel szemben kijelenti, hogy Püspökladány 1847-ben, a vásártartási engedély megkapásával egy idejűleg „emeltetett mezővárosi rangra”.⁴ Papírforma szerint, jogilag ez így is van, azonban nem szabad megfeledkeznünk a korai mezővárosi fejlődésről, Püspökladány XVI–XVII. századi gazdasági, társadalmi és kulturális törekvéseiről sem.

Ez az 1847. évi vásártartási jog, mezővárosi besorolás már a restaurált egyházi (vallásalapú) nagybirtok fejlődésének, a korrall való együttthaladásának a jeleként, egy újabb, a korábbinál sokkal erősebb polgárosodási törekvésnek tett szükségszerű engedmény. A jobbágyszabadítást zászlajára tűző reformkor követelése ez, közvetlenül az 1848/49-es szabadságharc és polgári forradalom előestéjén.

Az árucserre lehetőségét *urbanizációs tényezőnek* veszem és a következőkben Püspökladány városiasodását az árucseréje vonatkozásában vizsgálom. Idevonatkozó kutatásaim és megállapításaim néprajzi jellegűek és beletartoznak abba a folyamatba, ami szinte a szemünk előtt bontakozott ki és az árucserének a népeletben, a népelet alakulásában betöltött mindennél fontosabb szerepét világította meg. Napjainkban a *társadalmi igényű* néprajzkutatás különös érdeklődéssel fordul az árucserre kérdései felé, mert bebizonyosodott, hogy minden korábbinál alkalmasabb, szerteágazóbb tárgykör a népelet, az életmódok és azok változásai megismerése szempontjából. Régebben az etnográfusok a településtörténet, a hozzácsatlakozó (népi) építészet és lakásbelső kutatását tartották a legtöbbet mondó tárgykörnek. Az árucserre kérdései nem is nagyon voltak kutatottak. Amennyiben mégis foglalkoztak velük, úgy a kutatókat a legismertebb szervezett árucserrealkalom, a *vásár* romantikus színessége, festőisége ragadta meg és megmaradtak a külsőségek feltérképezésénél, a pusztá leírásnál. Amikor a népi építészet, településtörténet és a lakásberendezés- és lakáshasználat kutatásában is előtérbe kerültek a társadalmi kérdések, a társadalmi-történelmi összefüggések; derült ki, hogy ezeknek a szempontoknak az érvényrejuttatásánál is az árucserre vizsgálata sokkal nagyobb gazdagsággal kecsegtet. Hiszen ne feledjük, hogy magában a település, az építkezés, a lakásberendezés és -használat alapvető tényezőiben is sok és meghatározó erejű az *árucserre-mozzanat*. A *telkeket* is adták-vették, az *építőanyagot* is vásárolták, a lakberendezés legkezdetlegesebb *tárgyait* is szintén, vagy ha azokat éppen nem is, azokat az *eszközöket, szerszámokat*, amelyekkel esetleg házilag készítették ezeket a tárgyakat, többségükben vásárolták. Hasonlóképpen meghatározó erejű volt a *termények* forgalma, eladása vagy éppen megvásárlása az élet fenntartása, a gazdálkodás folytatása, a fokozatos gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés biztosítása szempontjából. Az árucserre ilyen széles körű és a társadalomban ilyen alapvetőnek ítélt szerepe következtében új megvilágításba került a paraszti *önellátás*, a társadalmi *munkamegosztás* (például a falu és a város esetében) kérdése is. Egyik kutatónk igen jellemzően az árucserét a *társadalom anyagcseréjének* nevezte, igen helyesen. Rávilágítva ezzel arra, hogy árucserre mindig és mindenütt szükségszerűen volt, van és lesz is. Az árucserét szabályozó, irányító intézkedések akkor jók és eredményesek, ha azok egyenként és összességükben az árucserre fejlődését segítik elő. És minden rendelkezés, korlátozó, netlán tiltó intézkedés csak abban az esetben lehet eredményes, ha végső soron az árucserre lehe-

Hegesztéssel készített kézikocsi és kerékpár a püspökladányi Piacér felkövezett belsőjében, Dankó I. felv., 1983.

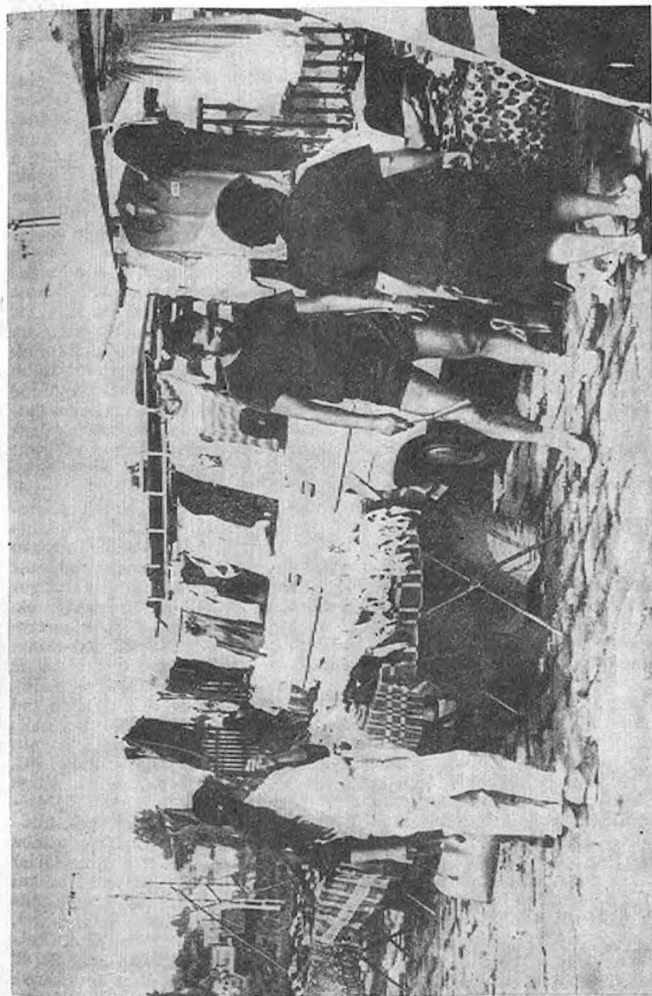

Palánták árusítása nagyméretű, úgynevezett billenős kézikocsiról a püspökladányi Piacéren, Dankó I. felv., 1983.

tőségét növeli, szélesebb körűvé teszi, fejlődését segíti elő. Ellenkező esetekben az árucseré „illegálisba vonul”, kialakul a *zugárucseré*, a *csempészet*, a *láncolás*, a „*pult alatról*” való árusítás stb. Így volt ez egyes *korszakokban* ugyanúgy, mint egyes, még be nem vezetett árucikkek esetében (gondoljunk csak a szűz dohányra, a kisüsti pálinkára vagy éppen a régi tűzköszaharin-árusításra). A püspökladányi árucseré a ködbevesző kezdetektől fogva mindig fejlődést mutatott és itt is, mint mindenütt a városiasodás egyik kifejezője, legerősebb tényezője volt. Kibontakozásában nem is gátolták, sőt igyekeztek fejlődésében elősegíteni. Egyedül az 50-es években tették háttérbeszorítására különböző intézkedéseket. A piacok és vásárok, a velük kapcsolatos kiskereskedelem (magánkereskedelem) a kizsákmányoláson alapuló kapitalista társadalom maradványai voltak ekkor sokak szemében. Minden eszközzel háttérbeszorításukra törekedtek, jóllehet a helyükbe lépő kereskedelmi intézmények még egyáltalán nem működtek. Illetve nem is működhetek, mert a tulajdon- és termelési viszonyokba bekövetkezett drasztikus változások a termelékenységet rendkívül módon csökkentették; minden téren áruhiány mutatkozott. Azonban a sokféle tiltó, korlátozó intézkedés dacára is volt ezekben az időkben is árucseré, Püspökladányban is. Ami a korábbi árucseréből nem maradt meg, kihullott vagy átalakult, azok sem ezeknek a tiltó, korlátozó intézkedéseknek a következtében indultak hanyatlásnak, pusztultak el, hanem a termelés már korábban megindult és régóta folyó átalakulása, a közlekedés fejlődése, az iparosodás, a gyáripár kifejlődése következtében történt.

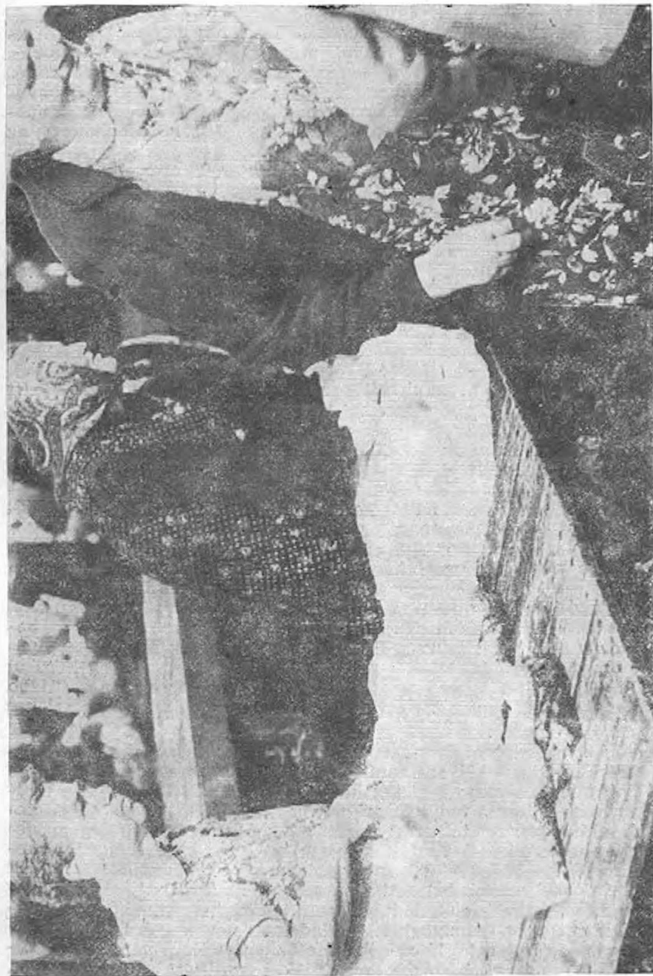
Mint hogy az árucseré első rangú *városképző* elem, a település egész fejlődésére hatással van. Már magára a település kialakulására is és ezt követően az egymás szomszédságában levő települések *rangsorolásában*. Az a jelentősebb város, az tesz meg nagyobb fejlődési utat, annak nagyobbak az esélyei a kibontakozást illetően, amelynek jó, állandóan fokozódó és nemcsak saját határain belül, hanem minél nagyobb területre, minél több településre terjed ki (vonzáskörzet) az árucseréje. A *vonzáskörzet* kialakításánál tűnik leginkább elő a közlekedési viszonyok fontossága, az árucseré és a közlekedés mindennél jelentősebb kapcsolata. Ennél a kapcsolathoz márcsak a termeléssel való kapcsolat a fontosabb. Annál jelentősebb egy hely árucseréje, minél differenciáltabb a saját termelési struktúrája és minél több speciális termelési kultúrával rendelkező település tartozik vonzáskörzetébe. Ezért formálódtak leglényegesebb árucseréközpontokká az úgynevezett *peremtelepülések*, azok, amelyek két különböző földrajzi táj találkozásánál létesültek, olyan helyeken, ahol a kétféle, esetleg többféle tájon kialakult többféle, tájilag különböző termelés cserélte ki terményeit és termékeit. Püspökladány nem peremvidéken létesült, hacsak az Alföld száraz részeit nem tekintjük a Sárrét mocsaras, vizes vidékétől eltérő, különböző tájnak. Az idők folyamán Püspökladánynak nem alakult ki jelentősebb vonzáskörzete sem. Jóformán csak a tőle délre elterülő sárréti helységek egyike-másika (Sárrétudvari, Szerep, Báránd, Biharnagybajom, Sáp, Nagyrábé, Bihartorda) tartozott ide. A közvetlen szomszédságban, a püspökladányiakkal majd azonos adottságokkal rendelkező, az árucserében is jelentős települések alakultak ki (Nádudvar, Kaba, Karcag, Szeghalom, Berettyóújfalú, Hajdúszoboszló, Derecske). De mindennél fontosabbak voltak a közelben elhúzódó peremvidéken, sőt *vásárvölgységek* is nevezhető területen kialakult nagy vásárhelyek, árucseréközpontok (Debrecen, Nagyvárad, Mezőtúr, Békés, Gyula, Tiszafüred). Ezek a kimagasló árucseréközpontok erősen befolyásolták messze környék

Személyautón szállított divatáru-kereskedés kipakolva a püspökladányi piacon, Dankó I. felv., 1933.

áruccseréjét és ezen keresztül az egyes települések fejlődését is. Püspökladány áruccseréje és ennek következtében a település általános fejlődése jelentősen korlátozódott Debrecen, Nagyvárad, Mezőtúr, illetőleg Karcag, Hajdúszoboszló, Berettyóújfalu áruccserefejlésége következtében.⁵

Püspökladányban is, mint oly sok más helyen, elsőnek a *piacok* alakultak ki. Valószínű, hogy kezdetben a hét minden napján volt piac, amilyenek kizárólag püspökladányiak adtak-vettek, éspedig főleg terményeket, élelmiszereket. Kisserű piacok voltak ezek, a hét különböző napján más és más volt a forgalmuk; a hagyományból úgy tetszik, hogy a *keddi piacok* lehettek a legnagyobbak. Afféle *hetivásárokká* is nőhettek, de sem biztos adataink, sem emlékeink nincsenek róla. Ezeken a piacokon nagy szerepe volt a tényleges *cserének* is, mint ahogy a piacon kívüli áruccserében szinte a legutóbbi időkig jelentős volt a csere. Az ezekre a piacokra járó *vándorkereskedők* vagy méginkább *vándoriparosok* is főleg terményért adták cserébe árujukat. Ilyen vándoriparosok közül legnagyobb hagyománya van a *gömri fazekasoknak*, akik fazekasáruikkal tömött szekerekkel Tiszafüreden, Tokajnál, esetleg Lucnál jöttek át a Tiszán és Nádudvar felől jöttek Püspökladányba, ahol ha volt piac ott, ha nem volt, akkor a piac helyén, a református templom mellett kipakoltak és árulni kezdtek. Pénzért is adtak fazekat, tálat, korsót, de általánosabb volt, ha búzáért, kétszeresért, lisztért, esetleg szalonnáért adták cserébe őket. A máig élő emlékezet úgy tudja, hogy egyugyanazon fazékért (kőscögért) búzából kétszer, kétszeresből háromszor, lisztből egyszer kellett teletölteni az edényt. Szalonnából, attól függően, hogy milyen nagy volt az edény, 1–2 font szalonnával fizettek.⁶ A XIX. század elejére Püspökladányban is elég szép *kézművesség* alakult ki. Ezek a mesterek is termékeiket elsőrendben ezeken a piacokon, főleg a keddi hetivásárokon értékesítették. Eljártak a szomszédos vásárookra is árusítani, de ott — tekintve, hogy szervezetlenek lévén, *kontároknak* számítottak — hátrányban voltak a többi mesteremberrel szemben. Egy, ekkorára már mindenütt kialakult rendszabály is nehezítette más, környékbeli vásárokon való árusításukat, előnyöket biztosítva velük szemben a helybeli mestereknek. Ezek a körülmények is hozzájárultak az ipar általános, Püspökladányban is ható fejlődése mellett ahhoz, hogy ha később is, de a püspökladányi iparosok is csehbe tömörüljenek. Ez 1833-ban következett be, amikor is több szakma (asztalos, lakatos, kovács, molnár, ács, kerékgyártó, szűcs, szabó, csizmadia, üveges) egyetlen közös céhet alkotott.⁷ A XVIII. század közepére a regálé jogon működő vendégfogadó, kocsmák, mészárszék mellett kialakultak a *boltok* is. Ezek mindegyike egyúttal *kereskedés* is volt, a görög tulajdonos, jobban mondva bérlo *felvásárlással* is foglalkozott. A XVIII. századi püspökladányi kereskedelem (bolt) a *görögök* kezében volt.⁸ A lakosság létszámának emelkedésével, új népelemek betelepülésével a bolti hálózat is kiteljesedett, több kis bolt keletkezett. A görögök letűnésével a helyi kereskedelem, boltok az akkor betelepülő *zsidók* kezébe kerültek. Az első püspökladányi zsidók a bolttartás mellett (árendálás) felvásárló kereskedelemmel is foglalkoztak. Gyalog, később szekerekkel bejárták a környező településeket és felvásárolták a tollat, a bőrt, de más terményeket is. Időhaladtával Püspökladányban jelentős árutelepeket, magazinokat (magtárakat, áruraktárakat) létesítettek, ahonnan aztán kelő időben vagy ő maguk, vagy idejött *nagykereskedők* elszállították az az összegyűjtött árut. Főleg a zsidók kiterjedt kereskedelmi tevékenysége érlelte meg a helység vásárigényét. Nyilvánvaló, hogy Püspökladányban a vásárszabadalom elnyerése előtt is voltak már vásárok, hogy az

Piaci asztalról való magarúsítás a püspökladányi piacon. Dankó I. felv., 1983.

1847-ben kapott vásárprivilegium csak szentesített, legalizált már hosszú ideje élő szokást, hagyományt.

Püspökladány települési képen ezek a korai piacok, még privilegiumhoz nem kötött vásárok mély nyomokat hagytak. A *piactér* a település központjában, az ősi templomhely szomszédságában, az eredeti főút kiszélesedéseként alakult ki.⁹ Ez a *piactér* túl kicsi volt ahhoz, hogy itt bonyolítsák le a vásárokat is. A *vásártér* ugyancsak útkiszélesedéssel, a *piactértől* keletré, a mai Hősök tere felé keletkezett. Ez a vásártér fogadta be az időközben kétféle emelkedett hetivásárokat (kedd, csütörtök) is. A *baromfi* piacot azonban nem itt és nem is a *piactéren* tartották, hanem a Petőfi utca akkor még beépítetlen oldalán foglalt helyet. 1892-ben a régi *piactér*et felszámolták és a piacot a vásártérre helyezték. A vásártér, a mai Hősök tere települési jelentősége azáltal nőtt, hogy az útkiszélesedésén túl itt alakult ki az az *útkereszteződés*, ami Püspökladány közlekedése szempontjából döntő jelentőségű volt és ma is az. Korábban ez az *útkereszteződés* nem volt egyértelmű, az utak nyomvonala, csatlakozásai, *kereszteződéseik* nehezen állandósultak. Erre az új piac-vásártérre a *baromfi* piac nem települt ide, hanem továbbra is különállóan, más helyeken működött. A Petőfi utca beépítetlen oldaláról 1924-ben — minthogy a hely beépítésre került — a Rákóczi útra került (a 1—19. sz. házak elé). Minthogy a Hősök tere mindinkább a település központjává fejlődött, itt alakultak ki a legfontosabb közösségi épületek, itt jött létre az úgynevezett „kisvárosi üzletnegyed”, a tér parkosítása elkerülhetetlen lett.¹⁰ Ez viszont a piac-vásár innen való elhelyezését követelte meg. A piac-vásár végül is 1946-ban került el a mai Hősök tere felől, mégpedig a *baromfi* piac mellé, a Rákóczi útra. Ez azonban nem volt a végleges hely, a piacokat-vásárokat korlátozni, ha nem felszámolni akaró időszakban kikerült a Szabadság térré. Azonban a piac-vásár ekkor már annyira fontos települési tényező volt, lett Püspökladány életében, hogy nem maradhatott ezen a távoli, eldugott helyen. Közkívánatra visszahozták aztán a központba — írja *Kecskés Gyula*.¹¹ A központba visszahozott piacot a legfontosabb *útkereszteződésben*, előbbi helyéhez közel, a Kossuth u. 1. számú telek hatalmas udvarán helyezték el. Tekintve azonban, hogy hamarosan erre a helyre is szükség lett, ide épült a Járási Tanács Rendelőintézete, innen is tovább kellett a piacnak kerülnie. Az új hely a Bocskai utca 13. sz. alatti üres telek volt. *Kecskés Gyula* jellemzően ezt az újabb helyváltoztatást így fejezte ki: „a piac a Bocskai u. 13. sz. alatti telekre szorult”.¹²

Mielőtt a mai piacról és vásárról szólnék, néhány szóval a püspökladányi vásáralakulásról kell szólnom. A vásárok előfutára Püspökladányon is az előbb heti egy, majd heti két *hetivásár* volt. Azonban ezek a hetivásárok megmaradtak a *helyi forgalom* keretei között. A tanács számtalan tiltó, szabályozó rendelkezést hozott az idegen árusok (főleg mesterek) és idegen kereskedők (kofák, felvásárlók) ellen azért, hogy intézkedéseikkel a helyi mestereket, a helyi kereskedőket védjék, juttassák könnyebb, jövedelmezőbb helyzetbe.¹³ Azonban ezek a tilalmak a gazdasági, társadalmi fejlődés előhaladtával nem voltak betarthatók és céljaikkal ellentétben éppen a helybeliek — eladók és vevők — érdekeit sértették. Ugyanis ezeknek a korlátozásokkal csökkentették a választékot, állandósították az árakat, háttérbe szorították a szállítást, a fuvarosságot, a közlekedést. Ilyen okok is követelték, hogy Püspökladány országos vásárokat tarthasson, amelyeken a helybeli árusok mellett szabadon, minden korlátozás nélkül árusíthatnak és vásárolhatnak az idegen mesterek,

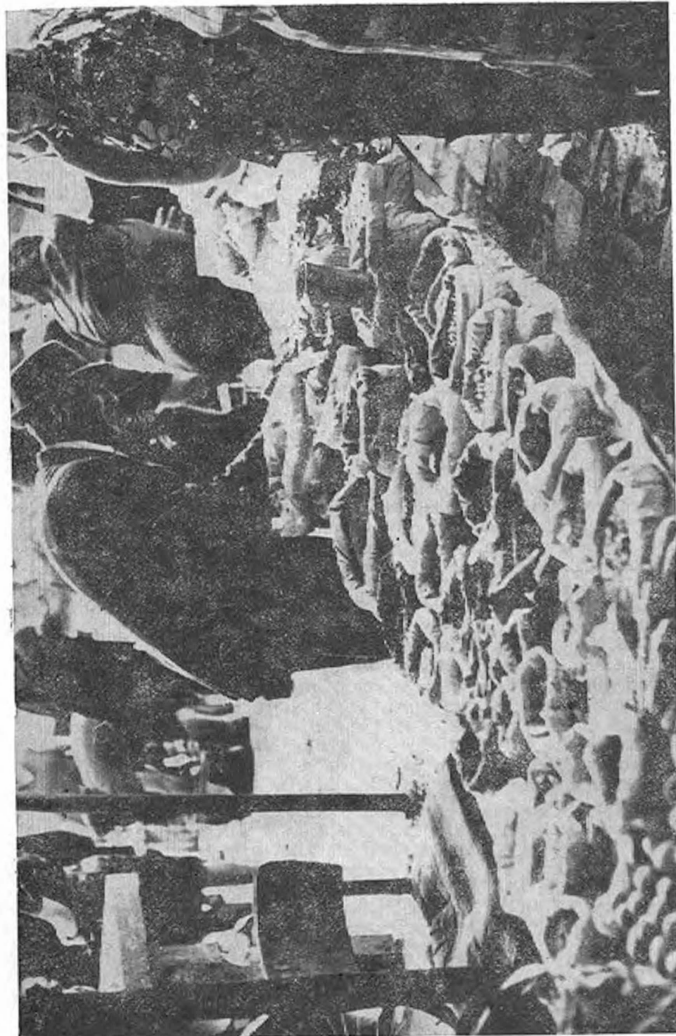

Földön való árusítás a püspökladányi piacon, a Mázsaház előtt. Dankó I. felv., 1983.

kereskedők, adó-vevő vásároló népek.¹⁴ Ahogy már volt róla szó, Ladányban is tartottak a vásárszabadság elnyerése előtt is vásárokat, úgynevezett *sánta vásárokat*, vagy *zöldvásárokat*, vagy *álló vásárokat*, azaz illegálisnak számító, tehát *sánta*, a település belsejétől távoli részeken, a határ gyepes, zöld részein tartott, tehát *zöld* és tekintettel az illegálitásra, állandóbb vásári építmények, sátrak, bódék, állások nélkül, tehát *állónak*, vagy ahogy még nevezték ezeket a vásárokat: *futó-, gyalog-, félkéz* vásárokat.

A vásárszabadság Püspökladány esetében is régtől folytatott gyakorlatot szentesített. A vásárszabadságot Püspökladány részére a Vállalási Alapú Udalom szerezte, 1847-ben. Bizony meglehetősen későn, márcsak a céhalakuláshoz viszonyítva is. A vásárszabadság Püspökladány mezőváros számára szólt, jelezve, hogy vásárszabadság csak, vagy legalább is *mezővárosnak* járt ki. Minthogy a *Királyi Könyvek* mitsem tudtak Püspökladány önjelölésétől megtegye mezővárosi fejlődéséről, mitsem tartalmaztak kiváltsággént, bejegyzésként idevonatkozóan, a vásárszabadsággal együtt automatikusan a *mezővárosi rangot* is megadták a községnek. Az Udalom az évente engedélyezett négy vásár után egyenként 100–100 Pengőforint *váltáspénzt*, a mezővárossá minősítésért pedig további 100 Pengőforint *illetékpénzt*, azaz összesen 500 Pengőforintot fizetett. Ennek fejében a vásártartási jog az uradalmat illette meg, az uradalomé volt mindenféle vásártörvénye is. A vásárszabadság Püspökladány mezővárosnak évi négy vásárt engedélyezett. Ezek időpontját bizonyos *hetekben* határozta meg a kiváltságlevelével. A ladányi vásárok tartama felől is intézkedett, azok egy napra korlátozódtak. Az év első ladányi vásárja *József hetében* (József napja: március 19.), a második *Margit hetében* (Margit napja: július 13.), a harmadik vásár a *Szent Mihály hete előtti hetén* (Mihály napja: szeptember 29.) és a negyedik vásár *Márton hetében* (Márton napja: november 11.), mindig a *csütörtöki napokon* határozott meg.¹⁵ Ezért a püspökladányi vásárokat *csütörtöki vásároknak* is hívták főleg a környéken.¹⁶ A vásáridőpont meghatározásánál messzemenően figyelembe vették a környék jeles vásárhelyeinek érdekeit. Főleg a XVIII. század közepére kialakult négy debreceni nagyvásárhoz igazodtak. A márciusi vásár a debreceni *Remete Antal-napi* (január 7–15.) és a *Szent György-napi* (április 15–23.) közé esett. A júliusi pedig a debreceni *Nagyboldogasszony-napi vásár* (augusztus 5–13.) előtt volt. A szeptemberi ladányi vásár közvetlenül megelőzte a debreceni *Dienes-napi nagyvásárt* (szeptember 30.–október 8.). A novemberi vásár ismét szabad időben volt, a debreceni *Dienes-napi* és a *Remete Antal-napi* vásárok közé esett. Ez a beosztás azt is szolgálta, hogy Püspökladány nem alakított ki magának jelentősebb vonzáskörzetet, főleg nem Debrecen rovására, hanem ő maga is „betagolódott” Debrecen egyre táguló vonzáskörzetébe.¹⁷

A püspökladányi vásárok is két részből álltak. Az *állatvásárt* az Északi sátról északra eső szabad területen tartották (ma itt van a vízmű és a sportpálya), a *kirakodó vásárok* helye pedig a községháza előtti térség volt. A vásárokon előforduló terménnyforgalmat az állatvásáron bonyolították le. Nem csoda, ha ez a terület hamarosan szűknek bizonyult az állatvásár lebonyolítására és a *sértésvásári* részt 1912-ben elhelyezték innen. A sertésvásár a Debreceni út mellé került, az úgynevezett Gólyavár és a Faiskola közti területre. A sertésvásár, mint a ladányi állatvásárok legelőnébbje, itt működött egészen 1946-ig. Ekkor ez a terület is beépítésre került. A sertésvásár a helyéről ugyancsak kiszoruló állatvásárral ismét egyesülve a Keleti sorral szemben levő, úgynevezett *Kis-*

Magyarítás a püspökladányi piacon, Dankó I. felv., 1983.

legelőre került. Kerülhetett is, mert az állatvásárok egyre összébbzsugorodtak. A szabad állatforgalom megszűnt, az állatvásárokat 1949–1955 között voltaképpen nem lehetett megtartani. Ami állatforgalom mégis volt, azt a házaknál bonyolították le. Az új gazdasági mechanizmus, a reformok beindulásával azonban újból népesek, forgalmasak lettek. Az állatvásárokat ma is itt, a Kislegelőn tartják.

A püspökladányi piacokon, vásárokon a nagyobb hányadot a belső forgalom tette ki. Ami *külső forgalom* volt a piacokon az felvásárló jellegű volt, egyébként a külső forgalom nagyobb része a vásárokon bonyolódott le. Mégpedig az állatvásáron. A környékről sok állatot hajtottak fel, a ladányi vásárokon mindenféle állatnak jó keletje volt. Tenyésztésre nem alkalmas vágómarhát hajtottak fel Bátorfáról, Sárrétudvariból, Hosszúhátról, Szerepről, olykor Sápról, Földesről és Tetétlenről is. Továbbtenyésztésre alkalmas szarvasmarhát, igás jószágot, ökröt főleg Sárrétudvariból, Bajmóból hajtottak fel, míg ló leginkább Urvariból, Karcagról, Túrkevről, Szoboszlóról és Balmazújvárosról került a ladányi vásárokra. A két utóbbi helyről származó lovakat *hortobágyi lovaknak* is mondták és különösen kedvelték, mert jól húzó, kezes, erős, egészséges állatoknak ismerték meg őket. Minden vásáron legnagyobb volt a sertésforgalom. A helybeli sertéseken kívül nagyobb számban Nádudvarról, Kabáról, Szerepről, Hosszúhátról, Sápról, Tetétlenről származtak a sertések. Az 1920-as évek végéig még nagy volt a ladányi állatvásárokon a juh-felhajtás is. De azután fokozatosan csökkent, napjainkra majdhogynem teljesen megszűnt. Korábban juhokat hajtottak Füzesgyarmatról, Dévaványáról, Bajmóból, Karcag–Kisújszállás vidékéről. Hajdúszoboszlóról.

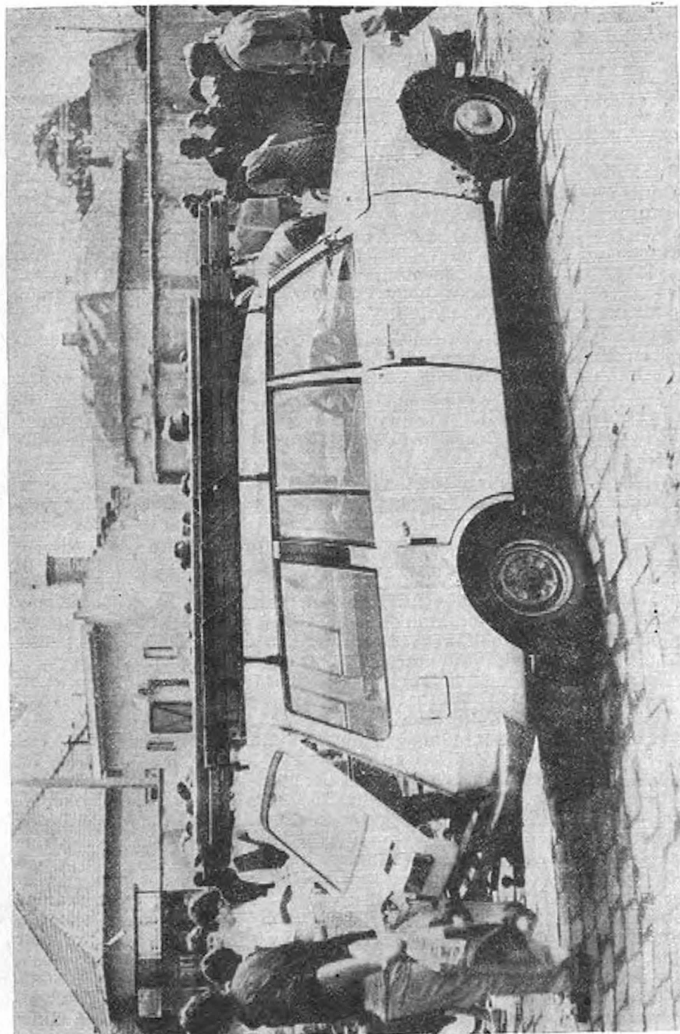
A terményforgalmat felvásárló jelleggel a helyi *gabonakereskedők* és *malmok* bonyolították le. Különösen a búza forgalma, felvásárlása volt nagy. A terményvásárral kapcsolatosan kell szólnunk a tűzifa- és szerszámfa-vásárról. A múlt század végéig főleg tiszai *úsztatott fát* (Tiszafüredről, Tiszacsegéről, Polgárról hordva) árusítottak. A vasút megépülte, általános használatbavétele után, a századfordulón vasúton szállított erdélyi (Bihar megyéből), illetve máramarosi (Máramarosszigetről és Hosszúmezőről, Técsőről) fát árusítottak. Azonban egyre inkább nem a vásárokon, piacokon, hanem a fakeskedésekben.

A ladányi vásárok jellegzetes, nagy mennyiségben szereplő, fontos árucikke volt a *nád*. Sokmindenre használták, nemcsak tetőfedésre, hanem nádfal (patics) készítésére is, sőt padoláshoz (nádpadláz készítése), kerítéskészítéshez és olykor tüzelésre is. A legtöbb és legjobb nádat a Sárrétről hordták a ladányi piacokra, vásárokra, Bajmóból, Szerepről, de talabbi helyekről, mint például Komádiból is. A gyékénynek sokkal kisebb volt a szerepe.

A Sárrét közelsége mindig nagy befolyással volt a ladányi piacokra, vásárookra. A ladányi hetivásárokon mindig árusítottak halat, csikot, gyógyfűveket, darutollat, nadályt.

A ladányi népi építkezéssel összefüggésben (vertfal vagy vályogfal, tapasztás) árultak mindmáig tippán meszelőt és meszet a бүккі meszesek ponyvás szekereikről.

Bár a piacokon és a hetivásárokon és nem a vásárokon bonyolódott le a baromfiforgalom, mindig olyan nagy forgalmú volt, hogy vásárnak is beillett volna. A lakosság által felvitt szárnyasokat (főleg rántani való csirkét, tojónak való, kotlónak hagyott tyúkot, sok kacsát, libát, esetenként pulykát és gyöngytyúkot is, de mérhetetlen mennyiségű tojást, főleg a tovább szállító kofák, kereskedők vásárolták fel és szállították el Deb-

Vásáros személyautó, tetején sátorléccekkal, a püspökladányi piacon, Dankó I. felv., 1983.

recenbe, Nagyváradra vagy egyenesen Pestre. Többen libatöméssel is foglalkoztak, ezeknek a kofák előre lekötött vevőik voltak.

A ladányi piacokon, hetivásárokon és vásárokon is, mint minden más hasonló árucseréalcalmon is, a javak tényleges cseréjén, az ellátás, a beszerzés, a kereskedelem lebonyolításán túl számos más tényező is szóhoz jutott. A ladányi piacok, vásárok is elsősorban találkozóhelyek, alkalmak és ennek következtében hírközlő, ismeretterjesztő, tapasztalatokat átadó helyek voltak. Rajtuk és rajtuk keresztül is számtalan társadalmi és kulturális tényező vált ismertté, terjedt el. Ugyanakkor a piac, a forgalom nagyon is érzékeny lévén a változásokra, élénken reagált a gazdasági, társadalmi és kulturális változásokra. A püspökladányi vásárok és piacok is nagyon jó közösségformáló tényezőnek bizonyultak, s mind tartalmilag, mind formailag jelentős mértékben hozzájárultak Püspökladány urbanizációjához. Ezen a téren piacaink, vásáraink az első nagy sikert azzal könyvelhették el maguknak, hogy 1929-ben, több székhelyváltás után, Püspökladány járási székhely lett.¹⁸

Püspökladány ma ismét élénk vásárhely. Úgy tetszik, hogy az országos vásárok jelentőségének csökkenése mellett megnőtt a piacok, illetve hetivásárok szerepe. Ladány mai keddi, csütörtöki hetivásárain nemcsak élelmiszert árúsítanak, azokat nemcsak helybeli eladók és vásárlók veszik meg, hanem iparcikk-árusítás is folyik és mind az eladók, mind a vevők idegenből, természetesen főleg a környékbeli helységekből is származnak.

A püspökladányi piacok-hetivásárok új lendületet kaptak azáltal is, hogy végre állandó helyet kaptak (a település központjában, a főút mellett). A vezetés felismerte a piacok-vásárok jelentőségét a település életében, nemhogy korlátozni akarja, hanem korábbi intézkedéseit visszavonva, azok fejlesztésére törekszik. Ennek tudható be az is, hogy az új piacteret körülkerítették, területét kikövezték, több, bár nem elegendő árusító asztalt készítettek és helyeztek el, hogy ide telepítettek néhány olyan fontos boltot, üzletet, aminek a működési feltételei itt, a piactéren a legjobbak (állatitáp-bolt, vegyes élelmiszerbolt, büfé stb.), kutat létesítettek a piactér állandó tisztántartásáról, őrzéséről gondoskodtak.

Természetesen a mai ladányi piac-hetivásár a mai, a megváltozott gazdasági, társadalmi és kulturális körülményeknek megfelelően működik. Önmaga is nagy változáson ment át, ha sok hagyományos vonást meg is őrzött (például mindmáig árulnak tippanmeszelőt; előszeretettel árúsítanak adagolva, porciózva az árut, tehát nem mérve, illetőleg ha mérnek is, mint például a vetőmagoknál, különböző alkalmi, de a hagyományos adás-vevés gyakorlatában állandósult és elfogadott mércéket — gyűszű, pohárka, kupak, kis doboz, kanál stb. — használnak). A változás legjobban lemérhető a szállításra használt járművek esetében. A legáltalánosabb piaci közlekedési (és szállítási) eszköz a kerékpár, elég sok a vasból készült, kétkerekű kézikocsi is, azonban legjellegzetesebbek, a változást legjobban dokumentálók az áruszállító személyautók; a legkülönbözőbb márkájúak, kicsi és nagyok egyaránt. Éppen a személykocsik, egyáltalán az autók megjelenése igazolja, hogy a ladányi piac is kilépett régebbi, eléggé szűk, sőt a piacok, hetivásárok esetében inkább csak belső, helyi vonzáskörzetéből és a vonzáskörzet jelentős mértékben kiszélesedett.

Külön szint jelent a mai püspökladányi piacok-hetivásárok életében, hogy magukba olvasztották az ócskapiacot is. Az ócskapiac eléggé elkülönült, a piac többé részétől, nemcsak használt ruhák, cipők árusításá-

Varróné árusít a püspökladányi piacon, Dankó I. felv., 1983.

Összesuktható lécvázis próbafülke a püspökladányi piacon, oldalára agatott ruhákkal, bikinikkel, Dankó I. felv., 1983.

ból áll, hanem eszköz-szerszám, különböző használati tárgyak (például táskák, erszények) felhozatalával is bővült. Ide is eljutottak a kishatárforgalom révén árusításra kerülő romániai, szlovákiai, kisebb mértékben szovjetunióbeli árucikkek: üvegáruk, fajsansz tárgyak, evőeszközök, kiegészítők, háztartási kisgépek stb.

A közlekedési eszközökben beállt változás meggyorsította a forgalmat és például jelentős mértékben lerövidítette a *divat útját*. A piacra, hetivásárra dolgozó kisiparosok a „legutolsó divat” szerint készített árujukat, legtöbbször ruhaneműt, cipőt, szinte azonnal tudják közvetíteni a piacolókhöz. Ennek a folyamatnak érdekes, feltűnőskető ladányi megnyilvánulása egy, a piactéren, a „stand” mellett felállított próbafülke, amiben a vásárló, a piac kellős közepén, akár pörére is vetőközhethet.

Minderről azonban nem további leírással, hanem néhány fényképpel és, ami ennél fontosabb, a püspökladányi tanács új, már a megváltozott viszonyoknak megfelelő piaci-vásári rendtartásának a közlésével kívánok szólni.

A magyar települések zöme 1970–1980 között jutott el oda, hogy felülvizsgálva régebbi határozatait, rendszabályait, a piac-vásár további fejlődését elősegítendő, a közben átalakult, változások révén kiformalódott körülményeknek megfelelő, a nyugodt árucserét biztosítani hivatott vásárló-piaci rendtartást, határozatot, ügyrendet alkotott és vezetett be. Ezekből a rendtartásokból sok minden megtudható a jelen vásárlóira, piacaira vonatkozóan. Érdemes volna mindet összegyűjteni és elemzésükkel napjaink piaci-vásári árucseréjére vonatkozóan tanulságokat levonni. Erre azonban itt, ennek a dolgozatnak a keretein belül, érthető módon, nincsen lehetőség. Ez a munka, mint feladat, a közvetlenül következő árucseré-kutatások tárgyát kell hogy képezze. Ezúttal csak a püspökladányi rendtartás kommentálás nélküli közlésére vállalkozhatunk.¹⁹

Püspökladány Nagyközség Tanácsának 1/1973. (II. 28.) sz.

RENDELETE

a piacokról, a piaci helypénzszedésről, valamint, a piaci élelmiszerárusítás közegészségügyi rendjéről

A piacok engedélyezése, fenntartása

1. §

(1) Heti piacot csak a Nagyközségi Tanács VB Szakigazgatási Szerve által kiadott okiratban meghatározott napon szabad tartani.

(2) A piacteret a helyi viszonyokra figyelemmel a Nagyközségi Tanács Végrehajtó Bizottsága Szakigazgatási Szerve jelöli ki. Piac tartására csak olyan terület jelölhető ki, amely a forgalmi, valamint a köztisztasági és közegészségügyi követelményeknek mindenben megfelel (12/1952. Eü. M. sz. rendelet).

Az állat piacteret a szakigazgatási szerv — az előbbi követelmények figyelembevételével — külön jelöli ki.

(3) A heti piacok fenntartása, rendjének biztosítása, a helyhasználati díjak beszedése, a nagyközségi tanács végrehajtó bizottsága egységes szakigazgatási szervének feladata.

(4) A szakigazgatási szerv a piac területére köteles gondoskodni két darab hitelesített mérleg beállításáról.

2. §

(1) Piaci területen kívül, közterületen csak az a személy (vállalat) hozhat forgalomba árut, aki részére a nagyközségi tanács végrehajtó bizottsága szakigazgatási szerve építési csoportja közterületfoglalási engedélyt adott.

(2) Termelői áruk házról-házra történő árusítása tilos.

Árusító helyre jogosultak Forgalomba hozható áruk

3. §

(1) Egy árus ugyanazon a piacon csak egy árusítóhely (sátor, bódé) felállítására kaphat engedélyt.

Ez a rendelkezés nem vonatkozik az állami és szövetkezeti kereskedelemre, valamint a termelőszövetkezetekre (termelőszövetkezeti csoportokra).

(2) Az árusítók a piactérre érkezésük sorrendjében helyezkedhetnek el. Előzetes helyfoglalás nincs. A Nagyközségi Tanács Végrehajtó Bizottságának Szakigazgatási Szerve a piactérnek a szakmák szerint kijelölt részén belül külön helyet jelölhet ki az állami, szövetkezeti, illetőleg magán-árusítók, továbbá az árusítók meghatározott csoportja részére.

4. §

(1) A hatályos jogszabályok értelmében árusításra jogosultak:

- állami és szövetkezeti kereskedelmi vállalatok (szervek);
- állami, ipari vállalatok és kisipari szövetkezetek;
- termelőszövetkezetek (termelőszövetkezeti csoportok) és a szövetkezeteken belüli szervezett szakcsoportok;
- őstermelők
- kiskereskedők, kis- és háziiparosok;
- magánszemélyek: kizárólag saját háztartásuk felesleges, használt dolgainak alkalmi értékesítésére.

(2) Kiskereskedő vagy kisiparos — építő- és élelmiszer-előállító kisiparos kivételével — csak saját maga, felesége, vagy családtagjai és alkalmazottai útján árusíthat.

Az árusításra való jogosultságot minden esetben iparigazolvánnyal, a személyi feltételek fennforgását pedig személyi igazolvánnyal köteles igazolni.

Alkalmazottnak az SZTK-bejelentőt is fell kell mutatni. Háziiparos csak személyesen, vagy a háztartásában élő családtagjai útján árusíthat, jogosultságát a háziiparos nyilvántartásába történő felvétel igazolásával, valamint a személyi igazolvány felmutatásával kell bizonyítani. A kis- és háziiparosok a piacokon kizárólag csak a saját termékeiket árusíthatják.

5. §

(1) Nem szabad a piacon olyan árut értékesíteni, amelyet külön jogszabály a piaci forgalomból állandó vagy ideiglenes jelleggel kizár (nemesfém, gyógyszer, látást javító szemüveg, tűzveszélyes, robbanó- és robbantószer stb.). Gabonaféleségeket — a gabona forgalmára vonatkozó érvényes jogszabályok rendelkezéseinek betartása mellett csak termelő-

szövetkezetek (termelőszövetkezeti csoportok) és őstermelők hozhatnak forgalomba.

(2) A hetipiacon csak élelmiszert, élő és vágott baromfit, lőtt szárnyas és emlős vadat, halat, virágot, ezen kívül terményt és ipari termékeket szabad árusítani.

Árusítási idő

6. §

(1) Az árusítási idő a hetipiacon 05 órától 12 óráig tart.

(2) Az állandó árusítóhelyek (pavilonok) a Nagyközségi Tanács VB Szakigazgatási szerve által jóváhagyott nyitva tartási időben árusíthatnak.

(3) Az árufelhozatal elhelyezése a sátrak, asztalok felállítása a nyitva tartási idő előtt, szétszedése, összecsomagolása pedig a nyitva tartási idő után is megengedett.

7. §

(1) Visszatérítendő áru a piacon reggel 9 órától 12 óráig vásárolható. Előre megrendelt áru átvétele a felvásárlási tilalom ideje alatt is megengedett. Azt a tényt, hogy az árut a termelőtől előzetesen rendelték meg, megfélemlően igazolni kell.

A piac területén, illetve annak közelében magántermelőktől felvásárlást nem eszközölhetnek.

8. §

(1) A Nagyközségi Tanács VB kereskedelmi szakigazgatási szerve egyes piaci napokra a fentiekől eltérő nyitva tartási és felvásárlási időt is megállapíthat.

Marhalevél-kezelés

9. §

(1) Állatot csak akkor szabad felhajtani, ha a piacon állatorvos szolgálatot tart.

(2) Az állatorvos által megvizsgált állatok marhaleveleit, amennyiben a marhalevelek, valamint az illető állatok egészségügyi állapota is kifogástalan, a piac napját feltüntető bélyegzővel kell ellátni. A meg nem jelölt, valamint az egyébként gyanús marhaleveleket a marhalevél-kezelő tovább nem kezelheti, hanem köteles azokat a Nagyközségi Tanács Végrehajtó Bizottsága szakigazgatási szerv vezetőjéhez továbbítani.

Amennyiben a marhalevél szabálytalan, vagy annak gyanúja merül fel, vagy ha az állatot marhalevél nélkül hajtják fel, az 5/1962. (II. 7.) FM sz. rendeletben előírt eljárást kell folyamatba tenni.

(3) Az állatforgalomra vonatkozóan az országos rendelkezések az irányadók.

Egészségügyi védelmi intézkedések

10. §

(1) A piaci kérdések intézéséről a piactér állandó tisztaságáról a Nagyközségi Tanács VB által megbízott költségvetési üzem gondoskodik.

(2) A helyhasználó köteles az árusító helyet a község közegészségügyi rendelkezéseinek megfelelően tisztán tartani. Minden szemetet, állati és növényi hulladékot, baromfialmot a kijelölt szemétyűjtőben kell elhelyezni.

(3) Elhullott állatot a piac területéről azonnal el kell távolítani.

(4) A piac területén — beleértve a közlekedésre fenntartott helyeket is — hulladékot, szemetet stb. elszórni tilos.

11. §

(1) Élelmiszert csak a hatályos jogszabályok előírásainak betartása mellett szabad forgalomba hozni. Vonatkozik ez különösen a tej és tejtermékek, a hús és húskészítmények, a vágott baromfi és gomba árusítására.

(2) Élelmiszert a puszta földre rakni és onnan árusítani tilos. Élelmiszert viszont — eladó kizárólag asztalról, állványról, östermelő pedig — ha a piacon elegendő asztal nincs — kosárból, illetve zsákból árusíthat.

(3) Közvetlenül fogyasztásra szolgáló élelmiszert (kenyér, péksütemény, cukorka, egyéb édes áru) a szennyeződés megakadályozása végett üveglappal, tiszta vászonnal, nyolonnal vagy tüllel kell árusítani.

(4) Tejet és tejfölt megízlelni csak úgy szabad, hogy az eladó a kimérő kanállal a vevő kanálába vagy edényébe néhány cseppet átönt. A vevőnek tilos az edényhez, vagy a kimérő kanálhoz nyúl. Ha az eladó valamely élelmiszerből megízlelés végett a vevőnek kisebb mennyiséget átad, azt az árusítandó közé visszatenni tilos.

(5) A piacon tilos az áru ipari feldolgozása. Baromfit csak kényszer-vágás esetén szabad az erre kijelölt helyen levágni.

(6) Romlott árut a piacra bevinni, vagy ott tartani tilos, az árut mosni csak az arra kijelölt helyen szabad.

Rendészeti intézkedések

12. §

(1) A piac területén levő építményeket — ideértve az árusító asztalokat is, valamint a fákat, növényeket, megrongálni, kitépni, letaposni tilos.

(2) Nem eladásra szánt állatot — különösen kutyát — a piacra bevinni és ott elhelyezni nem szabad.

(3) Az elárúsító sátrakat, asztalokat és az árut úgy kell elhelyezni, hogy azok a szabad közlekedést ne akadályozzák. Egymás mellett sátrak, asztalok között térközt kell hagyni.

(4) A piac területére csak az áruszállító jármű hajthat be, más jármű behajtása, vagy átmenő forgalom tilos. Üres járműveknek a piacon való várakozása tilos, az áru lerakása után a járműnek a piac területét el kell hagyni.

(5) A közlekedési utakon csoportosulni és a forgalmat akadályozni nem szabad.

(6) Az árusító az ellenőrző közegnek köteles az áru származása, minősége, mennyisége és az ára tekintetében a szükséges felvilágosítást megadni. Annak az árusítónak, akire nézve ezt a hatályos jogszabály előírja, az áru eredetének bizonyítására alkalmas okiratot (számla, jegyzék stb.) kell magánál tartania.

(7) Annak az árusítónak, akire nézve ezt a hatályos jogszabály előírja, a meghatározott mértékegység szerint megállapított eladási árat jól látható módon fel kell tüntetni. (10 100/1954. MR sz. rendelet).

(8) Az árusító helyen kizárólag szabályszerűen hitelesített mérleget, súlyt, vagy egyéb mérőeszközöket szabad használni.

(9) Az árusító köteles a statisztikai összeírást végző áru- és árfelelőnek a felhozott áru mennyiségére és árára vonatkozó kérdésére a válasznak megfelelő választ adni.

(10) A piacon lármázni, durva és sértő szavakat használni, botrányt okozni tilos.

(11) A sátrakat és asztalokat a helyi előírásnak megfelelően, a piac befejeztével el kell távolítani. Az állandó helyhasználatlaltal rendelkező árusítók ez alól kivételben részesülnek.

(12) Az el nem adott árut az árusítási idő befejeztével a piac területéről el kell szállítani. Nagyobb mennyiségű, romlandó idényáru esetén a piaci kérdésekkel megbízott helypénzkezelő megengedheti, hogy az ilyen áru az árusítási idő befejezése után a piacon maradjon. Az állandó árusító helyeket bérlő, amennyiben az árusítóhely zárható — áruikat az árusítóhelyeken hagyhatják.

13. §

(1) A piac területén tüzet rakni, nyílt lángot használni tilos. Megfelelő tűzbiztonságot nyújtó tűzhelyeket a meleg ételek készítésére és forgalombahozatalával foglalkozó árusítók használhatnak.

(2) A tűzrendészeti rendelkezések betartása a piactéren mindenkire nézve kötelezőek. A rendelkezések betartásának ellenőrzésére a tűzrendészeti hatóság tűzrendészeti felelőst esetenként jelöl ki.

14. §

(1) A tanácsrendelet fontosabb rendészeti intézkedéseit a piacon jól látható helyen kell kifüggeszteni.

Helyhasználati díj

15. §

(1) A piacra árusítás céljából felvitt jószágok, baromfik, termények, termékek és egyéb árucikkek, valamint az azokat szállító járművek után helypénzt kell fizetni.

(2) A termelők által a viszonteladók árusító helyén értékesített áru után szintén kell helypénzt fizetni.

(3) Helypénzt csak a ténylegesen elfoglalt terület (a földön elfoglalt alapterület) nagysága után kell fizetni. Akik a piacon járva-keelve árusítanak, szintén kötelesek díjat fizetni. Állatok után a felhajtott állatok szá-

ma és fajtája után kell megállapítani. A négyzetméterenként, vagy folyó-méterenként fizetett díj szempontjából minden megkezdett négyzetméter vagy folyóméter egésznek számít.

(4) A helypénzdijszabást a piactéren jól látható helyen ki kell függeszteni.

(5) A helypénz mértéke a következő:

A) ÁLLATOK

1. Ló, szarvasmarha 2 éven feleül	20,— Ft
2. Ló, szarvasmarha 2 éven alul	15,— Ft
3. Szamár, öszvér, bivaly	15,— Ft
4. Szopós csikó, szopós borjú	6,— Ft
5. Hízott sertés	15,— Ft
6. Sovány sertés	10,— Ft
7. Malac	3,— Ft
8. Juh, kecske, bárány, gida	3,— Ft
9. Liba, pulyka, kacsa, nyúl	3,— Ft
10. Tyúk és egyéb baromfi	2,— Ft
11. Napos csibe	0,2 — Ft
12. Napos liba, kacsa	0,4 — Ft

B) JÁRMŰRŐL ÁRUSÍTÁS AZ 1—12. DÍJTÉTEL ALÁ ESŐK KIVÉTELEL

13. Teherautóról és pótkocsiról	35,— Ft
14. Fogatok járműről	20,— Ft
15. Egyéb járműről (taliga, talicska, kézikocsi stb.)	6,— Ft

C) SÁTORBAN, BÓDÉBAN ÁRUSÍTÁS AZ 1—12. DÍJTÉTEL ALÁ ESŐK KIVÉTELEL

16. Az elfoglalt terület négyzetmétere után	3,— Ft

D) PADOKON, ÁLLVÁNYOKON ÁRUSÍTÁS AZ 1—12. DÍJTÉTEL ALÁ ESŐK KIVÉTELEL

17. Az elfoglalt terület minden négyzetmétere után	3,— Ft

E) FÖLDRŐL VALÓ ÁRUSÍTÁS AZ 1—12. DÍJTÉTEL ALÁ ESŐK KIVÉTELEL

18. Az elfoglalt terület minden négyzetmétere után	3,— Ft

F) VEGYESEK

19. Gyalog teher	3,— Ft
20. Házalók, vagy akik járkálva árusítanak	4,— Ft
21. Pecsényesütők, cukrászok, italmérők stb. sátrai négyzetméterenként	4,— Ft
22. Készörösök stb., vándoriparosok	4,— Ft
23. Gyorsfényképész négyzetméterenként	4,— Ft

G) ÜRES JÁRMŰVEL A PIACTEREN FÉL ÓRÁT MEGHALADÓ HELYFOGLALÁS ESETÉN

24. Tehergépkocsi, személyszállító gépkocsi	10,— Ft
25. Lofogat, tehénfogát, egyéb jármű	3,— Ft

Vásáron, piacon a részükre setleg külön kijelölt helyen

26. Tehergépkocsi	5,— Ft
27. Személyszállító gépkocsi	
28. Fogatok, egyéb járművek	3,— Ft
29. Határozatlan idejű árusítóhely a hely jellegétől függően (esetenként a Nagykzzségi Tanács VB Szakigazgatási Szerve állapítja meg) négyzetméterenként	10—24,— Ft
30. Állandó árusítóhely előtt ideiglenes kirakodás négyzetméterenként	3,— Ft

16. §

(1) Az árusítóhelyek jellegétől függően van határozatlan idejű (állandó) és (napi) ideiglenes helyhasználat.

(11) A sátrakat és asztalokat a helyi előírásoknak megfelelően, a piac befejeztével el kell távolítani. Az állandó helyhasználatúval rendelkező árusítók ez alól kivételben részesülnek.

(12) Az el nem adott árut az árusítási idő befejeztével a piac területéről el kell szállítani. Nagyobb mennyiségű, romlandó ideiglenes áru esetén a piaci kérdésekkel megbízott helypénzkezelő megengedheti, hogy ilyen áru az árusítási idő befejezése után a piacon maradjon. Az állandó árusítóhelyeken bérleti, amennyiben az árusítóhely zárható — áruikat az árusítóhelyeken hagyhatják.

13. §

(2) A határozatlan idejű helyhasználat legrövidebb időtartama egy hónap. A megállapított díjat az első hónapra a helykijelöléssel egy időben, a továbbiakban pedig minden hó 5. napjáig kell megfizetni. A díjfizetés elmaradása a helyhasználat azonnali megszüntetésével jár. A határozatlan idejű helyhasználat a hó 15. napjáig a hó végére felmondható.

(3) Napi helyhasználat a díjfizetés napján jogosít az ideiglenes árusítóhely elfoglalására. Ha a helyhasználó az árusítóhelyet kiürítette és elhagyta, a hely rendes díj befizetése ellenében még ugyanazon a napon használatba adható.

(4) Ha az árusító a már kijelölt területnél nagyobb helyet foglal el, a különbözetet meg kell fizetnie.

(5) A díj lerovásának megtagadása esetén díjkövetelés érvényesítése a közadók behajtására irányadó mindenkor jogszabályok szerint történik.

17. §

(1) A helypénz szedésével megbízott közeg a befizetett helypénzről megfelelő értékű folyószámmal, értékjelzéssel és napi kelettel ellátott helypénzjegyet köteles adni, amelyet az árus — mindaddig, míg helyét elfoglalva tartja — megőrzi és az ellenőrző közeg kívánságára felmutatni

tartozik. Ha az árus a fizetésnél kapott helypénzjegyet bármilyen okból felmutatni nem tudja, a szabályszerű díjat újból köteles megfizetni.

18. §

(1) Állami vállalatok, szövetkezetek és kereskedők által a piacon felvásárolt és ott tárolt árucikkek után, ha azokat a közösségből való továbbszállítás céljából vásárolták is, helypénzt kell fizetni.

Piacrendészeti szervek

Panaszok elintézése

19. §

(1) Elsőfokú piacrendészeti hatóság a piacot fenntartó, a Nagyközségi Tanács Végrehajtó Bizottsága Szakigazgatási Szerve.

(2) A piac rendészeti, egészségvédelmi és fenntartási ügyeivel közvetlenül a végrehajtó bizottság szakigazgatási szerve foglalkozik, akit működésében hatóságként a piacon foglalkoztatott egyéb személyek támogatnak.

(3) A szakigazgatási szerv intézkedik a piacon felemerült panaszok, az eladók, valamint a vevők és eladók között keletkezett viták, továbbá az ideiglenes helykijelölés kérdésében, az állandó jellegű helyhasználat engedélyezése, megvonása, megszüntetése, a díj jogalapja és mértéke, végül a kitiltás kérdésében.

(4) A piac területéről eltávolítható az, aki a jelen tanácsrendelet rendelkezéseit megsérti, ha a piac rendjének, a népgazdaság érdekeinek megóvása, vagy a lakosság egészségét veszélyeztető károkozás elhárítása azonnali intézkedést igényel.

(5) A végrehajtó bizottság szakigazgatási szerve intézkedései, határozatai ellen a másodfokú piacrendészeti hatósághoz fellebbezésnek van helye.

Büntető rendelkezések

20. §

(1) Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, szabálysértést követ el és az 1968. évi I. törvény 17. § (2) bekezdése alapján 1000,— Ft-ig terjedő pénzbírsággal büntetendő az, aki jelen tanácsrendelet 2. § (1—2), 3. § (2) bekezdésében, az 5., 7., valamint a 10—13. §-okban meghatározott rendelkezést megszegi, vagy kijátssza, illetve azok megszegésében, kijátszásában közreműködik.

(2) A helypénz kifizetésével kapcsolatban pénzügyi szabálysértést követ el és a megfelelő rendelkezések szerint büntetendő az, aki:

- a) a helypénz fizetésénél nyert helypénzjegyet másnak átadja,
- b) a díj fizetés alól szándékosan kivonja magát,
- c) másról kapott, vagy régi helypénzjegyet használ,
- d) áruit eldugja, vagy azok fajtáit nem valjába,
- e) árukat másnak az áruhoz rakja,
- f) újból hozott árukat a helypénz újra lefizetése előtt áruba bocsátja,
- g) a megfizetett díjnak megfelelő területnél nagyobb helyet foglal el és a különbözet fizetését megtagadja,

- h) az általa elfoglalt helyről áruival együtt a díj lefizetésére történt felhívás előtt eltávozik,
- i) a helypénzszedést bármilyen módon megghiúsítja, vagy a közöiséget megkárosítani igyekszik.

Hatálybalépés

21. §

(1) Ezen tanácsrendelet 1973. február 28-án lép hatályba. Püspökladány, 1973. február 28.

Matolcsi Lajos sk.
tanácselnök

Kovács Imre sk.
vb-titkár.

JEGYZETEK

- 1 *Bunyitai Vince*: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1683. II. köt. 253—254.
- 2 *Dankó Imre*: Egy tiszántúli mezőváros — Püspökladány — önkormányzatának gazdasági szabályozó tevékenysége. *Hofner Tamás-Kisbáb Eszter-Kaposvári Gyula* (szerk.): Paraszi társadalom és műveltség a 18—20. században. II. köt. Mezővárosok. Budapest—Szolnok, 1974. 65—96.
- 3 Uo. 89.
- 4 *Kecskés Gyula*: Püspökladány újkori története helyneveiben. Püspökladány, 1974. 159.
- 5 *Dankó Imre*: Tiszántúli vásárok-piacok. *Szöllősi Gyula* (szerk.) Vástartó-történet-hídvásár. Debrecen, 1976. 15—95. Bőveges bibliográfiával.
- 6 *Dankó Imre*: A vásárlatás néprajzi jelentősége. A debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1973. Debrecen, 1974. 221—304.
- 7 *Eprjessy Géza*: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686—1848. Bp. 1967. 247.
- 8 *Kecskés Gyula*: Püspökladány újkori története helyneveiben i. m. 75—76.
- 9 Uo. 125.
- 10 *Mcndósi Tibor*: Általános településföldrajz. Bp. 1963. 10., 12., 22., 30.
- 11 *Kecskés Gyula*: Püspökladány újkori története helyneveiben i. m. 125.
- 12 Uo.
- 13 *Dankó Imre*: Egy tiszántúli mezőváros — Püspökladány — önkormányzati gazdasági szabályozó tevékenysége i. m. 68—94.
- 14 *Kós Károly*: Az árucsera néprajza. Népélet és hagyomány. Bukarest, 1972. 7—51.
- 15 A Magyarországon tartani szokott országos (kirakó s marha) és hetivásárok jegyzéke. A kereskedelemügyi m. kir. ministeriumban létező hivatalos kimutatók alapján betűrendben összeállítva. Hely és név n. (Bp., 1892.) 12.
- 16 *Dankó Imre*: Egy tiszántúli mezőváros — Püspökladány — önkormányzatának gazdasági szabályozó tevékenysége i. m. 60.
- 17 *Mendöl Tibor*: Debrecen közlekedésközlőrajzi helyzete és az izokron-térkép. Debreceni Szemle V. 1931. 81—95.; *Boldisár Kálmán*: Debreceni vásárok. Debreceni Képes Kalendárium XXXIV. évf. Debrecen, 1934. 84—88.
- 18 *Papp Antal*: A Püspökladányi Járás Mezőgazdasági Földrajza. Klny. a Földrajzi Értesítő X. évfolyama 2. számából, 1960. — Vö.: *Dankó Imre*: Egy tiszántúli mezőváros — Püspökladány — önkormányzatának gazdasági szabályozó tevékenysége i. m. 87.
- 19 Püspökladány nagyközségi Tanácsa 1973. február 28-án alkotta meg 1/1973. (II. 28) számú rendeletét a piacokról, a piaci helypénzszedésről, valamint a piaci élelmiszer-árúszítás közegészségügyi rendjéről címmel. A rendeletről nagyméretű falragasz is készült. A rendelet szövegét egy ilyen falragaszról közöljük.

Az UNESCO folyóirata egész számát a magyar múzeumügy, a magyar múzeumok egyfajta bemutatásának szenteli. Nem először teszi ezt, hiszen sokunk számára emlékeztetés a folyóirat 1962. évi 4. száma, amely ugyancsak a magyar múzeumokkal foglalkozott. Bevezetesként *Yudhish-thir Raj Isar* elmondja, hogy a magyar múzeumügy ismertetését nem a korábbi módon, az egyes múzeumok bemutatásával végzik el, hanem tizenegy tanulmányban összegzik mindazt, amit a magyar múzeumokról, múzeumügyről tudni kell, amely kérdések, problémák a magyar múzeológiát foglalkoztatják. Hangsúlyozza, hogy a mind inkább növekvő nemzetközi turizmus, illetve az ahhoz is kötődő nemzetközi szakmai tájékozódás, kapcsolatteremtés önmagában lehetővé teszi a tájékozódást, de meg is követeli azt. Leszögezi, különösen *Éri István* közleményére utalva, hogy a magyar muzeológusok igen jól informáltak a nemzetközi muzeológia területén, hogy a magyar múzeumügy felett, hogy szerencsésen ötvözi a hazai hagyományokat a nemzetközi tapasztalatokkal. A magyar múzeumok jelentős mértékben elősegítik a magyar kultúra aktív részvételét a világ népeinek kultúrájában. Ma a magyar múzeumokban — írja a bevezető — a rendkívül értékes anyag feldolgozása az új társadalmi és gazdasági feltételeknek és elvárásoknak megfelelően gyorsan változik. Ez a változás összességében fejlődés, dinamikus növekedés és főleg azokra a kérdésekre vonatkoznak, amelyek a világ számos más országában, társadalmában is felmerülnek a kulturális örökség gondozása, feldolgozása, hasznosítása tekintetében. Átalakult a múzeumok szervezeti rendje is, tágra nyitva a decentralizáció felé. A kötetben szereplő cikkek — a legjobb magyar szakemberek tollából — ezekről a kérdésekről szólva ismertetik meg velünk a mai magyar múzeumok életét. Befejezésül hozzátesszi, hogy bármily vonzó is ez a bemutatás, mégsem lehet általánosan elterjeszteni, használni, hiszen az UNESCO 160 tagállama múzeumügyének hasonló ismertetésére nem elégéses a folyóirat. A bevezetőt a következő cikkek követik: *Selmeczi László*: A 100 esztendő magyar múzeumügy, különös tekintettel a sajátos identitásra; *Fülöp Ferenc*: Régészeti problémák Magyarországon; *Mravik László*: Múzeumi gyűjtemények — magángyűjtemények; *Éri István*: A magyar múzeumok tények és számok tükrében; *Ikvai Nándor*: A megyék kezelésében álló múzeumok Magyarországon; *Fitz Jenő*: Egy megyei múzeum sajátosságai, a székesfehérvári István király múzeum vonatkozásában; *Balassa Iván*—*Szabó Lóránd*: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum helye a magyar múzeumok között; *Kiss László*: Műszaki múzeumok és gyűjtemények Magyarországon; *Barta István*: A magyar múzeumok és a turizmus; *Szikossy Ferenc*: A jelenkori muzeológia dokumentálásának kérdései; *Éri István*: Múzeumi statisztika, dokumentáció és információ.

A cikketek gazdag fotóanyag kíséri. Kár, hogy a folyóirat, ezen, Magyarországgal foglalkozó száma csak 9 budapesti és mindössze 3 vidéki múzeum könyvtárába jutott el.

JEGYZETEK A NÉPI JOGSZOKÁSOKRÓL

(Tárkány Szűcs Ernő könyvét olvasva)

SZILÁGYI MIKLÓS

Jogi szakképzettség nélkül, az elemi szintű „jogérzékre” hivatkozva meglehetősen kockázatos Tárkány Szűcs Ernő inponálón sokoldalú, a népi jogszokásokat először rendszerbe foglaló monográfiájának egy-egy részletét kiragadni, s ehhez kapcsolni néhány reflexiót. Azzal a kockázattal jár az ilyen kísérlet, hogy a hibátlanul végiggondolt, jogelméleti megalapozású koncepció kiragadott elemeit indokolatlanul túlhangsúlyozzuk, s máris olyasmit hiányolunk, ami tájékoztatásunk, jogi műveltségünk bizonyítékának minősül. Vállalva ezt a kockázatot, mégis megkíséreltem a könyv olvasása közben megfogalmazódott azon kérdéseknek — legalább néhányának — kissé más szempontú közelítését, melyeket Tárkány Szűcs a „Tulajdon” című fejezetben tárgyalt.

Vitathatatlanok tetszik az összegzéshez rögzített, kiemelt hangsúlyú tétel: „Fent tehát a törvények, lent pedig az állam által el nem ismert szabálysoport, a jogi népszokások uralkodtak...”. Vitathatatlan, mert több néprajzos generáció megfigyelései bizonyítják — s mindezeket az ismereteinket most Tárkány Szűcs körültekintően összegyezte — hogy a törvényi szabályozás mellett, sőt: annak ellenére hibátlanul funkcionált az élet minden területén a jogi természetű szokások rendszere, s ez — a parasztság vonatkozásában — hézagatlanabbnak, sok szempontból hibátlanabb struktúrának bizonyult, mint a törvények jelentette rendszer.

Ha azonban a „tulajdon” kérdéseit vizsgáljuk, szükségszerűen eljutunk annak felvetéséhez, hogy vajon nem célszerű-e mind a törvényt, mind a szokásjogot rétegzettnek felfognunk. A „tulajdon” ugyanis — mind a rendi társadalomban, mind a kapitalista jogállamban — a társadalmi viszonyok (tulajdonviszonyok, elosztási és csereviszonyok) bonyolult rendszerében az osztályok és rétegek együttműködésének, kapcsolatának konkrét megnyilvánulásait jelentkezik. Következésképp: az együttműködés, a kapcsolat csak akkor valósulhat meg, ha az „egységben” érdekelt mindkét fél elfogadja, tudomásul veszi a szabályozó rendszert: a törvényt és a szokásjog egyeztetése, kompromisszuma eredményeként kialakuló rendezési elvet. Nem hiszem tehát, hogy a részletesen elemzett „birtoklás”, „használat”, „rendelkezés”, „eredeti szerzés”, „áruccsere” stb. kérdéscsoportok maradéktalanul megválaszolhatók lennének, ha nem tételük egyszerre mind a törvény és a szokásjog jellegzetes kompromisszumait.

A következőkre gondolok:

(1) Tüzetesen meg kellene vizsgálnunk, hogy a paraszti termelésnek melyek voltak azok a területei, melyekre a törvényi szabályozás nem terjedt ki, szabad utat engedve a szokásjog érvényesülésének. Illetve — ha volt is valamilyen törvényi szabályozás — eleve életidegen, betarthatatlan volt, s így helyette sokkal inkább a szokásjog érvényesült. Példaként a halászat és vadászat jogi szabályozásának ellentmondásosságára legyen

szabad utalnom. Elégé köztudott, hogy a feudalizmus hosszú századai-ban (1836-ig!) a parasztek halászatát az országos törvények nem tiltalmazták, jöllehet — mert regaleként kezelték a halászati jogot — a tulajdonviszonyok mindenki számára egyértelműek és világosak voltak. Ebből következtetett, hogy a halászat a tulajdonos érdekei — koronként és vidékenként, de még egy birtokos gyakorlatában is gyakorta változó érdekei — függvényében a szokásjog által szabályozott termelő tevékenység lehetett. A szokásjogot tehát a tulajdonos alakította ki, egyeztetve a maga érdekeit a vizeket használók érdekeivel. De mert kialakította, ez a szokásjog a halászzal foglalkozók (halászok, halkereskedők, bérlo-vállalkozók) számára már törvényként fogalmazódott. Olyan törvényként, melyet a föld-birtokos, a szabad királyi város, a kiváltságolt közösség (hajdúk, jászok, kunok), vagy a bérleti jogügylet eredményeként „tulajdonosként” fellépő mezővárosi communitas, illetve magánszemély — minden esetben a regale-jogok birtokosa, használója — a maga szempontjából kizárólagosnak, tehát szabályrendszernek tekintett. A kérdéses tehát: nem kellene-e „törvénynek” tekintenünk az állami törvényalkotás hézagait kitöltő szokásjogot is, különös tekintettel arra, hogy ezek a helyi érvényű szabályrendszerek még is fogalmazódtak írásban, kiterjedvén a vétkesek szankcionálására is (l. statutumok!).

Más természetű kérdéseket vet fel a vadászati jog. Mind a paraszti fejezvértartást, mind a paraszti vadászatot — nem csupán a nemesi elő-jogok védelme, sokkal inkább közbiztonsági okok miatt — törvényeink meg-megújulóan tiltalmazták. Ennek ellenére — amint erre Tárkány Szűcs is nyomatókusan hivatkozik — eltűrték, sőt megkivánták, hogy a parasztek vadásszanak, vadakkal adózzanak. Ha így van, a codifikált szabályrendszer ellenére alakították ki a tulajdonosok a „törvény” erejével működő szokásjogot. Azért alakították ki, mert érdekeik nem voltak egyeztethetők a törvényvel; kedvezőbb volt számukra a jog „bitorlóival” kötött kompromisszum. Ez a szokásjog azonban semmiképpen sem minősíthető „parasztinak”!

(2) A bönégészkeés különböző formáiról tudósító történeti és recens adatokat elemelve azt állapíthatta meg Tárkány Szűcs, hogy a megyék és városok statutuim, a szőlőhegyi rendtartások tiltották ugyan az ilyen gyűjtögetést, a földtulajdonosok mégis megengedték vagy eltűrték. A felsorakoztatott adatok egy részéből is, s egyéb gyűjtési tapasztalatokból, magam inkább arra következtetek, hogy a tilalmak elsősorban nem a bönégészés joga ellen fogalmazódtak, hanem a joggal való visszaéléseket — a bönégészés ürügyén elkövethető lopásokat, az ültetvények rongálását — akarták meggátolni, illetve a munkakerülést kárhoztatták. Mert a szegények „idegen terméshez való jogának” korlátozásait a földtulajdonosok — az ő érdekeiket kifejező statutuimok, rendtartások — tulajdonképp egy erkölcsi tartalmú „prekonceptióval” indokolták, azzal tudniillik, hogy a bönégészésre rákényszerülő egyszersmind potenciális tolvaj, tudatos károkozó vagy munkakerülő, a „tilalom” és az „eltűrés” tapasztalt ellentmondásában az egymással szemben álló osztályok, rétegek eltérő erkölcsi normarendszere fejeződik ki. Serfőző Simon „Amíg élünk” című riport-szociográfiai kötete tanulságos példát kínál a különböző erkölcsi normarendszereknek napjainkig ható összeütközéséről. A Zagvarékas környéki tanyák lakói a tsz kukoricaföldjén lopva bönégésztek, vállalva, hogy az elnök csőszökkel üldözteti őket. A „néhány zsák” kukorica a bönégészők számára — jöllehet nem elesett szegény emberek, csak a szegényparaszti erkölcsnek engedelmeskednek — természetesen megbecsülendő érték. A tsz-vezető ezzel szemben „rentabilitást” számol, s azt mér-

legeli: a kombájn által elhagyott „néhány cső” kukorica összegyűjtése helyett milyen értékű munkát végezhetnének a bönégészésre hivatkozva a munkából távolmaradók. Korántsem biztos, hogy ez utóbbi mentalitás „modern közgazdasági szemléletnek” minősíthető, sokkal inkább a bönégészést üldöző nagygazda erkölcsének látens továbbélése.

(3) Az „eredeti szerzés” kérdéscsoport egész sor olyan jogszokást mutat be, melyeknek törvényi szabályozása — még akkor sem, ha fentiek értelmében, a parasztek szempontjából, rétegzettnek tételezzük a törvényt — aligha várható. Illetve — akkor is csak főbb elveiben — csak a polgári törvényalkotás kísérli meg a szabályozást. Ilyen jogi problémákra gondolok: kié a megtalált vadgyümölcs?, az odában felfedezett méz?, milyen tulajdonjogi következménye van a megjelölésnek?, melyik halászcapaté az elsősg egy halásztanyánál?, kié a megsebzett vad: azé-e, aki megsebzte, vagy azé, aki megtalálta? — Az ilyen jogi kérdések eldöntését mindig is (jórészt még a polgári jogban is!) a kisközösségek, általában a foglalkozási csoportok belső szokásrendjére bízták, s ezt a szokásjogot a feljebbviteli fórumok — a falu bírása, a mezőváros tanácsa — is messzemenően tiszteletben tartották. Ha mégis olyan vita támadt, melyben az érintettek a feljebbviteli fórumok döntésétől reméltek „jogorvoslat”, a kiscsoport (foglalkozási csoport) szokásjogának és a „törvénynek” eseti kompromisszumaként igyekeztek tisztázni a nézeteltérést.

(4) Az „eredeti tulajdonszerzési módként” ismertetett kincs-találás folklor-jellegű hiedelem-körét vázlatosan mutatja be Tárkány Szűcs, így arra is csak utal, hogy „a vagyonos parasztság meggazdagodásának okát sok helyen rejtett kincs megtalálásában is sejtették”. Az Alföldről sokszorosán publikált, a Bagi-mondakörhöz tartozó szövegforrás- emlékek ismeretében aligha lehet kétséges, hogy ez a vélekedés irracionális értelmezése a társadalmi-gazdasági okokkal jól értelmezhető paraszti vagyonosodásnak. De mert ezekben a kincs-találási történetekben következetesen megfogalmazódik a talált kincs eltitkolása, nem egészen bizonyos, hogy a parasztság cáfolhatatlan jogi értelemnek tekintette: „a kincselet azé legyen, aki megtalálja”. A kincskeresési történetekből szintén arra következtethetünk, hogy a titokban tartás is, meghatározott szokás-cselekmények „rituális” elvégzése is elengedhetetlen feltétele volt a kincs megtartásának. Vagyis: nem egyszerűen a „találás” tényével, hanem egy kiválasztott emberi magatartással — jogi szempontból tehát többretekült feltétel-rendszerrel — kapcsolódott össze ez az „eredeti tulajdonszerzés”.

(5) A tulajdon jogi védelmében fontos szerepet játszó határjelek elvezetnek a középkortól folyamatosan adathatóságokhoz és határperekhez. Könnyű valószínűsíteni, hogy a községi szabályzatoknak az előjáróságot határráadásra kötelező előírásai nem lehetnek függetlenek azoktól az okleveles gyakorlatunkban sokszorosán tükröződő hiteleshelyi eljárásoktól, melyek során egy-egy birtokos határát határráadás és tanúvallomások felvételével állapították meg. Ha tehát a határráadás jogszokásaként határozzuk meg, azt is tüzetesen meg kellene vizsgálni, hogy ennek évszázados fennmaradásában milyen szerepe volt a különböző módon — tulajdonosként, birtokosként vagy használóként — érdekelt személyek és csoportok együttműködésének. A tényleges vagy vélt tulajdonjogot demonstráló „hatalmaskodásokat”, s minden egyéb határ-háborítást pl. a jobbágyok követtek el a szomszéd birtokos sérelmére, ezzel azonban a feudális tulajdon vitás kérdésében foglaltak állást, jöllehet nem voltak tulajdonosok. Eszerint tehát e szokásjog-szerű cselekedeteikkel a törvény uruk számára kedvező érvényesülésében működtek közre.

(6) Külön megvizsgálendő lenne, hogy a különböző szintű „törvények” — beleértve tehát az állami törvényeket és a különböző joghatóságok szabályalkotását egyaránt — miért és mikor kerülnek kibékítetlen ellenfélbe a szokásjoggal. Mikor konfrontálódik a két jogrendszert? Konkrétabban: mikor manifesztálódik orrvadászatban, orvhalászatban, egyéb tulajdon elleni vétségekben (pl. a paraszti közösség által tudomásul vett és támogatott lopásokban) a törvény és a szokásjog különbsége? Alighanem akkor, amikor a törvény — vagy mert osztályérdekeket szolgál, vagy mert a törvényalkotók nem kellően körültekintőek — alapjaiban támadja a „hagyományt”, s nemcsak a jogszokást, hanem a paraszti üzemszervezetet és technológiát is. A halászlé törvény (1888) ellen azért léptek fel elemi erejű tiltakozásokkal a halászok — s nemcsak petícionáltak, de tilos módon halásztak is — mert hagyományos gyakorlatukba avatkozott bele a törvény: tiltotta az éjszakai halászatot, megszabta a hálószer méretét, ívás idejére általános fogási tilalmat rendelt el stb. Nemcsak a jogi, hanem — a halvédelemre hivatkozva — üzemszervezeti, technológiai kérdésekben is illetékesnek akartak látszani a törvényalkotók — jórészt hatástalanul. És egy időben közelebbi példa: a zempléni falvak közbirtokossági érdeinek felszabadulása utáni szoros állami kezelésbe vétele kialakította az itt lakók között a falopás féllégális gyakorlatát, a legálisnak álcázás rafinált módszereit. Szükségserűen kialakította, hiszen a haszonvételek — fél-kész faáru házipari előállítás és kereskedelme formájában — hagyományosan beszerveződtek a paraszti gazdaságok üzemszervezetébe.

Tárkány Szűcs Ernő hibátlan gondolati rendszerként felépített monográfiájának értékét természetesen nem csökkentheti az itt megfogalmazott gondolat-töredékek, apró ötletek. Szándékosan használtam a feladatmegjelölésekben többes számot: történészek és néprajzosok közös feladata immár, hogy az általa megfogalmazott kérdéseket ki-ki megkísérelje továbbgondolni. Mert a könyv feladatokra figyelmeztet, meggyőződés, hogy hosszú időn át meghatározó jelentőséggel, orientáló módon lesz jelen a magyar társadalomtudományi kutatásokban.

Népi bútorkiállítás a Hajdúsági Múzeumban

Július 11-én Dankó Imre nyitotta meg nagyszámú közönség jelenlétében a hajdúbosszörményi Hajdúsági Múzeum Népi bútorok a Hajdúsági Múzeum gyűjteményében című időszaki kiállítást. A tárgygazdag kiállítás beszédes bizonyítéka volt a hajdúsági, közelebről a bosszörményi bútorművésznek és a Hajdúsági Múzeum gazdagságának. Ez a kiállítás is abba a sorba illik bele, amely következetes egymásutánban tárja látogatói elé a Hajdúsági Múzeum különböző gyűjteménycsoportjait.

EMLÉKEZÉS ECEDEI ISTVÁNRA

KOVÁCS ISTVÁN

Egy decemberi alkonyaton, apró csomagokkal sietek hazafelé. Hideg szél csapkodja a szemem közé a havat. Nem is látok senkit. Csak sietek. A Kollégiumnál majdnem összeütközök az igazgató úrral. Megfogja a karomat.

— Hát maga hová rohan úgy, Kovács úr?

— Sietek haza.

— Persze, így karácsony előtt sok vásárolni valója van a legényembernek. De azért ne szaladjon úgy.

— Nagyon sok dolgom van ám igazgató úr kérem.

— Ha tudná azt maga, hogy nekem milyen sok dolgom van! És lásd, én soha nem sietek. Soha ne siessen hát maga se. Higgye el: többre fog élni.

Egyszer néhány könyvet küldött hozzám egy tanítóképzőstől, kivel sokáig elbeszélgettünk. Kérdezi legközelebbi találkozásunkkor:

— Na, megkapta a könyveket, amiket Tanka János képzőstől küldtem bekötni?

— Megkaptam. Érdekes gyerek ez a Tanka János.

— Az. Szorgalmas. Még verseket is ír.

— Igen? Olvasta őket az igazgató úr?

— En kérem nem olvasok verseket.

— Senkitől?

— Csak a Petőfi és Arany verseit szeretem. De most már csak Petőfit olvasom, mert ő a legjobb kifejezője a magyarnak. (Később két kötet verse jelent meg Takának. Küldött is tiszteletpéldányt Ecsedi igazgató úrnak. És ő kedves hangú levélben köszönte meg azokat).

Abban az időben a helyi lapokban Kovács Tibor név alatt gyakran jelentek meg versek. A képzősök között is volt egy ilyen nevű gyerek.

Egyszer felszólította — de bizony, nagyon aggodozott-baggadozott ökelme.

Hallgat, hallgat a tanár úr. Majd így szól mély hangon:

— Persze, felelni nem tud. De szerelmes verseket írni — azt igen. Pedig higgye el Kovács Tibor: érdemesebb tanulni, mint verselni. Mert verseket mindenki tud ám írni. Én is mondok magának egyet. Hallgassa csak:

„Kályha mellett inas ül,
Melegszik. Oszt ina sül.”

Ecsedi István (1885—1936). Ifj. Kovács János festménye

Filléres gyors jött Debrecenbe. A Déri Múzeum vasárnap délután is nyitva volt. Tíz prepa is felügyelt a rendre. A márvány kupolateremben *Kobza Dániel* örködött. Beszélgetek vele. Nézegetjük a szobrokat. Egyszer csak észrevesszük, hogy a hátunk megett áll az igazgató úr.

— Kigyönyörködtek már magukat? — kérdi mosolyogva.

— Hát csak úgy, félig-meddig.

— Na csak folytassák.

Kezet nyújtott mindkettőnknek. Elment. A prepa csak nézi, nézi a kezét.

— Mit nézel, Danika?

— A kezemet nézem — Pista bátyám. Kezet fogott velem az öreg? Tudja, mi ez? Nem fogják elhinni a fiúk; ha elmondom nekik. Mert ezt még egy prepa sem érte el.

*

Údvarunk egyik lakójánál minden évben újabb három-négy prepa volt szálláson. Persze vidéki gyerekek. A kabátjuk felső zsebéből elmaradhatatlan volt a csipkészlű zsebkendő. Egy idő múlva feltűnt nekem, hogy bizonyos napokon csak hült helyét lehetett látni a díszzsebkendőknek.

— Hát a zsebkendők hová lettek? — kérdeztem egyszer.

— Jaj — a múltkoriban *Ecsedi tanár úr* óráján sehogyse ment a feladás. Nagyon megharagudott az öreg. Olyat csapott a katedrára, hogy azt hittük, szétreped. És olyanokat kiáltott, hogy majd kiestünk a padból.

— Igen! — A lányokat kíséretti a Nagyerdőre, meg itt-ott sétáztatni van idejük. De a leckét megtanulni — arra nincs. Még a zsebkendőket is kitudóztatják a kabátokra? Pedig nem komoly embernek való az ilyesmi. Dugják el kérem a nadrágjuk hátsó zsebébe azokat a cók-mókákat.

Ettől kezdve az „öreg Ecsedi” óráján mindig eltűntek a külső zsebkendők a csipkekenők.

*

Szigorúságánál csak jósága volt nagyobb.

A tragikusan elhunyt,* nagy tehetségű *Áts József* V. éves tanítójelölt — kinek egy kötet gyönyörű verse jelent meg — beteg volt. Betegsége miatt sok megbántás és gúnyolódás érte. Ecsedi tanár úr tudott és látott mindent. Nem kérdezősködött tőle semmit és nem is dorgálta meg. De egyszer, mikor ketten voltak, így szólott hozzá:

— Nézze — itt van ez a pénz. Gyógyíttassa magát.

Áts József jóformán meg se tudta köszönni, mert a tanár úr már el is ment.

Mikor kinyitotta a kezét, ötvenezer koronát látott az ujjai között.

*

Mindig bántott, hogy Debrecenben születtem és még soha nem láttam a Hortobágyot.

Egy gyönyörű, vasárnapi kora reggelen mégis csak kijutottam én is a Hortobágy pusztára. A csárda előtt nagyon sokan ültek hosszú aszta-

* Pesten a Dunába vetette magát.

lok mellett. Jó magyar nótákat húzott a cigány. Egyszer csak szemben találok magamat *Ecsedi igazgató* úrral.

— Na, Kovács úr, hát maga is kijött a Hortobágyra?
— Régen készültem már. Most végre sikerült is kijutnom.
— Hát jobb valamikor, mint soha. Aztán hogy tetszik idekint az élet?

— Jaj, nagyon szép itt minden! Ez a gyönyörű nagy égboltozat. A csodálatosan tündöklő délibáb. A vadvirággal telehintett föld. A vágatató ménes. A legegésző nyáj. A pihenő gulya. Minden, minden szép itt, igazgató úr kérem... És ez a jó levegő...

— Igen, igen. A levegő is nagyon jó, de csak kolbásszal rághva. Aztán meg borral, vagy sörrel keverítve...

Egy könyvkereskedő kirakatában hónapokig volt kitéve egy Petőfi-album. Sehogysem akart összejönni annyi pénzem, hogy megvehessem. Ahányszor valami ügyben az utcán jártam, mindig kétségbeesett szív-szorongással vettem arra utamat. Vajon ott van-e még az a könyv? Vég-re december elején megvettem. De eltettem magamnak, karácsonyi ajándékul. Ki se bontottam szent karácsony első napjáig.

Nézegetem, nézegetem a gyönyörű kiállítású könyvet. Egyszer csak szemembe tűnik a fedél felső oldalán levő ex libris alatt: „*Ecsedi István tulajdona, 1907. deczemb. 20.*”

Majd sóbálvánnyá váltam a meglepetéstől. A mostani aláírásaihoz még csak nem is hasonlítanak ezek a betűk, melyekkel ide van jegyezve a neve. Ez a könyv mégis az *Ecsedi igazgató* úrá lehetett.

Alig várom, hogy beszélhessek vele.
— Tessék már nézni, ez a könyv hónapokon keresztül ki volt téve egy kirakatba. En megvettem, de csak hetek múlva vettem észre ezt a bejegyzést. Ez a könyv az igazgató úré lehetett.

Nézi-nézi az aláírást. Mosolygásra válik az arca. Bizonyosan maga előtt látta ezt 1907. évi *Ecsedi István*...

— Igen. Az enyém volt ez a könyv. En írtam ezt ide. Hej, akkor még szépen tudtam írni...

— De hogy került ez a könyv a kereskedésbe?
— Bizonyosan valaki megcsapta tőlem, mikor költöztettek, aztán meg eladta.

— En visszaadom az igazgató úrnak.
— Nem, nem. Dehogy veszem el. Sokkal jobb helye lesz ott. Tartsa meg magának — a többi könyveimmel együtt — rám való emlékezésül.

1936. május hó 6-án az irodájába hívatott. Csendes, szomorkás hangon beszélgetett. Megdöbbsenem a látásán, hogy mennyire elváltozott. Elmittem, hogy miért nem megy hosszabb szabadságra.

— Ha tudná, hogy mennyi dolgom van nekem, nem mondaná, hogy miért nem megyek szabadságra. Majd ha rá kerül a sor, majd megyek.
— De jobb volna hamarabb pihenni, mint később.
— El fog jönni a pihenésnek is az ideje. Talán még előbb, mint gondoljuk.

— Es vajon lesz-e önfeláldozó munkájának elismerése, jutalma?
— En hiszem, hogy lesz. De talán csak a halál után.

— Oh, akkor már késő.

— Hát tudja, mindenkinek azt az utat kell végigjárni, amelyik ki van neki szabva. Úgy látszik: nekem ez a sorsom.

Vegtelen nyugalommal mondta ki ezeket a szavakat. Mikor kezet fogott velem és egymás szemébe néztünk, éreztem és tudtam, hogy ebben az életben nem fogom többet látni...

Egy szempillantással még körülírtattam a szobát. Nyitva van a könyvszekrények ajtaja. A börgarnitúra és a kis kerek asztal tele van könyvekkel. — A divány támláján magyar motívumú szőttes ékeskedik. Az íróasztal nem látszik a teleírott lapoktól. A falon, a *Káplár Miklós* gyönyörű hortobágyi felhős képén mintha megnyílna az ég... A fekete ingaóra halk méltósággal méri az örökre tovatűnő percek...

Május tizennyolcadikán délelőtt, valami különös érzés fogott el. Nem is igen volt rá ok; mégis elmentem a Déri Múzeumba. Kerestem az igazgató urat. Ott aztán megtudtam, hogy már útban van... hazafelé...

Megnéztem a megasott sírját. Hortobágyi vadvirágok voltak beleszórva. És egy aranyzalaggal átkötött piros rózsacsokor pihent a vadvirágok között.

Mikor már mindenki elment a temetőből, visszamentem a sírjához. Levettem a kalapomat és így szóltam hozzá:

— Nem jól van ez így, kedves Igazgató úr. Hiszen még annyi sok dolga lett volna ezen a szegény, szomorú magyar földön. Nem jól van ez így, mert én senkitől sem irigyeltem semmit — de most nagyon irigylem ezt a pihenést és ezt a nyugalmat. Nem jól van ez így, hogy ezen a szép helyen ástak ma egy sírt és annyi sokan jöttek ide.

A beszédemre nem hallottam semmi feleletet. De úgy éreztem, hogy valaki megérintette a karomat. És láttam, hogy a Hortobágy felől jövő szél megremegett a koszorúba kötött pipacsot, árvalányhajat, búzavirágot és margarétát. A sír körül a kakukfű drága illata terjengett a levegőben. És az alkonybaborult égen előtűnedezték a csillagok.

Elhunyt Mészáros Ferenc, a TIT Szolnok megyei titkára

1983. május 4-én, 56 éves korában elhunyt *Mészáros Ferenc*, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Szolnok megyei Szervezetének titkára. Halálával nagy veszteség érte a Szolnok megyei közművelődést, honismereti mozgalmat.

ELFELEJTETT DEBRECENI MŰVÉSZEK. III SOMOGYI SÁNDOR (1881–1960)

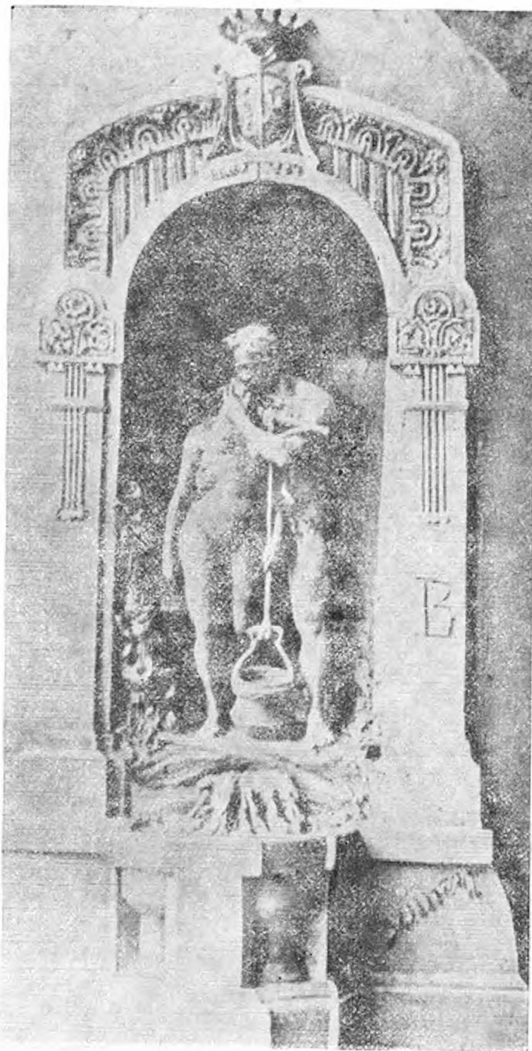
SZ. KÜRTI KATALIN

1931-ben emlékezünk Medgyessy Ferenc, Pásztor János és Somogyi Sándor születésének 100. évfordulójára. A három művész csak felületesen ismerte egymást, bár egymás mellett éltek a tízes évek végétől a Százados úti Művésztelepen. Ez a tény ad valamelyes hasonlóságot háromjuk között, semmi más. Pásztor János jelentős magyar szobrászművész lett, Medgyessy még több: eljutott a világhírhöz. Somogyi Sándor viszont egy gyors és nagyszerű kezdés után megtorpant, megrekedt, életműve torzóban maradt. Ennek a nem minden tanulság nélküli életnek és életműnek idézésére vállalkozunk most e tanulmány keretében s egyben tisztelgünk annak a Somogyinak az emléke előtt, aki élete legtermékenyebb tízegy-néhány évét Debrecenben töltötte és legjobb műveivel városunkat ajándékozta meg.

1881. május 16-án született a Szabolcs megyei Gyulaházán. Édesapja id. Somogyi Sándor tanító volt, édesanyja, Ormos Anna, akinek korai halála után Rátkai Mária nevelte. Később a szülők Mándokon éltek, a fiatal fiú sokat sétált a tölgyesben. Innen datálódik természetszeretete, és a művein jelentkező növényi ornamensek gyakorisága.¹ Rajztehetségét Jósza András, Szabolcs megyei főorvos, múzeumlalapító fedezte fel, s lehetőséget adott továbbtanuláshoz, művésszé váláshoz.² A fiatalember előbb Ungvárott tanulta a kerámiakészítést, majd Jósza ösztönzésére a budapesti Iparművészeti Iskolaiba ment, ahol 1902–04 között folytatott díszítőszobrász stúdiumokat Mátrai Lajos (1875–1966) tanítványaként. Szecessziós falikút tervével második díjat nyert az iskola szakmai képesítő pályázatán, 1903-ban.³

Mint Budapesten tanuló művésznövendék készítette el sátoraljaújhelyi Kossuth-szobortervét és *Rakovszky Sámuel* (1802–1871) 48-as honvédtiszt obeliszkjét. Az emlékművet 1903 novemberében, Rakovszky születésének 100. évfordulóján avatták fel a gávai temetőben (bástyaszerű oszlopon zászlót hajtó honvéd szobra és Rakovszky-portré domborműve).⁴

Az Iparművészeti Iskola elvégzése után — valószínűleg ismét Jósza András ösztönzésére — Debrecenhez fordult segítségért. Megpályázta a Debreceni Első Takarékpénztár jubileumi ösztöndíját azzal a céllal, hogy párizsi tanulmányútra mehessen. Sikerral járt: az 1904–5-ös, 1905–6-ös és 1906–7-es tanévre 6000 K. segélyt kapott.⁵ A nyarakat itthon töltötte ideiglenes műtermében — többnyire Tóth Andrásnál — az őszi, téli hónapokat pedig Párizsban, a Julian Akadémián. Nem tudni pontosan mikor, de ellátogatott Rómába is. A múzeumokon kívül Rodin műtermében is járt, s rokonai visszaemlékezései szerint jókat hallgattak itt együtt mert — hihetetlen — sem franciául, sem olaszul nem tudott megtanulni Somogyi kintléte idején.⁶ Igen eredményes volt az 1906 őszi és 1907-es januári kurzusa: a Julian Akadémián, M. Verdet és Landowski akt osztályán két alkalommal is kapott dicséretet és jutalmat.⁷

Somogyi Sándor küetterve, 1902.

Somogyi Sándor főiskolás terve, 1902.

Anyagi helyzetén úgy segített, hogy megpályázta a párizsi hentesek céger pályázatát és egy magyaros malacfővel első díjat nyert.⁸ Debrecen városa és a Csokonai Kör 1906-ban pályázatot hirdetett egy Diószegi-Fazekas emlékműre, s erre három Párizsban tanuló művészt, *Dávid Endrét* (1883–1918), *Medgyessy Ferencet* (1881–1958) és *Somogyit* hívta meg.⁹ Medgyessy csak tervrajzot küldött, szobormodell nem,¹⁰ így végül Dávid és Somogyi között dőlt el a verseny, amit fölényesen nyert meg a díszítőszobrászatban már iskolázott, s a magyar közönség ízlését jól ismerő Somogyi. A szobor modelljét ugyan 1907 júniusában bemutatta, de a faragás elé több akadály gördült. Somogyi össze megbetegedett. Ez volt az első akadály, amit aztán segítők — három iparművészeti iskolás szobrásznövendék — munkájával elhárított. A másik kislehetőség ok az volt, hogy elterjedt: merénylet készül az emlékmű ellen, a vérvörös csütrökre emlékező munkások össze akarják törni.¹¹ Október elején még arról tárgyaltak a közgyűlésen, hogy hova állítsák fel az emlékművet, végül a Fűvészkert iskola majdani Déri tér felőli részére helyezték el. Az avatáson így emlékezett meg a szobor történetéről, s méltatta Somogyi művét dr. Tüdös János:¹² „Debreceni születésű és debreceni támogatással szárnyrakelt fiatal művészeket kértünk fel a tervek elkészítésére. Arról, hogy formaszertű pályázatokat és pályadíjakat tűzzünk ki — szó sem lehetett. Kérésünkre 4 ifjú szobrász készített terveket, köztük egyhangúlag Somogyi Sándorra esett a választás. Az emlékmű allegorikus szoborcsoport. Az aggastyán alakjában megismerésített őstermészet virágokkal és dús növényzettel körülövezve vezeti be a két kisgyermek képében megjelenő emberiséget a tudás titkaiba. A gyermeki test bájos vonalai és a virágok, levelek finom csirái a márvány anyagához letiek volna méltóak. De az ügyes kézzel vezetett véső alatt a durva kő is engedett a művészi gondolatnak és kifejezője lett a természet kultuszának.” A szobor 1907 őszén történt ünnepélyes leleplezésén jelen volt Herman Ottó mellett Jósza András is.¹³ Nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy Somogyi megbízatását is ő szorgalmazta. A Csokonai Kör novemberi választmányi ülésén elismerését fejezte ki a szobor megoldásért és tárgyalt a mű gipsz modelljének megvételéről. Ez nem sikerült, így a szobrász a Vallás és Közoktatási Minisztériumnak ajánlotta fel művét 4000 koronáért, sikertelenül.¹⁴ E megbízással Debrecen egy időre magához kötötte a fiatal szobrászt, akinek ideiglenes műtermét a Fűvészkerti Gazdasági Tanodában rendezték be. Népszerűségének köszönhető, hogy amikor el akarták venni műtermét, a saját így védte meg: „A város taníttatta ezt a fiatal tehetséges művészt, aki becsületos, értékes munkásságával több pályadíjat nyert, ezt jutalmazták műterem berendezésével”.¹⁵

Előzőleg — 1905–07 között — Somogyi kapcsolatban állt *Tóth Andrással* (1853–1929), s annak Képes utcai műtermében dolgozott, segítkezett. Egy napon — ahogy azt Tóth kisebbik fia, Lehel elmondta — az idős szobrász műtermében találta leánya, Ilus portréját. Nőnek nem szabad volt műterembe belépnie, s főként modellt állnia. Rádásul Somogyi úgy ábrázolta a fiatal lányt, hogy fél vállla meztelen volt. Ezért, valamint egyéb okokból elzavarta Tóth Somogyit.¹⁶ Az okok között féltékenységet is fel kell sorolnunk, hiszen a fiatal szobrász egymás után kapta a megbízásokat, míg Tóth András „Hungária” szobra (a „Vas Zsuzsi”) bukása óta semmit. Az idős és a fiatal szobrász konfliktusát Oláh Gábor 1914-ben megjelent „Szegény magyarok” című regénye fel is elevenítette. Részben *Szabolcsky Odón* (1878–1914), részben Somogyi figuráját gyúrta össze a regény egyik alakjában.¹⁷

A nyíregyházi Kossuth- emlékmű terve, 1904.

Növelte Tóth András keserűségét, hogy míg az ő Kossuth-tervét figyelemre se méltatták, Somogyi sikeresen indult 1908-ban a debreceni Kossuth-szobor pályázaton, 1000 korona jutalmat kapott. Somogyi Borsos József debreceni építésszel együtt nyújtotta be pályatervét, amelynek leírását érdemes idéznünk, mert a modell, de még fényképe sem maradt fenn.

„A pályamű talapzata köralakú.

Az architectonikus kiképzéssel tervezett középoszlopon, köpad előtt áll Kossuth, erőteljes, határozott szónoki állásban, jobb kezével a prok-

lamácziót szorítja szívéhez; baljával kardja markolatát szorítja. Válláról bő köpeny omlik le hátul a köpadra.

A talapzat jobb oldalán elmosódott alakok ködfátyolképe vonul le a talapzat aljáig, ábrázolja a magyar történelem hős szabadságharcosait, Bethlen Gábort, Bocskait, Rákóczi stb. fővonásokat; a magyar nemzet állandó küzdelmét jelképezve szabadságáért.

A talapzat alján körül a szabadságharcz s Kossuth korszakalkotó munkájának jelenetei; a felszabadult jobbágy földesurával az előtérben;

Kiss Áron síremléke

mögöttük Petőfi alakja; jobbról a feleségétől s gyermekétől búcsúzó fölkelő; zászlót koszorúzó honleány; balról a harcra menő fiatalság s kaszából fegyvert kovácsoló fölkelők.

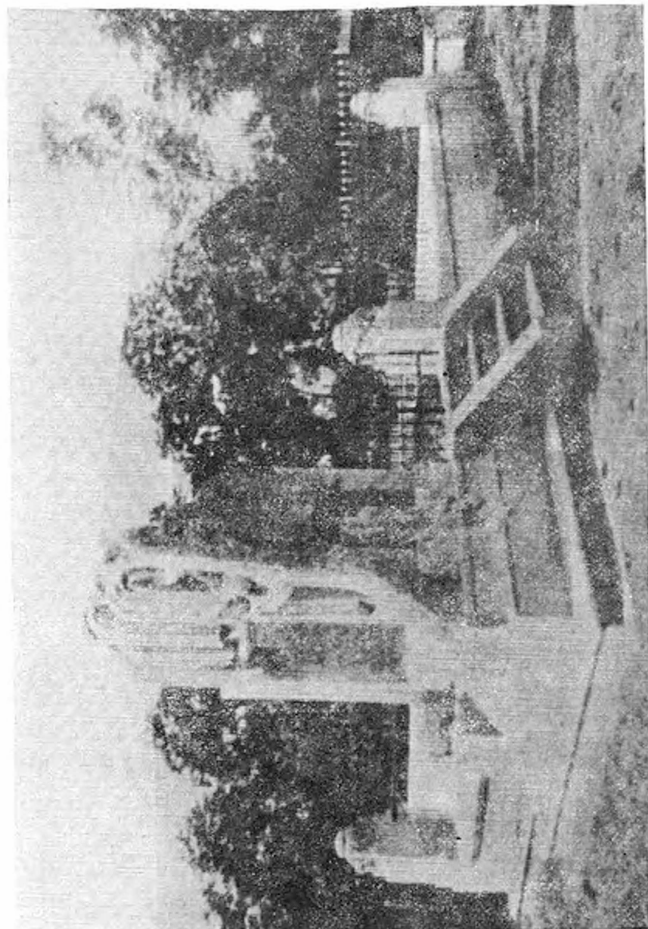
A talapzat hátsó oldalán az 1849 április 14-iki országgyűlés jelenete a nagytemplomban.¹⁸

E tervével eljutott a szűkebbkörű pályázatra, de megbízást nem kapott.

A képzőművészeti közéletbe, a debreceni Műpártoló Egyesület munkájába 1907-ben kapcsolódott be Somogyi. Az 1907-es őszi tárlaton Kallós Ede és Telcs Ede társaságában három művével szerepelt. 1908-ban már választmányi tag lett és rendezője volt a nagyszabású, Nemzeti Szalonnával közös őszi tárlaton. Itt, az Egyesület 8. kiállításán négy portré-szobrát mutatta be („Sanyi”, Muraközy László, „P.J.”, „SZM” arcképe), valamint Sesztina Lajos síremléktervét. 1909-ben is művésztag, de már nem volt választmányi tag. Ezt követően csak 1911-ben jelentkezett a Műpártoló Egyesület téli tárlatán.¹⁹ A Városi Múzeum több művét megszerezte, így Mácsay Sándor reliefjét (1910), „Leányka” szobrát (1911–12), Löfkovits Artúr életnagyságú gipsz mellszobrát (1913) és a debreceni egyetem alapításának emléktábláját (1914). Említésből ismert művei a „Teniszező leány” és a „Kivándorlók”.²⁰ Mint látni, Debrecenben ebben az időben élénkült fel a képzőművészeti mecénatura és közélet. Az 1890-ben alakult Csokonai Kör kisebb-nagyobb megbízásokat adott a két debreceni szobrásznak: Tóth Andrásnak és Somogyinak. A megbízások viszonylagos gyakoriságából, valamint a hírlapi cikkek hangvételéből kitűnik, hogy népszerű művésze és jó társasági embere volt a századelő Debrecenének a fiatal és jó megjelenésű Somogyi.

Egymás után kapott megbízásokat és ezeknek összegéből 1910–11-ben olasz tanulmányútra mehetett. Elsőként a debreceni Első Takarékpénztár felkérésének tett eleget. Domborművekkel és életnagyságú akt-szobrokkal díszítette a Kossuth utca sarkán 1910–12 között felépült palota homlokzatát.²¹ Rábízták a belső díszítő-szobrászati feladatokat és a stukkó díszítést is. Ezzel a munkával hálálta meg Somogyi a debreceni Első Takarékpénztárnak az 1904–07-re adott párizsi ösztöndíjat.

1910-ban egy Hajdú vármegyei megbízásnak tett eleget. A Hajdú megyei tanítók 1910-ben gyűlést rendeztek Gönczy Pál szobor felállítására s a megbízást Somogyi kapta. 1910 júliusára készült el Gönczy mellszobrával, amit szeptember 5-én fel is avattak Hajdúszoboszlón.²² Legnagyobb sikereit sírszobraival érte el. Tevékenységével felfigyelt Debrecenben a temető művészete. Egymás után készítette Vályi Nagy Gusztáv, Sesztina Lajos, Kalocsai Róza, Aczél Ferenc, Kálmánchelyi Mór síremlékét 1909–13 között.²³ Elsőként a tragikusan fiatalon meghalt Vályi Nagy Gusztáv síremlékét mintázta meg. Ezen a piramis alakú síremléken az óvatosan gyermekre lesekedő halál alakját mintázta meg.²⁴ 1908–10 között készítette el hatalmas Sesztina síremlékét, melyért állítólag 30 000 pengőt kapott. Az emlékmű Debrecen egyik leghaladóbb művész-pártoló kereskedőjének, Sesztina Lajosnak emlékére készült. A hatalmas síremlék felső részén kidőlt, kettétört tölgyet ábrázol, amelynek törzséhez az emlékezetet szimbolizáló góniusz alak támaszkodik. Ebben a szép nőalakban a mély, őszinte pátosú gyászt örököltette meg.²⁵ A szobor Somogyi főműve s párizsi tanulmányainak friss hatását őrzi. Ez az érett remekmű azt mutatja, hogy tanult a századforduló francia szobrászatától és a secessziós stílust saját képére, ízlésére formálta. Ő készítette a szobormű gazdagon kiképzett talapzatát is: ökörfejjel, virágokkal és kacsokkal díszített bronz urnáit ugyancsak a secesszió jegyeit mutatják.

A Kálmánchelyi síremlék

Kalocsa Róza tanítónő, iskolaigazgató sírszobrának nagy mintáját 1911-ben ismeretlen tettesek tönkretették Somogyi műtermében.²⁰ 1913-ra készítette el a műkö síremléket, amelyen a neves pedagógus medaillonos mellképét jelenítette meg. Ebben az időben mintázta Aczél síremlékét, amelynek fő alakja (egy hadúr figurája) bronzból készült. Kálmánczhelyi síremlékét műköben oldotta meg, rajta szomorúfüzet jelenített meg. 1913–14-es alkotása Kis Áron püspök síremléke (Krisztus szobor és portré relief) és Gondj Sándor tanár síremlékét. Gondj síremléke érett, finom alkotás: virágcsokrot tartó nőalak jelképezi itt az emlékezés géniuszt. Ezek a síremlékek csak részben maradtak meg, mert a később felszámolásra kerülő Kossuth utcai és Péterfia utcai temetőben álltak.²⁷ A Köztetőbe szállítás során kő- és műkö szobrai megsérültek, vagy tönkrementek, így pl. Gondj, vagy Vályi Nagy síremléke. Érdekes története van dr. Nagy Lajos síremlékének. Ez a mű a Dobozi-temetőben állt s a temető felszámolása közben — Sági Lajos gondozása folytán — a Déri térre került. Jelenleg a Fűvészkerti Iskola Déri tér felőli falában beépítve látható. A félkörívesen záródó relief különös környezetben, kacsok, indák, virágok folyandárjában jelenít meg egy gyümölcsöt szedő, nagy termelű idős férfit. Arca törött, szeme a semmibe mered, keze erőteljesen hullik alá. Kosara csordultig tele, de még így is újabb gyümölcsért nyúl. Somogyi Sándor mesterien fogalmazta meg dr. Nagy Lajos tragédiáját; örök elégedetlenségét, a bőségnek örülni nem tudást, újabb anyagiak hajszolását, s az ezekből következő tragédiát, megőrülését. A relief túlfutott hangulatával az érett szecessziós reprezentatív példája.²⁸

A síremlékek mellett díszítő szobrászati feladatokat is kapott és oldott meg. Így például elkészíteti egy művészi szökőkutat dr. Fráter Imre kertjébe a Simonyi útra és figurális szökőkutat tervezett a Petőfi térre a Nagyalomás elé.²⁹ Ez utóbbi nem valósult meg.

1914-ben újabb incidense támadt, valaki ellopta műterméből Kálmán János szobrát.³⁰ Ekkor úgy érezte Somogyi, hogy nincsenek lehetőségei Debrecenben, s rövid külföldi út után, 1919-ben Budapesten telepedett le. Megkapta a Százados úti művésztelep egyik — Csorba Gézával szomszédos — műtermes lakását is itt élt egyfolytában még 40 évet. Egy helyen élt azzal a Medgyessy Ferencel, akit oly fölényesen győzött le az 1907-es Diószegi-Fazekas pályázaton, de aki töretlenül ment a maga útján, míg Somogyi egyre inkább hanyatlott s elkallódott. Egy ideig ugyan divatos művész volt, de csak külsődleges sikerei voltak. 1916-ban pl. elkészítette Károly király—Zita—Ottó háromalakos szobrát, amely állítólag a királyi család megrendelésére készült arany példányokban, majd ezüst és bronz változatban került forgalomba. Több arisztokrata család felkérésére tett eleget, amikor megmintázta Lónyay Márta grófnő és Andrássy grófnő portréját.³¹

Talán érezte azt, hogy többet, fontosabbat, társadalmilag szükségesebbet kellene tennie, ezért fordult egykori szülőhelye felé. 1912. július 30-án a Szabolcs vármegyei alispánhoz írt leveléből³² érződik a nosztalgia, az önmagára figyelem felhívás: „A napokban egy véletlenül kezembe került újságból olvastam, hogy a nyíregyházi Benczúr-szobor megcsinálását Zala György kapta meg. Nem tudom, hogy ez a határozat végleges-e már, vagy sem, nem tudom, hogy Zala tényleg megkapta-e a szoborra a megbízást, azt sem tudom, hogy pályázat mellőzésével került-e a szobor odaítélése Zalának. Ellenben ebből az alkalomból quasi kötelességemnek tartom, hogy szűkebb hazám, Szabolcs vármegye egyik legkiválóbb ve-

Aczél Ferenc síremléke

Muraközy László portréja, 1908.

Siremléktér

zető egyéniségének címén az egész vármegyének elmondják egyet-mást, a minek elmondására sehoggy sem tudtam eddig utat-módot találni.

Alispán Úr tudja legjobban, hogy Szabolcs vármegye volt az aki engem művésszé való kiképeztetésem hosszú ideje alatt nagylelkűen támogatott. En ezt a támogatást művészhez méltó módon soha megköszönni nem tudtam, soha nem nyilván számomra lehetőség, hogy a vármegyével szemben érzett tartozásomat valami szobormű elkészítésével leróhattam

volna. Az egyetlen Kossuth-szobor pályázat lett volna erre megfelelő alkalom, de — fájdalom a megbízást akkor sem sikerült elnyernem.³³

Másfelől én azt hiszem, hogy annak a vármegyének is, a mely tanuló éveim alatt segített és támogatott, a maga részéről szintén érdeklődni kellene valahogy az iránt, hogy vajon nem méltatlan emberre pazarolta-e segítségét és támogatását. Hiszen nem lehet jó dolog az, ha az ön-átióvá lett fiú és az őt kitanítató szülő között minden kapcsolat megszűnik abban a pillanatban, mikor a fiú a maga lábán is meg tud már állani. —

Reám nézve kétszeresen fájdalmas dolog ez az én elszakadásom a vármegyétől, mert hiszen — különösen az újabb időkben más idegen, főként dunántúli vármegyék több általam készített szobormű útján igyekeztek csekély személyemmel kapcsolatot találni. S többek között most fejeztem be egy Kossuth-szobrom tervét. Enyingre, s most dolgozom, ugyanoda már egy új megbízásom, az enyingi Hősök emléksobrán. —

En arra kérném teljes tisztelettel Alispán Urat, hogy juttasson engem eszébe szülőhazámnak, Szabolcs vármegyének. Ha lehetséges volna, szőlítson fel a vármegye engem is, mint a vármegye szülöttét arra, hogy a Benczúr-szoborra én is készítek egy tervet. Ennek a felszólításnak kész örömmel és a legnagyobb ambícióval tennék eleget, bebizonyítandó, hogy érdemes voltam valaha a támogatásra. Ha ellenben a Benczúr-szobor tekintetében már befejezett tények előtt állunk, úgy a Szabolcs vármegyei Hősök Emléksobrát szeretném ha én készíthetném el. —

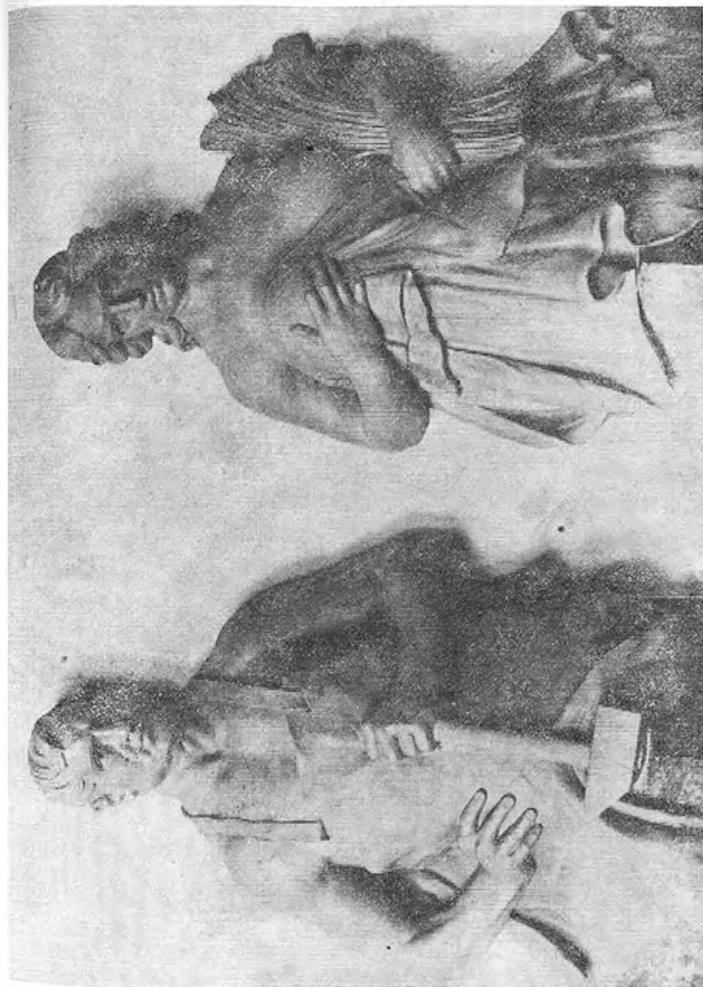
Bocsásson meg Alispán Úr, ha zavartam volna ezzel a levéllel; de igazán nem tudtam más formáját találni annak, hogy magamat újra emlékeztetőkbe idézzem. Ha ez ennek a levélnek révén sikerült volna, s ha Szabolcs megyével valami szobormű útján újra felvehetném a régen megszakadt kapcsolatot, az igazán boldoggá tenne engem.”

Egykori jótevőjének emléke előtt hódolt, tartozást törlesztett, amikor vállalta és tiszteletdíj nélkül elkészítette a nyíregyházi Bessenyei György Társaság részére dr. Jósza András portré-szobrát.

A húszas években fellendült hősi emlék kultusz számára is hozott megbízásokat. Több kis község részére készített I. világháborús emlékművet: Disznóshorváthra pl. egy leányalakat virággal, Diósjenőre turult, Enyingre egy álló osztagot, Polgárra egy magába roskadt, puttókkal körülvett hadurat mintázott, Hajdúszoboszlóra pedig egy haldokló katonafigurát.³⁴ Enyingi és polgári hősi emlékműve mutat némi hasonlóságot: mindkettő a neo-barokk ódi szellemében készült.

Allítólag Petőfi Sándor-, Ady Endre-, és József Attila-szobrokat is készített, valamint egy József Attilával kapcsolatos festményt. A szemtanú, Stefaits István úgy emlékszik erre, hogy egy hatalmas nőalak (a Mama) állt a festményen kék ég alatt, apró gyermeke, Attila kezét fogva. Ekkor, a 30-as években készített stúdióként proletárfejeket is, valamint Rodin-módorú portrékat. Ugyancsak Stefaits említi „Dionysos” című mázas kerámia szobrát, valamint „Anyja gyermekével” című terrakottáját, amely Medgyessy „Szoptató anyja” szobrához hasonlít. Ebben az időben készült „Férfi fej”-e és „Krisztus fej” a váci Múzeum tulajdona, két női fejszobra pedig a Déri Múzeumé. Ennek az időszaknak utolsó remekműve 60 × 40 cm Michelangelo plakettje.³⁵

A harmincas években okkult tanokkal, mágiákkal kezdett foglalkozni. Egyre többen forgolódtak spiritiszta körökben, medium volt.³⁶ Ez határozta meg emberi deformálódását, művészete beszűkülését. A 30-as évek végétől többnyire csak festett: pasztelképein misztikus, biblikus alakok jelentek meg, testüket fluidummal, bioárammal körülveve jelení-

A Debreceni Első Takarékpénztár palotájához készült tervek, 1910.

Dr. Nagy Lajos síremléke, 1920 körül

tette meg. Egy-egy e korszakból való fejszobrán („Angyali üdvözlés Máriája”, „Keresztelő János”) is ezek a „fluidumok” láthatók. Ebből a korszakból származik a Déri Múzeumban levő pár szürrealisztikus pasztellképe: a „Duálók”, a „Szent Kristóf”, „A föld szelleme”, a „Fluidikus virág”.

Kaszab Ilona 1934-ben (Füst Milán előszavával) megjelent „Szavak az árnyékomhoz” című kötetében „A nagy csend” c. versét szentelte a misztikus műveket festő Somogyinak:

„Túlnővök a fákon olykor, fel is szokikennék az égig,
S hol úttalan az út és kék-Robogni végig,
Száguldani gazdátlan levakkal, vad szekéren,
jobb nekem
Négy kerekem, mint Szent Ezékielnek keréki:
Küllői nagy szemekkel vannak verve ki
Es mindegyik figyel és mind az én szemem!”

1947-ben két művész társaságában kiállítást rendezett az Alkotás Művészklubban. Pár gipszét állította ki (pl. egy „Szabadság szobor” tervet, portrékat), amiből egyetlen darab került a Magyar Nemzeti Galériába. 1960-ban bekövetkezett halála után²⁷ művei reménytelenül szétszóródtak, a Déri Múzeum szívós kutatás után (a már meglevő anyagához) három portré-szobrát, két érmét, nyolc kevésbé jelentős, szürrealisztikus jellegű pasztellképét tudta begyűjteni.²⁸ Szétszóródott életművének felkutatása a Déri Múzeum és a Jósza András Múzeum közös munkája lesz.

JEGYZÉK

- 1 Források: MFA Művészettörténeti Kutatócsoportja cédulaanyaga, katalógusok a Déri Múzeum és Szépművészeti Múzeum anyagából. Stefaits István (Somogyi nevelőfia) kézirata (Déri Múzeum adattára) és a rokonok közlései.
- 2 IRODALOM: Thieme-Becker Lexikon, XXXI. köt. 267. p.
- 3 Sz. Kürti Katalin: Közéleti szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban. (Debrecen, 1977) vonatkozó részét.
- 4 Jósza János: Jósza András és elődei (1834–1918) Miskolc, 1934.
- 5 Ld. az Iparművészeti Iskola 1901-es évk. 1902/3-as évk. 34. p. A faliképek reprodukcióját közli a Magyar Iparművészet 1903/69. p., egy pályatervét reprodukálja a MI 1903/145. p.
- 6 Az emlékműről tudósít a „Vasárnapi Újság”, 1904/173. p.
- 7 Az adatok a „Debreceni Első Takarékpénztár” Hajdú-Bihar megyei Levéltárban található irataiból származnak. „A Közművelődési-jubileumi alapítvány kamatából tanulmányi segélyben részesülők törzskönyve” — XI. 203/a. 7. kötet 9. sz. irata — 207/1904, tartalmazza a Somogyira vonatkozó adatokat, összegeket
- 8 Stefaits kéziratainak adatai.
- 9 Kézli: Geller Katalin: Néhány új adat a Julian Akadémiáról és az ott tanuló magyar művészekről. „Ars Hungarica”. 1979/1. 89–94. p.
- 10 A párizsi szabadiskoláról és az ott tanuló debreceniekéről ld. még Sz. Kürti Katalin: Medgyessy és Debrecen c. könyvének (Debrecen, 1981) vonatkozó fejezetét, valamint Medgyessy művészeti tanulmányai c. cikkét (Múzeumi Kurír, 1981. 33. sz. 16. p.) és az ott közölt Huszár Imre levelet.
- 11 Stefaits kéziratainak adatai.
- 12 Dávid Endréről (a. irodalom Andrást is említ) Zoltai Lajos írt nekrológot a DKK, 1918. évf. 89–90. p.
- 13 Medgyessynek a kudarcról írt levelét közölte László Gyula 1968-as monográfiájában, 18. p.
- 14 Naplók cikkei: „Debrecen” 1907. május 5., jún. 26., szept. 11. 4. p., szept. 12.—okt. 3. A merész tervéről a „Debr. Füg. Újság” fr 1907. okt. 8-án.
- 15 Idézet a „Debrecen” 1907. október sz.-ból.
- 16 Hírek az avatásról: Debrecen, 1907. „Debr. Füg. Újság” 1907. nov. 3–4. p. és 5-én „a Kor” c. lap 1907/129. p. és „Vasárnapi Újság”.

BÚCSÚJÁRÁS A TÚRÓC-VÖLGYÉBŐL SZENTKÚTRA

UJVÁRY ZOLTÁN

- 14 Ld. a „Debrecen” 1907. november 28-i híré. Az emlékmű 5000 K.-ba került, a Csokonai Kör a városolt kért támogatást — ld. az 1907-es 163/9418. sz. egy-1 jegyzékonyvet. A szobor Perényi utcára való áthelyezéséről, „A hontalan szobor”-ról Szondi György írt (Debreceni Szemle 1927. évf. 468. p.)
- 15 A „Debrecen” 1910. júl. 5-i és 29-i hírei szerint a Siketnők Intézete akarta a termet elfoglalni.
- 16 Tóth Lehel Sz. Kürti Katalin folytatott beszélgetést 1977-ben. Tóth Andrástól Kardos László emlékezett meg Tóth Árpád monográfiájában (Bp. 1965.) Ld. még Sz. Kürti Katalin: A költő apja c. cikkét (HB, Napló, 1977. május 29. 12. p.)
- 17 Oláh Gábor könyve Debrecenben, 1914-ben, Gálly kiadásában jelent meg.
- 18 Tóth Mihály: Kossuth szobrunk története című cikke (DKK 1911. XI. évf. 38–41. p.) ad összefoglalást a pályázatról.
- 19 A debreceni napilapok 1907–14 között rendszeresen foglalkoztak a Kossuth-szobor ügyével.
- 20 A Debreceni Műpártoló Egyesület teljes iratanyaga, katalógusai kiállításai HB, Megyei Levéltárban találhatók.
- 21 Emilitk a Városi Múzeum 1911–14-es jelentéséből. Csak a Mácsay plakett és az egyetemi relief maradt meg. Ld. még Seneyi Oláh István: A képzőművészetek
- 22 Az épületben ism. Zoltai Lajos (DKK, 1912. XII. évf. 140–47. p.). Lásd: Sz. Kürti Katalin: A Debreceni Első Takarékpénztár művészeti pártolása. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Ekvönyve IX. 83–91.
- 23 Az épület ism. Zoltai Lajos (DKK, 1912. XII. évf. 140–47. p.)
- 24 A hajdúszoboszló avatásáról tudósít a „Független Hajdúság” 1910. szept. 10-i sz.
- 25 Szírszobrait ism. Nagy József (DKK 1913. XIII. évf. 112–18. p. és 1914. XIV. évf. 121–23. p.)
- 26 Vályi Nagy Gusztáv életét ism. NN (DKK, 1909. IX. évf. 120–121. p.), a síremléket Nagy József (DKK 1913)
- 27 Ism. a „Debrecen” híre — 1910. ápr. 17/4. p.
- 28 Hír a „Debrecen” 1911. júl. 25-i sz.-ban, 5. p.
- 29 Az elpusztult műveket a DKK, 1913-a és 1914-es DKK. repr.-ből ismerjük.
- 30 Ld. még Sági Lajos. A régi debreceni temetők és síremlékek c. tanulmányát (Déri Múzeum 1962–64-es ekvönyve, 131–190. p.), és Sz. Kürti Katalin cikke (HB Napló, 1977. VI. 26. 10. p.)
- 31 Em. Nagy József 1914-es cikke.
- 32 A „Debreceni Független Újság” 1914. ápr. 29. sz. közlése.
- 33 Stefaits István közlése.
- 34 A levél a nyíregyházi Jósza András Múzeum tulajdona.
- 35 A nyíregyházi szoborpályázaton részvevőkről tudósít a „Debrecen” 1911. márc. 7-i sz. 5. p.
- 36 A hajdúszoboszló avatásáról tudósít a „Független Hajdúság” 1927. október 23-i sz.
- 37 Az adatokat és a művek reprodukcióit Stefaits István közölte.
- 38 Kutassy Imre Ferenc, Szabó Iván és Stefaits István közlése.
- 39 Pár soros hírt közöl Somogyi László a „Magyar Nemzet” 1949. márc. 18-i sz. és 1965. január 3-i sz. Halálának pontos dátuma nem ismeretes.
- 40 A Déri Múzeum tulajdonában levő Somogyi Sándor művek adatai: Mácsay Sándor, bronz plakett, 90 × 72 mm.
- 41 A debreceni Kollégium Egyetemné fejlesztése J gipsz plakett, 230 × 290 mm. ltsz.: II. 55/1914.
- 42 Felesége portréja, gipsz szobor, 33,5 cm. ltsz.: II. 60. 90. 7.
- 43 Lehaltott női tej, gipsz szobor, 33 cm. ltsz.: II. 60. 90. 8.
- 44 A „Föld” szelleme (1935), papír, pasztell, 49 × 34,5 cm. ltsz.: II. 60. 90. 6.
- 45 Duások — (Emberpár) (1940), papír, pasztell, 35,7 × 34,8 cm. ltsz.: II. 60. 90. 5.
- 46 Női akt (1949), papír, pasztell, 46,5 × 33,4 cm. ltsz.: II. 60. 90. 4.
- 47 Verhőcsendélet (1930), papír, pasztell, 49,6 × 34,5 cm. ltsz.: II. 60. 90. 3.
- 48 Beethoven (1937), papír, pasztell, 49,6 × 35 cm. ltsz.: II. 60. 90. 2.
- 49 Szent Kristóf (1938), papír, pasztell, 49,6 × 34,5 cm. ltsz.: II. 60. 90. 1.

Népi építészeti kiállítás a Karacs Ferenc Múzeumban

Május 5-én Dám László egyetemi adjunktus nyitotta meg a Karacs Ferenc Múzeumban rendezett *Ács dicsőmunkák — sárrejtő motívumok* című időszaki kiállítást. A múzeum saját anyagából készült kiállítás a sárrejtő, közelebbről püspökladányi házak fűrészelt, faragott fadíszeiről nyújtott átfogó képét.

A gömöri katolikus magyarság legjelentősebb búcsújáró helye Szentkút (Mátraverebély, Nógrád m.) volt. Jelentősége napjainkban sem szűnt meg, de a búcsújárók számában lényeges változás — csökkenés — következett be a korlátozott lehetőségek miatt.

A Túróc-völgy négy katolikus falu — Deresk, Lévár, Harkács és Sánkfa — búcsújárói minden évben egy alkalommal elmentek Szentkútra. Más búcsújáró helyeken is megfordultak, pl. Barkán, Perlacon, Rozsnyón, a szomszédos falvak helyi búcsúin, a legfontosabb búcsújáró helynek azonban Szentkutat tartották — s ez volt a legtovább —, ahová életében legalább egyszer minden katolikus hívő elment. Voltak azután nagy számban olyanok, akik minden évben rendszeresen elzarándokoltak a szentkúti búcsújáró helyre.

A szentkúti búcsúra a Túróc-völgy katolikusai a legidősebbek (80–85 é.) emlékezete szerint már az ő gyermekkorukban is jártak, sokan szüleikkel voltak ott először. A hagyomány alapján is nem kétséges, hogy Szentkút a Túróc-völgyi lakosság számára már a múlt század második felében is jelentős búcsújáró helynek számított.

A Túróc-völgyéből Szentkútra a Nagyboldogasszony-napi (augusztus 15.) búcsúra mentek. Ezt tartották hagyományosan évről évre. Az elmondások alapján az állapítható meg, hogy Szentkút több búcsúidőpontja közül a Nagyboldogasszony napját a kedvező időjárás miatt választották, s ekkor már a legfontosabb nyári munkák is befejeződtek. Az időjárás-sal kapcsolatban a búcsújárók azt tartották: „Ha megázunk, majd megszáradunk.” Gyakran az időjárás befolyásolta az indulók számát. H az időjárásnak mutatkozott, lényegesen több volt az indulók száma.

A szentkúti búcsúra főként asszonyok, leányok mentek, s azokhoz viszonyítottan kevesebb házas és legényember. Az arány és a létszám általában a következő volt a búcsújárók között. Deresken 6–10 férfi, 20–30 nő, Lévártól 4–5 férfi, 10–12 nő, Harkácsra és Sánkfalán 2–3 férfi, 5–10 nő. Az összlétszám (a négy falu együtt tett ki egy búcsúcsapatot) esetenként plusz-minusz tíz százalékot változhatott. S ez így volt a második világháború befejezéséig, bár a háború alatt a férfiak száma szinte teljesen lecsökkent, legfeljebb néhány idős ember volt jelen, a nők száma viszont emelkedett, s így a létszám összességében ugyanaz maradt. A háború után az elmúlt években többnyire 40–45 fő megy a búcsúra, annyian, amennyien egy autóbusszal elférnek. A saját autóján utazók száma pontosan nem mérhető fel. Ez esetleges, s a külön utazók már egyébként sem tartoznak a búcsúcsoporthoz.

A búcsúra menők száma, olykor összetétele nem csak az első és a második világháború idején, hanem a századfordulói, század eleji emelkedés kivándorlások miatt azokban az években is jelentősen változott. Pl. Dereskből és Lévártól a falu lakosainak mintegy tizenöt százaléka

kivándorolt. Ez abban az időben nyilvánvalóan rányomta a bélyegét a búcsújárásra is. Zömmel a férfiak vándoroltak ki azzal a céllal, hogy pár évi munka után visszatérnek. Az otthon maradt asszonyok búcsújárásának akkori egyik célja az Amerikában dolgozó rokonokért való könyörgés, imádkozás volt. A háborúk idején a fronton levő katonákért imádkoztak elsősorban.

A szentkúti búcsújáró helyre való járás legfontosabb célja azonban mindig a gyógyulásért való esedéklés, a betegség elkerüléséért való könyörgés, vagy éppen a gyógyulás utáni hálaadás volt. Voltak állandó búcsújárók, akik évről évre — függetlenül az egyéni októl — részt vettek a búcsúcsoporthoz. Ezek voltak az előimádkozók vagy az előénekesek és többnyire az özvegyasszonyok, a magtalan nők és az árvák.

Az alábbiakban a szentkúti búcsúba való járást az események sorrendjében ismertetem. Az adatok mind a négy falura vonatkoznak, tekintve, hogy a négy falu búcsújai egy csoportot alkotva mentek a búcsúba. Legtöbbször a két nagyobb faluból, Dereskről és Lévárról mentek, s így nem csak az összetételre, hanem a menet eseményeire is ők nyomták rá bélyegüket.

Előkészület a búcsúra

Deresken és Léváron a falu asszonyai közös ájtatosságra a Rózsafüzér Társulatba jártak. A Társulat nyáron a templomban, télen háznál működött. A templomban vasárnap délután a litánia után maradtak együtt az asszonyok Léváron. Deresken pedig a falu közepén a napjainkban is jó állapotban levő kápolna előtt gyűltek össze a társulati tagok. Ennél a kápolnánál — a helyiek szerint *kápolna* — imádkoztak a társulatosak kora tavasztól késő őszig. Nagyhétben kezdődött a *kápolnához* való járás és Mindenszentek napjáig (november 1.) ott imádkoztak vasárnap délután és minden ünnepnap, gyakorta szombat este felé is, amikor a háziállatok a legelőről már hazatértek. Oda nem hívtak senkit, de bárki részt vehetett az ájtatosságon, ha nem is volt társulati tag.

Deresken a kápolna volt — amelynek a homlokzatán olvashatjuk: *Magyarok védasszonya könyörögj értünk* — a szentkúti búcsúra való menet megbeszélésének a helye. Megállapodtak az indulás napjában, órájában és az egyéb előkészületekben. A dereskiek megállapodásához igazodott a többi három falu.

A búcsúra az indulás előtt rendszerint egy héttel kezdtek készülni. Kimosták az útiruhát és előkészítették az ünnepi öltözetet. Egy megbízott személy a búcsújárás résztvevőitől egy meghatározott összeget (esetenként változott) gyűjtött össze. A pénzt átadták az előimádkozónak. A közös pénzt a búcsún a perselybe tették, olykor egy részét közös elhatározással más célra is fordíthatták (templomdíszítés, kegytárgyvásárlás saját templomaik számára).

Az előkészület ideje alatt azok, akik egyéb elfoglaltság miatt nem tudtak elmenni a búcsúba, vagy már egyébként sem mertek egy hosszabb gyaloglásra vállalkozni, felkeresték az előimádkozót, vagy más megbízott személyt, akinek pénzt adtak azzal a céllal, hogy Szentkúton tegye a perselybe, vagy pedig megbízták, hogy vegyen imakönyvet, szentképet, szobrocskát stb.

Az indulás előtti napon azok az asszonyok, akiknek a családtagjai otthon maradtak, két-három napra való ételt főztek. Ez rendszerint valamilyen habart étel volt füstölt hússal. A búcsúsok magukkal főtt ételt nem vittek. Pogácsát (*vakaró*) sütöttek és azt pakolták a *batuba*. Az ün-

neplő ruhát is a *batuba* kötötték, s csak Szentkúthoz érve vették magukra az erdő szélén, s az útiruhát tették a helyére. Az indulás előtti napon nagyobb tisztálkodást, tetőtől talpig való mosakodást végeztek, aki tehetette megfürdött.

Az indulás előtti napon a legtöbb búcsús meggyónt. Azután már zsiros vagy tejfőlést éltel nem ehettek. Az indulás reggelén kenyeret, *vakarót* vagy *göhröt*, esetleg gyümölcsöt ettek.

Indulás a búcsúba

Az indulás reggelén a búcsúsok Deresken a *kápolnánál* gyülekeztek. Előzőleg, aki csak tehetett, részt vett a reggeli misén. A búcsús csoport énekekre indult el Lévárt felé. A hozzátartozók és mások is a búcsúba menőket elkísérték egészen a falu széléig, a kereszting, ahol közösen énekeltek. Régen, az első világháborúig a káplán is ment a búcsúsokkal. Ez később megszűnt. A két világháború között egy bizonyos ideig (1920-as évek) a határzárlat akadályozta a búcsúba járást, azután útlevelel mentek, a határig vonattal. 1938-tól 1945-ig a régi szokás szerint jártak. A hagyományos gyalogmenetet ismerteltük.

A dereskiek csoportja a réten gyalogúton át haladt Lévárra, ahol a templom előtt találkoztak az ott gyülekezett lévárti búcsúsokkal. A harangozó a toronyból figyelte, hogy mikor érkeznek a dereskiek, s amikor meglátta a csoportot, meghúzta a harangot, s harangszóval fogadták a búcsúsokat. Amikor a templomhoz értek, a harang elhallgatott. A találkozás után a csoport eggyé alakult. A dereskieknek és a lévártiaknak is volt *búcsús keresztye*. Mindkettőt vittek magukkal. Amikor megindult a csoport, a harangzó újra megszólalt és kikísérte őket a lévárti határból.

A dereski és a lévárti közös búcsúcsoporthoz énekekre haladt a réten át Harkácsba, ahol a harkácsiak és a sánkfaluiek együtt várták őket a templom előtt. A búcsúsokat a harkácsi harangzó is éppen úgy fogadta és kísért ki a faluból, akár a lévárti. Harkácsban a négy csoport eggyé alakult és azután megindultak a mezei utakon és réteken a hosszú útra, amely két napig tartott.

A búcsúsokat a *búcsúvezető* vezette, aki az utat jól ismerte. Két állandó vezető volt, Deresken hosszú időn át férfi, Léváron pedig asszony. Nem volt fennakadás, ha valamelyikük valamilyen ok miatt nem tudott menni, a másik helyettesítette.

A menetben összevagyulva mentek a fiatalok és az idősek. Előfordult azonban, hogy néhány fiatal kisse lemaradt, s a csoport mögött haladt 20–30 méterre beszélgetve, diskurálva.

A lányok és az asszonyok egyaránt kendővel bekötött fejfel mentek. Többnyire egyszerű kartonruhát viseltek. Az ünnepi ruhát, a cipőt és az elemőziát a hátukon a *batuba*ban vitték. Legtöbbször mezteláb gyalogoltak. Általános vélemény szerint mezteláb nem volt olyan fárasztó a gyaloglás, s a lábbelijüket is kímélték.

Út a búcsúba

Az előbbieken az indulás kapcsán lényegében már az útról is szólnunk. Emiatt, hogy Harkácsról együtt indult a négy falu közös csoportja. A vezetővel az élen, valamint az előimádkozóval és előénekeskel

imádkozva, énekelve ment a csapat. Először Baracára értek, azután Rimaszécs következett, ahol a templom előtt pihenőt tartottak, majd imádkozás és éneklés után a Rimán mezitől átgázolva (akkor még nem volt híd) Gesztelét érintették, s azután a következő megállóhely Péterfalva volt. Ott újabb pihenőt tartottak és onnan Geregyre ment a csapat. Addig tartott az első nap. A második nap déluánján érkeztek meg Szentkútra (Mátraverebélyre).

Az út során szükség szerint természetesen többször is meg-megálltak és pihenőt tartottak. A pihenő rendszerint egy útszéli keresztnél, forrásnál vagy a faluban a templomnál volt. Egy kis rövid étkezésre többnyire a forrásoknál került sor. A magukkal vitt százaz ételt fogyasztottak. Kulacsba, üvegbe vizet vettek. Alkoholos italt senki nem vitt magával. Előfordult, hogy néhol egy-egy faluban, ahol megálltak, megkínálták őket tejjel vagy valamilyen gyümölcscsel.

Azokban a katolikus falvakban, amelyeken keresztülhaladt a búcsús csapat, rendszerint várták őket. Többnyire harangoztak az érkezésükre és a távozásukra. Idősebb asszonyok és gyerekek mentek eléjük. Azok megcsókolták a búcsús keresztet és a búcsús csoporttal énekelve mentek végig a falun. Előfordult, hogy ha éppen mise volt a faluban, bementek, s csak a mise után indultak tovább.

Szentkúthoz közeledve előfordult, hogy más falubeli búcsúscsoporttal találkoztak, de nem gyűltek össze, hanem egymás után, minden csapat a maga keresztje után haladva ment, lehetőleg olyan távolságban, hogy az énekeléssel és az imával ne zavarják egymást.

Az első éjszakát rendszerint egy faluban töltötték. Többnyire a csűrben aludt együtt az egész csapat. Előfordult, hogy házaknál is kaptak szállást. Ilyenkor általában öten-hatan aludtak együtt. Ha az idő szép és az éjszaka meleg volt, akkor valamely erdőszélen és kertben telepedtek le és pihentek néhány órát.

Hajnalban, 4–5 órakor felkeltek. Egymásnak a kezébe vizet töltöttek az üvegből, megöltöbölték az arcukat, valami kevéskét reggeliztek, azután indultak tovább Szentkút felé.

Megérkezés Szentkútra

Szentkúthoz gyalogutakon és mezei utakon mentek és amikor a templom a völgyben látható lett, megálltak és megpihentek. Ez mindig az erdő szélén történt, akármely irányból is érkezett a búcsús csapat. Az erdő szélén azért, hogy a szükségüket, kicsi vagy nagy, ott illedelmesen elvégezhessék. A batuból az asszonyok elővették a lábbelit és az ünnepi ruhát, helyükre bekötötték az útiruhát vagyis a felsőszoknyát és a blúzt, meg a fejkendőt. Egymásnak segítve öltözték át. A lányok megfésülködve, kendő nélkül, az övezgyek, akik gyászoltak, tiszta feketébe, fejüket is fekete kendővel bekötve fölkészültek a templomba való menetre. Ha aztán mindenki készen volt, a batut a kezükbe fogva fölálltak szép rendben és a lányok elől a kereszt mellett az öregebbek meg utánuk, elindultak. A Szentkútnál a toronyban a búcsúsok harangja mindig szólt, ha csapat közeledett, így ők is a harangszóra indulva az alábbi éneket énekeltek:

Ajkaínkra rebegi: Ave Mária,
Köszönté a mi lelkünk az úr angyalát.
Mert ő is köszönté szép Szűz Máriát.
Ave, ave, Mária Isten szülője,
Te vagy a bűnösöknek védelmezője.

Szépen szól a kisharang szent a zúgása,
Egész ország részére hangzik a hangja,
Mind a mennyben mind a földön csak azt hirdeti,
Az égi szent királynét ő is köszönti.
Ave, ave Mária, Isten szülője,
Te vagy a bűnösöknek védelmezője.

Szépen szól a kisharang szent a zúgása,
A Szentkúti templomnak áldást szórja,
Aki csak ezt meghallja sír, zokog rajta,
Olyan ékes harangszót nem hallott soha,
Ave, ave, Mária, Isten szülője,
Te vagy a bűnösöknek védelmezője.

Ezt az éneket énekelve mentek a templom felé az úton. Ha aztán több csapat össetalálkozott, akkor egymás után álltak sorrendbe és a menet csendben egymás után menetelt a nagy templom elé. A harangra, amelyik ilyenkor szólt azért mondták, hogy a búcsúsok harangja, mert azt a búcsúsok pénzén vették és az már a búcsúsok közt tudott volt. A búcsús csapatok aztán ahogy jöttek, gyalog az ország minden megvéréjéből, úgy tartították meg a menet ruházatát, tájszólását, viselkedését. Bár nem voltak rendezők, de a felvonuló csapatok csendesen, énekelve vagy imádkozva vonultak a templom felé azon az úton, amelyre a gyalogutak a mezőn és legelőn, erdőn keresztül a templomtól irányába vezetett. Ezen a széles úton vonultak egymás után a búcsús csapatok. Itt aztán már zászlókat és kis szobrocskákat is lehetett látni a menetben. A zászlókat, a keresztetek fölött vették, mind a két nemből a fiatalabb nők vagy férfiak, de a Mária-szobrokat fehér ruhába öltözött lányok vagy ünneplőbe öltözött fiúk, legények vitték. Boldog volt az a lány, aki a szobrocska vitelében részt vehetett.

Amikor azután a felvonulók, a búcsúsok egyes csapatokban a templom ajtajához értek, ott meg kellett állniuk, míg oda bejuthattak. Amely csapatnak volt vezetője, papja, vagy kántora, vagy előimádkozója, az együtt ment be a saját csapatával a templomba a főajtón a torony alatt.

A templomban többnyire megkerülték az oltárt, az adományt az oltár szélére perselybe tették. Voltak, akik térdelve imádkoztak. Voltak, akik egő gyertyákkal, meztelen lábbal léptek a templomba. Ha éppen mise volt, a bevonuló csapat a mise énekébe bekapcsolódott.

A templomban a szolgálatos pap időnként figyelmeztette a bontieket, hogy minden csapat be akar menni a templomba, azért, akik már egy kevés időt ott töltöttek, vonuljanak ki a két oldalajtón, hogy a kintiek szintén bemehessenek.

Ha azután a csapat kiment a templomból, akkor a legelső az volt, hogy a kúthoz menjenek. A kút vize régen a hegy alatt a kő közül tört elő, majd a kútba betonba öntötték és a négy oldalán csapokon állandóan folyik a víz. A búcsúsok a kútnál isznak, megöltözik az üvegeiket vagy a cserépkorsóikat és tovább mennek, hogy helyet adjanak a következő csoportnak.

A kúttal kapcsolatban több legendát, történetet ismertek a régi öregek. Közismert a búcsúsok körében a pásztorfi gyógyulása, aki vakaság-ból a forrás vizének hatására visszanyerte szemvilágát. Idekapcsolják László király seregének itatását, s a történetet az erdőben levő vadakból a hússalát, illetőleg a török sereg pusztulása. (Ezekről más helyen részletesen lesz szó.)

A hagyomány szerint a kút vizének gyógyító ereje van. Főleg vakaságot, bénaságot, de más betegséget is igyekeztek vele gyógyítani. Minden

búcsús megmosdott és ivott a vízből. Úgy vélték, hogy a kút vize megvédi a búcsúst a testi szenvedésektől. A hazavitt vízből megittatták a család tagjait, a betegeket a gyógyulás reményében, az egészségeseket pedig azért, hogy maradjanak egészségesek és mentesek legyenek a betegségekől. Emlékeznek arra is, hogy keresztvíznek is használták akkor, ha a búcsú után hamarosan volt keresztelő. Ilyen esetben szándékosan erre a célra is vitték haza a szentkút vizéből.

A vigília

A búcsú vigíliája estefelé, úgy hat óra tájban kezdődött körmenettel a templomtól kiindulva a templomhoz vezető úton visszafelé. Ez a körmenet a stációs körmenet és ezen minden búcsús részt vesz a templomtól indulva, az első stációs állomástól egészen a tizenharmadikig. Énekszóval kísérik a papot, aki az oltári szentséget végigviszi a stációs úton.

Ezután este tíz óra körül a *lurdi* barlang előtt gyülekeznek a búcsúsok. Ott imádkozzák a rózsafüzért és a pap a barlangból prédikál a téren ülő vagy álló búcsúsoknak.

Ezt követően azok, akik győnni akarnak, a templom melletti fedett csarnokban meggyónhatnak. Hajnalban öt órakor megkezdődik a mise és elkezdődik az áldozás. Ha a templom nagyharangja megszólalt, minden búcsús igyekezett az éjjeli helyéről a nagy térre az áldozásra.

Az éjjeli szállás különböző helyen volt vigília éjszakáján. Függött az időjárástól is. Ha kellemes volt, sokan az erdőszélen dülték le egy kicsit, mások a templom körül. Voltak, akik csúrféle hodályokban vagy Mátravercebélyen házaknál kértek szállást. Sokan egész éjjel virrasztottak, énekeltek és imádkoztak. Mondogatták a rózsafüzért és énekelgették a búcsújáró énekeket. Az utóbbi időben buszban, autóban vagy sátrakban is alusznak a búcsúsok, abban a járműben, amellyel érkeznek a búcsú helyére.

A búcsú napja

A templom disztésében a távoli vidékekről érkező búcsúsok nem vettek részt. Gyertyákat azonban vitték a templomba. Ott vették meg helyben a mézeskalácsosoktól, akik egyúttal gyertyaöntők is voltak.

A búcsú reggelén a korai órákban fél ötör a szentkúti nagyharang reggeli harangszója szólalt meg a toronyban. A nagyharang mély zúgással reggeli imára hívta és szólította a búcsúsokat. Mint említettük, öt órakor kezdődött a reggeli mise. Aki éjszaka meggyóntak, azok sorban felálltak a templom előtt. A mise alatt kezdődött az áldoztatás. A sorok közt papok mentek kelet és nyugat felé és amikor az egyik sok megálladozott, átfordultak a másik oldalra és a végétől visszafelé kezdtek újra a sor áldoztatását. Így ment ez, míg csak a sor el nem fogyott és mindenki meg nem áldozott.

Az áldozások után azután megkezdődött a búcsúsoknak az árusok és a bódék felé való áramlása. A téren, amely már nem a templom körzetébe tartozik, ott voltak a sátrak és az árus bódék. Az egyik soron kolbászt, virsli, lacipecsenyét sütöttek, italt mértek, gyümölcsöt, dinnyét árultak. Péksütemények, kenyértételek is ezen az oldalon kaphatók. Ezek a templomba vezető út jobb oldalán voltak. Az úton a másik oldalt a képeket, szobrocskákat, imakönyveket és egyéb emléktárgyakat árulták.

A játékokat árulókat sátrai, a mézeskalácsosoké, kerámia árusoké, textiliák, harisnya, kendők és ilyen kisebb áruk, a Szentkúti botocsák, fokokok, és fafaragványok árusai is ezen az oldalon voltak. Itt hullámszik a nép. A hazafelé indulók itt esznek, isznak, és az emlékül hazaviendő tárgyakat, ajándékokat itt veszik meg.

A búcsúsok többsége szentképeket, rózsafüzért, imakönyvet, szobrocskákat és szentkúti botocskákat vett. Ezeket hazavitték és a rokonság között elajándékozták. A templom részére csak gyertyát vásároltak. Azokat a szentképeket, amelyeket a Túróc-völgyi falvak házaiban lehet látni, a búcsún vették és azok meg vannak szentelve. A leányok a kapott búcsúfiát ládájukban őrizték, sokan éltük végéig.

A búcsú jellegzetes alakjai voltak a koldusok. Az út két oldalán ülték vagy álltak. Voltak, akik énekeltek, imádkoztak, s kezüket tartva várták az alalmazást. Voltak cigány kéregetők is, ezek azonban elkülvölve járkáltak, főleg a vásárosok között. Többen hangszerrel érkeztek, s az itálos bódék körül tanyáztak, s a mulató embereknek húzták a nótát. Valódi búcsús cigányok is voltak, akik bekapcsolódtak a körmenetbe, énekeltek, imádkoztak és a gónás között is megjelentek.

A búcsú napján tíz órakor megszólaltak a templom hangjai (régén hat harang volt a két toronyban). Akkor kezdődött a szentmise. Azután a körmenet, processzió. A búcsús csoportok rendben sorakoznak föl a templomból kijövő papok után. A körmenet a stációk útján haladt és azon tért vissza a templomterre. A körmenet befejezése után megkezdődött a búcsúsok hazaindulása.

Út hazafelé

A Túróc-völgyi búcsúsok Szentkútról a búcsú napján a déli harangszó után indultak haza ugyanazon az úton, amelyen odaértek. Azon a helyen, ahol felvették az ünnepi ruhájukat, újra átöltöztek, felvették az útiruhájukat. Az ünnepi ruha, a cipő és a csizma visszakerült a batuba. Az átöltözés helyén a búcsúsok várakoztak mindaddig, míg mindenki együtt volt. Ha valaki hiányzott, megvárták, vagy megkeresték, s amikor már mindenki elkészült az útra, elindultak gyalog és mezítláb. Visszafelé igyekeztek minél tempósabban menni, hogy minél hamarabb hazatérjenek. Az úton már azokat az új énekeket is énekeltek, amelyeket a vigília éjjelén más búcsúsoktól tanultak.

Hazafelé a Túróc-völgyében a búcsúsok először Harkácsra álltak meg. Bementek a templomba, énekeltek és imádkoztak. A dereskiek és a lévártiak azután elbúcsúkodtak a harkácsiaktól és a sánkfalaiktól. A harkácsi templom harangszava zúgva kísérte a réten át a Lévárt és Deresk felé tartó búcsúsokat.

Amikor Lévártan meghallották, hogy a harkácsi harang szól, tudták, hogy megérkeztek a szentkúti búcsúsok. Megszólaltak a lévárti harangok is. Aki csak tehetett, a templom elé ment, hogy ott várja a búcsúsokat. Kihozták a templomból a két fehér zászlót. Egy kis csoport ment a búcsúsok elé a zászlókkal és a találkozás után közös énekeléssel haladtak végig a falun, mentek a templom elé, ahol a várakozókkal együtt betértek a templomba. Ima és ének után a dereskiek tovább indultak. Úgyzintén harangszó kísérte őket, amíg csak el nem hagyták a felső réten a gyalogúton a lévárti határt.

A lévárti harangok szavát meghallották Deresken, amely tudatta velük, hogy Szentkútról megérkeztek a búcsúsok. Eppen úgy várták őket a hozzátartozók, mint Lévártan. Kihozták a templom elé a két fehér zász-

lót és a búcsúsok elé mentek. Az aiso keresztnél (a falu Lévárt felé eső bejáratánál) volt a találkozás. A régi időkben a pap is kiment a búcsúsok elé. Onnan azután együtt énekelve mentek a kápolnához, ahol a következő ének sok versét énekeltek:

Szűz Mária hoztunk néked lángoló szívet,
Óltárodra piros rózsát, kék nefelejcsét...

Igy zajlott le a Túróc-völgy négy katolikus falujának közös búcsújárása Szentkútra elsősorban az első világháború előtt, majd a visszacsatolás időszakában. Az utóbbi évtizedekben lényeges változás következett be. A búcsú napjára turistautat szerveznek és autóbusszal mennek a búcsúsok Szentkútra. Sokan a saját autójukkal utaznak. Nincs már *batu*, gyalogmenet, s mindaz, amit a fentiekben a búcsús csoport közös útjával, éneklésével, imádkozásával, az eseménynek mind a négy falu közösségére kiható jelentőségével kapcsolatban elmondottunk.

JEGYZET

Az anyagot 1973-ban, illetőleg 1975-ben gyűjtöttem. A legjelentősebb informátorem Horváth Lajos volt. Neki köszönhetem az anyag pontosítását, Nádas E. búcsúkérdőívére adott választ. A bemutatáshoz az időközben kibővített megjelent kérdőív (Barna Gábor-Nádas E.: *Kérdőív a búcsújáró néprajzi kutatásához*. Debrecen, 1985.) szolgált, amelynek a bevezetője a fontosabb irodalmat is felsorolja.

* * *

Búcsú Kovács Kálmántól

Bár hosszabb idő óta tudtuk, hogy meg fog halni, hogy súlyos, ellenálló képességét lassan felőrlő betegségéből nincsen kiút, nincsen gyógyulás, mégis megdöbbenve hallottuk a hírt, hogy dr. Kovács Kálmán, a KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének tanszékvezető tanára, az irodalomtudományok kandidátusa, 1983. január 21-én, életének 53. évében elhunyt. Mint a népi tehetségmentő akció által kiválasztott és a *csurgói kollégiumban* tanult, érettségizett diák került a debreceni egyetemre, ahol Barta János, Bán Imre professzorok keze alatt gyorsan kimagasló eredményeket ért el tanulmányában. Tudományos érdeklődésének központjában Gyulai Pál munkássága állott, bár Tompa Mihályról is nagykiteljesítésű monográfiát szándékozott írni. A kortárs magyar irodalomnak is nagy figyelmet szentelt. *Ady*, *Móricz*, *Németh László* mellett *Pilinszky Jánossal* és *Dobos Lászlóval* is foglalkozott. 1969–1976-ig az *Alföld* főszerkesztője volt. Ahogy egy, a *Hajdú-bihari Naplóban* megjelent nekrológ mondja: „Gondolkodásmódját és cselekvéseit előítéletek és idolk nem korlátozták. A minőséget nézte mindenben. Így történhetett, hogy a tudósok, akadémikusok, vezető politikusok körében forgolódo Kovács Kálmán szinte barátságot tudott kötni egyetemi hallgatókkal, kezdő írókkal is.”

A GYÜJTŐGETŐ GAZDÁLKODÁS EMLÉKEI SZIRÉNFAVÁN 2. VADGYÜMÖLCSÖK ÉS TERMÉSEK FELHASZNÁLÁSA

BÓDI ERZSÉBET

A vadgyümölcsöknek és más vadnővények terméseinek most is szerepük van a táplálkozás kiegészítésében, a táplálékok izesítésében és tartósításában. Általában nyersen fogyasztják, de egyes fajtáit fel is dolgozzák és konzerválják. Készítenek belőlük különféle ételt és italt. Nem is olyan régen még a házkörüli kertekben is található volt valamilyen vadgyümölcsfa. Ma már erdőszélein és vízparton nő, oda járnak ki gyümölcsért. Az alábbiakban számba vesszük a szirénfalvi lakosok által ismert vadgyümölcsfákat és egyébféle növényeket, melyeknek termését számon tartják, gyűjtik és felhasználják.

Szamóca (*Fragaria*)

Az erdei változata található meg. *Komócsának* nevezik. A gyerekek alig várják, hogy érjen a *komócsa*. Az első kaszáláskor (június közepe és vége) örömmel jártak a gyerekek szamócazni. Édes, kellemes íze miatt a legkedveltebb vadontermő gyümölcs. Kaszáláskor a napi munka után az esti hazatéréskor, ha a szülők kedveskedni akartak az otthonartózkodó gyerekeknek, száraztól, bokrostól letépték a szamócat, összekötötték és hazavitték jutalmul. Csak frissen fogyasztották.

Málna (*Rubus idaeus*)

Erdekességgént említjük meg, hogy Szirénfalva határában nem nő meg, újabbban kertekben termesztik.

Szeder (*Rubus fruticosus*)

A falu határában két változata terem meg. A rétek, legelők szélein, töltések oldalában az aprószemű, hamvaskék, édes *gyalogszeder* található. Az erdőben egy-egy tisztáson fára vagy bokorra felfutó vastag szárú, *nagyszemű szeder* lehet szedni. Ez a fajta nem olyan édes, mint az előző. Kora nyártól késő őszig lehet szedert szedni. A mezőn, erdőn járó emberek, ha meglátják, leszedik. Kimondottan szedezni csak a gyerekek járnak, kik bandába, kiscsoportokba összejönnek, és szórakozásból kimennek a határba. Annyit szednek le, amennyit helyben megessenek. Ritkán szednek az otthon maradt családtagoknak. Szedert feldolgozásra ritkán gyűjtenek. Esetleg bort készítenek belőle, de a *szederbor* készítése nem általános jelenség.

Vadcsereznye (Cerasus avium L.)

Az egyik legkorábban érő vadgyümölcs, ezért nagyon kedvelt. Szirénfalván június 20-a után érik be. Elég sok van belőle a falu erdős részén. Termése apró, piros színű és savanykás ízű. Az erdőn járó emberek szomjukat oltották vele, helyben fogyasztották. Különösen gyerekek szívesen szedték, mert az év folyamán nyár elején ez volt az első gyümölcs. Csak elvétve vittek haza belőle. Gyümölcsét frissen ették, nem tartósították.

A vadcsereznyeafát nemesítés céljából oltáshoz alanyhoz átültették a házkörül kertbe. A fafaragók a kifejezett vadcsereznyeafát kivágták, száritották, és piros színe miatt személyes jellegű használati tárgyat vagy dísz tárgyat készítettek belőle.

Vadalma (Malus silvestris Mill.)

Bár az alma a legkorábbi természetű gyümölcsfánk, erdeinkben még gyakori a vadalma, amelynek gyümölcsét a nép hasznosítja. Szirénfalva határában elég sok megtermett. Főleg garádokban, határsáncokon, az erdők szélén. Ma már kevés van belőle. Érett nyers állapotban nem nagyon fogyasztották, mert mikorra megérett, akkorra már volt máfajta, ízeletesebb gyümölcs is. Október közepén, a vadkörtevel együtt érik. Mivel íze nagyon savanyú, nyersen akkor fogyasztják, amikor már teljesen puha, édeskésé válik. Ezért a félig érett vadalmát összegyűjtötték kosárba és hazavitték, ahol feldolgozták. Készítettek belőle vadalmavizet. Egy 30–35 literes fazékba a megmosott vadalmát és vadkörteét összevágják, öntöttek rá langyos vizet és 3–4 nap múlva a kesernyű ízű, üdítő hatású vadalmalevét víz helyett itták. A vadalmavízre vonatkozó zempléni néprajzi adatokat Ujváry Zoltán írta le részletesen (Ujváry Z., NÉ. XXXIX. 1957. 240.). Szirénfalván ezt a folyadékot nem nevezték csigének. A káposzta savanyításánál ma még mindenki tesz a hordóba vadalmát a többi fűszerrel és ízesítővel együtt. A vadalmát egészben és cikkekre vágva használják fel. A vadalma a káposzta savanyítását meggyorsítja, sajátos kesernyű ízt kölcsönöz a káposztának, ami között nagyon kellemes ízűre savanyodik és érik be maga az alma. A felnőttek, ha vadalmát találnak a hordóskáposzta között, odaadják gyerekeknek azzal a tudattal, hogy vitamindús és étvágycsináló csemegeétel. Ma még a szirénfalviak mindig tesznek vadalmát a savanyításra szánt káposzta közé, míg más tájegységeken már megfigyelhető, hogy újabban a vadalma helyett a kertben termesztett bírsalmát rakják a káposztához.

A vadalmát a vadkörtevel együtt szárították és aszalták saját szükségletükre. A gyümölcsöt vékony szletekre vágják, kivették a magházat, előbb a napon kb. két napig szárították, majd az aszalóban vagy kenyérsütés után a kemencében aszalták. Az aszaló földbevájt tűztérből és hőelvezető füsttérből állt. A füsttér fölött vesszőből font tartót helyeztek el és erre szőtták az aszalóval körített és almát. Az aszalót nemcsak a kertekben készítették el, volt a határbeli erdőségekben is. Az aszalt gyümölcsöt, mely Szirénfalván vadkörte, vadalma és szilva, ma már egységesen *susinkának* vagy *aszaltának* nevezi a lakosság. Az aszalóból télen habart levest főztek, melyet szintén *susinka* levesnek neveztek el. A *susinka* étel a következőképp készül: az aszalt gyümölcsöt sós vízben puhára megfőzik, tejfeles edestajjal behabarják, tápértékének növelésére tojást ütnek bele, vagy helyette diónyi mennyiségű vajat tesznek a habarásba. Hétköznapi étrendben szerepelt a *susinka* étel. Kivételt jelen-

tett karácsony vigíliája, amikor is böjti ételként került az asztalra az aszalt gyümölcs. Társasmunkák közül a fonóban a ház gazdaasszonya aszaltat adott a segítőknek. Itt jegyezzük meg, hogy a kertben termelt nemesített szilvaaszaltat a szirénfalviak még most is felhasználják dísznőölésnek a gyomrot, illetve az *Adamnak* nevezett *nagygyömböc* töltésére. A gyomrot rétegesen töltötték meg. Az egyik réteget jelentette a tengeridarából, húsdarabokból és véreshurka tölteléből álló, sóval és paprikával fűszerezett töltelék, a másikat az előzőleg megmosott aszalt szilva. Az így megtöltött gyömböcöt bevarrták, forró vízben rövid ideig főzték, majd kinyomatták belőle a vizet. Nem füstölték meg. Frissen, kenyérral fogyasztották, illetve ma is fogyasztják. Ma már azonban a régihez viszonyítva azzal a különbséggel készítik el, hogy nem gyomorba töltik, hanem vastagbélbe, amit a nép tréfásan *Béának* nevezett el, de hívják *kisgyömböcnek* is. Évese előtt felmelegítik. Felvágva mutatós étel volt: „Szebb mint, jobb” — mondják a helybeliek. Kisbán Eszter ezt az ételt régi középkori ételnek tartja. Emléke Magyarországon legtovább Abaúj-Zemplén falvaiban maradt fenn, baskói előfordulásáról és elkészítéséről pontos leírást ad *Dobrossy István* (Eth.: LXXX. 1969. 530. 531.). Földrajzi elterjedésének legnyugatibb északdéli vonala tehát a Zempléni-hegvidék és az Ung-vidék összekapcsolásával húzható meg.

A vadalmafa alanyba oltanak nemesfajtát, így gyakran a gyümölcs-kertbe ültették át. A vadalma fáját tűzifának, szerszámnélnek használják.

Vadkörte (Pyrus pyrastrer)

Irtásokban, erdei tisztásokon, legelőken és a falu nagy kiterjedésű tölgyesében magányosan nő. A termése jelentős, a falu népe még ma is számon tartja. Minden évben megszedik termését. Frissen csak a fa alá lehullottat eszik meg. Az éretlen szalma, széna vagy szemes termény közé tették érlelni. Káposzta savanyításához ízesítőnek tették a hordóba. Leggyakrabban azonban *susinkának* megasztalták, és télen fogyasztották el.

Kökény (Prunus spinosa L.)

Ez a tövises cserje igen gyakori növény volt. Kertek szélét kökény-nél ültették be. Mostanra csak az erdőségen és vízparton lehet megtalálni. Apró, gömbölyű, hamvaskék színű termését késő ősszel szedik. Fanyar íze végett csak akkor szedik, ha már a dér megcsípte. Nyersen főleg a gyerekek ették. A tűz parasztnál *megpirították* és megpuhították. A falu lakói még jól emlékeznek arra az 1947-es tüzésre, amikor a kertben a szalmakazal és a csűr mellett kökényt pirítottak a gyerekek, és a tűz áttért a csűrre, ahová az egyik gyerek ijedében elbújt. A csűr a tűz martaléka lett, s benne égett a gyerek is. Ettől kezdve szigorúan tilták a faluban a kökénypirítást.

A kökényből újabban bort készítenek a paraszti háztartásokban. Egy 5 literes üvegbe 1 liter kökényt, 1 kg cukrot és 3 liter vizet öntenek. 18–25 °C-on hagyják állni, s napoként megkavarják. Kb. 5–6 hét után fogyasztják, akkorára kiforrított és letisztult. Fogyasztás előtt leszűrjük, átféjtük egy másik edénybe. A lakosok véleménye szerint a bor jó, zamatos ízű. Különösen közvetlenül a második világháború után gyakran készítették, mert a pénzből nem nagyon tellett borra.

Cigányok ezen a környéken nem szedik a kőkényt, esetleg csak a helyszínen való fogyasztásra. Ők nem dolgozzák fel, nem készítenek belőle italt.

Vadszilva (SSp. institia)

Kőkényeszemű szilva néven ismerik a helybeliek. Mára már teljesen kipusztult a határban. Fája alacsony törzsű volt, és nincsenek olyan sűrűn tövisei, mint a kőkénynek. Gyümölcse kb. kétszer nagyobbra nőtt a kőkénytől. Késő ősszel érik be. Íze nagyon hasonlít a kőkényéhez. A vadszilva is fanyar és savanyú. A két világháború között kertekben még megtűrt gyümölcsfa volt, míg nem nemesített változatait ültették helyébe. Gyümölcsét nyersen fogyasztották. A kőkényborral azonos módon néha — bőséges termés esetén — készítették belőle bort. Ma már, mint említettük, a lakosság nem tartja számon, de a határban sincs már vadszilva.

Csipkebogyó (Rosa canina L.)

A Latorca menti gátakon, vizenyős területeken, kiemelkedéseken, legelőkön, garázdokban a csipkebokor szinte mindenhol megtalálható. Több neve is ismeretes: *hecse*, *csipka*, *seggvalkars*. A *hecse* szóalak a Dunántúlon használt *hecse*, *hecse* és a Tiszántúlon előforduló *hecsepecs*-szóval van összefüggésben. Maga a szó bajor-osztrák eredetű a magyar nyelvben. A csipkebogyót mindig gyűjtötték. Csak a gyűjtés intenzitása változik attól függően, hogy milyen célból gyűjtik. Házi szükségletre teának, lekvárnak és tor készítéshez szedik. Országos rendelkezés írja elő, hogy minden iskolakörű gyerek 3 kg bogyót köteles ősszel összegyűjteni a határban. Így a *hecse* gyűjtése továbbra is élő gyakorlat. A helybeli lakosokon kívül a vidéki cigányok is járják a falu határát szedgetni a csipkát. A *csipka* — *čipka* a magyar csipke szlovák szóalakja. A cigányok alkalmi pénzkeresési érdekből szedik. Ők a *csipka* házi feldolgozását nem ismerik.

A *hecsetea* fogyasztása egy jó pár évvel ezelőtt még általános volt. Minden háznál gondoskodtak, hogy ősszel megszedjék a teánakvaló *hecset*. Teának addig lehetett szedni, míg a bogyó kemény volt. A csipkebogyó két végét egy kiskéssel levágták vagy körömmel lecsipték, kétféle vágatták, kikaptarták belőle a szőrös magokat, és a napon megszáritották, majd egy szászonzacsóban a tűzhely felett, vagy a kemence mellett száraz helyen tartották, hogy ha szükséges, kéznél legyen. A csipkebogyó tea vérszaporító, vérnyomáscsökkentő gyógyital a helybeliek tapasztalata szerint.

Lekvárnak akkor főzték meg, ha télire más gyümölcsből nem tudtak elegendő lekvárt főzni, vagy ha vitamindús egészséges táplálékot kívántak télire is biztosítani. Ez utóbbi szempontot főleg olyan családokban tartották szem előtt, hol idős ember és gyermek volt. A *hecselekvárt* kenyérre kenik, szottak egy kanállal a teába is tenni, gyakran süteményt töltenek vele. Készítéséhez a dércsipe puha bogyó felel meg. A lekvárfőző üstben a *hecset* felfőzik, majd kétszer is leszűrik. Előbb egy nagyobb lyukú kanállal, majd szitán átértesztik, hogy a kellemetlen érzetet keltő szőröket elválasszák. Ezután sűrű lekvárrá főzik a *hecset*. Elég sok munka van vele és időigényes. Ezért ma már elvétve csinálják, és nincsenek is rászorulva.

A *hecsebor* igen ízletes és kedvelt ital. Azért ebből sem készítenek nagy mennyiséget. Általában egy alkalomra 5 literes befőttes üveggel csinálnak. Egy kilogramm *hecse*hez 4 l vizet és 1 kg cukrot tesznek. Kiforrasztják, és a levét isszák. Télire nem raknak el belőle. A kőkényvel szívesen keverik, és így készítenek belőle bort. A tiszta *hecsebor* igen értékelte csemege italnak számít.

Sulyom (Trapa natans)

Ez a vízinövény Szirénfalván a Latorca és a Szirin zátonyaiban és patakokban fordul elő. Termését a halászok, pásztorok és gyerekek összeszedték, és a tűz parazsánál megpirították. Fogyasztása inkább szórakozásnak és időtöltésnek számított. A lakosok tudatában él az a mondás, hogy „akinek a torka, fáj, nyeljen sulyomot és akkor meggyógyul”. Ugyanakkor megjegyzik, hogy ez nem jó tanács, mert a sulyom tuskés és nyersen nem lehet lenyelni.

Vadmogyoró (Corylus avellana L.)

Az erdőbe mogyorózni még ma is szívesen járnak. A mogyorót haza is viszik. Dió helyett fogyasztották nyersen, de sütötték vele kalácsot is. Ezen a vidéken nincs speciális törőszköz. A kertek végében, a méhesek mellé régebben vadmogyorófát ültettek. Odajártak a gyerekek mogyorót szedni. A lakosok már nem emlékeznek arra, hogy valamikor nagy mennyiségben termelt, és minden igényt ki tudott volna elégíteni. A mogyorófából szerszámnyelet faragnak.

Som (Cornus mas L.)

A környéken nem terem meg. Ostornyélnak való egyenes somfagalyat országos vásárokon szereztek be.

Bodza (Sambucus nigra L. és ebulus)

Mindkét változata: a gyalogbodza és a feketebodza előfordul. A gyalogbodzát itt *fődbodzá*-nak, míg a feketebodzát *bocfának* nevezik. Termését nem használják fel. Virágjából italt készítenek, *fődbodza* népi gyógyítószer, a *bocfából* gyerekeknek puskát készítenek. A *fődbodza* virágjából főzött *szörp* újabban napjainkban játszik szerepet a falu táplálkozási kultúrájában. Pontosan ismerik az elkészítés receptjét: egy 5 literes befőttes üvegbe 3 nagy fűrt friss bodzavirág és 3 evőkanál szárított bodzavirág, 1 felszeletelt citrom, negyedkiló cukor kell, amit tiszta vízzel felöntenek. 7–9 napig tartják napos helyen. Mindennap legalább egyszer megkavarják, majd a kilencedik napon leszűrik. Fanyaros ízű *szörpöt* kapnak, melyet továbbra már hűvös helyen tartanak és teához öntve, vagy vízzel hígítva fogyasztanak. Jelenleg igen kedvelt ital a faluban. A szárított bodzavirágot teának használják. Meghűlés gyógyítására tartják alkalmas gyógyitalnak. Figyelemre méltó adat, hogy teának nem vízzel, hanem tejjel főzik meg a szárított bodzavirágot, amibe még egy *geresz* fokhagymát is belefőznek. A teát cukorral ízesítve isszák napjainkban.

A *fődbodza*ivai végzett mágikus gyakorlat a szirénfalviak néphite szerint háziállatok gyógyítására szolgál. Ha valamelyik háziállatba, akár szarvasmarhába, akár lóba vagy sertésbe beleesik a pondró, akkor a gaz-

dának keresnie kell egy földibodzát, amelynek több ágát le kell földelnie, és a munka végeztével azt kell mondanie, hogy „addig innen fel ne kelj, míg — megnevezett állatból a pondró ki nem hullik.”

Az aiábbiakban olyan vadontermő növények természetét soroljuk fel, amelyek ugyan nem kapcsolódnak szorosan az emberi táplálkozáshoz, de a gyűjtögetésben szembeötlő szerepet töltötték be. A falu gyűjtögető gazdálkodásában gazdasági jelentősége miatt első helyen a makk gyűjtését kell megemlíteni. Ezen a vidéken bükkfa már nem nő meg. Sok vastag-törzsű, tekintélyes lombkoronájú tölgyfákkal találkozunk. Jó pár esztendeje még az udvarokban is terebélyesedett egy-egy öreg tölgyfa. Ezek a tölgyfák vagy kiszáradtak, vagy az elmúlt évtized nagymértékű lakóház-építkezésével kipusztították. Termésére, a makkra sincs már szükség, mert annak az egypár sertésnek, amit ma még hizlalásra tartanak a paraszti portán, elő tudják állítani termesztett növényből a takarmányt. 20 évvel ezelőtt még ősszel általánosan mindenki gyűjtötte télire a makkot. Kosarakba szedték fel a földről és zsákokba öntötték, úgy hordták haza. Gödörben tárolták, szükség szerint meglocsolták és szalmával lefedték, kicsirázás után ettették a sertésekkel. A makkoltatásról, a makk gyűjtéséről *Bellon Tibor* néprajzkutató részletes felmérést végzett az Ung-vidéken. Itt azért említettük meg a makk gyűjtését, hogy mennyiségileg arányaiban érzékeltessük a gyűjtött növények — ebben az esetben termések — jelentőségét. A lakosság véleménye szerint a tölgyfa makkját még inséges időben sem használták fel emberi táplálkozásra. Olajat sem utítottak belőle.

Fagyöngy (*Loranthus europaeus* Jacq.)

A tölgyfán gyakran élősködő fagyöngyöt helyi elnevezéssel *fagyalká-*nak ismeri a nép. Leszedték a tölgyfáról és télen kitétték a hóra családoknak. Főleg nyulat és fácánokat sikerült lőni ilyen módon. Újabb megfigyelés szerint kialakult az a nézet, hogy a fagyalkából főzött tea daganatos megbetegedés ellen hatásos lehet.

Gubacs

Gyakran előfordul, hogy a tölgyfán a makk mellett gubacs is fejlődik, az ún. gubacsdarázs (*Cynips guercusfokii*) csipése után. A lakosok *gudicsnak* nevezik és a gyerekek szedték labdázní, mikor még nem volt gumilebda. A *gudicsból* ruhafestéshez főztek vizet. A *gudicslé* megakadályozta, hogy a festett ruha kifakuljon, és mosáskor színe oldódjon.

Keménymag (*Carum carvi* L.)

Még mindig nagy mennyiségben terem a falu kül- és betérületén. Szénakaszáláskor, július elején szedik kézzel száraztól, levelestől az aszszonyok. Egy ponyván megszáritják, majd az ernyőből a magot kidörzsölik. Vászonzacskóban tárolják. A táplálkozásban és a gyógyításban használják. Kétféle levest főznek belőle: rántottleves és keménymagos levest. Lényegében mindkét ételnél fűszerként szolgál a keménymag. A *rántott leves* alapanyaga rántás, amihez tesznek keménymagot. A *keménymagos leveshez* pedig egészben tojást eszkenek. A rántott leves a szegények eledele volt. A keménymagot kívül szárazkenyeret aprítottak bele, hogy változatosabb és lakatosabb legyen. Még napjainkban is gyakran megfőzik. Van olyan háztartás, ahol hetente kétszer is szerepel

az étrendben valamelyik változata. Különösen az öregek ragaszkodnak ehhez az ételhez. Hasfájás, puffadás esetén teába, vagy feketekávéba tesznek egy csipet keménymagot, mely elősegíti és meggyorsítja az emésztést.

Papsajt (Malva neglecta Wallr.)

Ennek a közönséges gyomnövénynek a természet *penészkének* nevezik. Állati takarmányként tartják számon. Az elmondások szerint gyerekek alig ették nyersen, nem úgy mint más vidékeken.

Keserűlapu (*Arctium tomentosum* Hill.)

Termése *szűrőka*. A gyerekek összeszedték és játszottak vele. Egy-másé dobálták, hogy beleragadjon a ruhájukba. Ezt a játékot nevezik *farkasnyílásnak*. A leánykák apas-anyas játékhöz kellékeket készítettek belőle: bútorokká, házacskává ragasztották össze a szűrőkákat.

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy Szirénfalván a vadontermő növények közül a néprajzi terepmunka idején 16-féle növény természetét tartják számon valamilyen célból. A táplálkozási igény, az állatok etetése, vagy csak a játék és a fantázia veszi rá az embereket, hogy a fent felsorolt, természetet kinalta javakkal éljenek. Ezek a javak számszerűen kevesebbek lettek, az igények máshol elégtelnek ki és még tökéletesebben is. A gombázással ellentétben a vadgyümölcsök és termések gyűjtése napjainkban nem gyakori. Felhasználásuk nem módosul, nem fejlődik, hacsak az újabban elsajátított és már általánossá vált borkészítést nem tekintjük olyan érdeknek, mely az egyes vadgyümölcsök gyűjtését ismét intenzívvé teszi. Az ételek sorában már nem találunk újításnak mondható jelenséget. A nyers vadgyümölcsöket csak frissen fogyasztják, csak az aszaltból készítenek ételt, napjainkra pedig az aszalás már nem jellemző tartósító eljárás.

Irodalom

- Újváry Zoltán: A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban az abaúj-zempléni hegységvidéken. Nép. Ert. XXXIX, 1957, 231—244. I.
Gunda Béla: A természetes növénytakaró jelentősége a gyalui havasok és a környező hegyvidék népének táplálkozásában. Etnographica Carpatica. Budapest, 1966, 13—63.
Dobrossy István: Az aszalás, mint konzerválási mód a Zempléni-hegység falvaiban. Ethn. LXXX, 1969, 514—536.

***

Megkezdődött az Emlékkert felújítása

A Nagytemplom körüli ásások befejezésével és az ásások eredményeinek szemléletes bemutatása után hozzáfogtak az Emlékkert felújításához, rendezéséhez. Debrecen legszebb és legtöbb történeti, művelődéstörténeti emléket hordozó parkjának a megújult környezetéhez méltó rendezését, újjáépítését az év végére fejezik be.

BERETTYÓÚJFALU URBÁRIUMA

SÁNDOR MIHÁLYNÉ

A Berettyóújfaluban végbement életformaváltozásokat vizsgálva fel kell figyelni azokra a történelmi eseményekre is, amelyek alakították, formálták a vizsgált települést s benne az évszázadok óta élő parasztot.

A hagyományok és az írásos dokumentumok szerint élt itt egy ősi nék mondható paraszti réteg a „Paraszt-szeren” (ezek a kúriális nemesség jobbágysai lehettek) és a letelepített, birtokaikban az erdélyi fejedelmek által megerősített, földdel megajándékozott hajdúk a „Hajdú-szeren.”¹

A XVIII. században Berettyóújfaluhoz tartozott Szentkozma, Herpály, Andaháza és Szentmárton.²

A két különböző gazdasági adottsággal rendelkező réteg másként viszonyult a földtulajdonhoz, a társadalmi magasabb rétegeihez: a kúriális nemességhez és a herceg Eszterházy család „érdemes tisztjeihez”.

1745 után, amikor is a hajdúk többszöri tiltakozása ellenére a deveskei dominium jobbágysaivá váltak (amit azonban többségükben soha el nem ismertek) évszázadokon át pereltek — vég nélkül, mert az befejezést nem nyert, csak a törvényes jobbágyszabadság, illetve az 1863—1869 közötti földbirtokeladás, —vásárlás oldott meg úgy, hogy egyeseket meghagyott a föld használatában, másokat újabb földtulajdonhoz juttatott, ismét másokat kirekesztett a tulajdonból. Ekkor kezdődött itt el valóban az agrárproletariátus, a nincstelenek és cselédek tömegé fejlődése.³

A sok meghatározó történelmi esemény (a török hódoltság területi szomszédossága, rabszírja fűzések, hajdútelepítések, kuruckorszak, a bécsi kamarától való függés, az Eszterházy Pál zálogjoga stb.) közül most csak egy dologgal, az 1792-ben kibocsátott Urbáriummal foglalkozom.

Ezt az Urbáriumot a mezővárosi részéről senki sem, az uradalom részéről Szilágyi György, Szentiványi József és Szegedi Ferenc írta alá. A jobbágyság és zsellérek függő helyzetét, jogaikat és kötelezettségeiket úgy szabályozza — Mária Terézia megértő támogatása folytán —, hogy állandó, meghatározott jövedelmet biztosítson a földesurak uradalmi részére.⁴

A török hódoltság utáni viszonylagos nyugalom további harcok színhelye: a meg nem alkuvás a szolgasorssal a hajdúkat illetően, a szabályozottsághoz való ragaszkodás a mind többet és többet kipréselni akaró uradalmi tisztek ellenében, azok részéről „beismerik, hogy magos majorátus földjét bírák és használják, de azért nem jobbágyság, hanem csak bérlők”.⁵

Az Urbárium határozott kötelezettségei biztosítékot ígérnek az eddig kiszípolozottaknak és valószínűleg befolyásolják a kúriális nemesség és zsellérek viszonyát is.⁶ (Nyelvezete nyomot hagyott a lakosság nyelv-kincsében, ma is találkozzunk egyes kifejezéseivel.)

A község népessége az úrbérrendezés idején: 19 nemes, 6 telkes jobbágyság, 336 zsellér és 19 nincstelen. Ilyen körülmények között kerül sor az Urbárium kibocsátására, mely „Berettyóújfalui mezővárosnak” 1772-ben adatott ki. Ez az Urbárium kilenc pontban, 97 paragrafusban rögzíti az adott helyzetet, a jogokat és kötelezettségeket.

Az első pont a jobbágyság-házhelyek „mivoltát” határozza meg, „mivel a jobbágyságoknak kötelezettségeit s minden Adózást a jobbágyságoknak mivoltához és minőségéhez kellett szabni”.

A második pont a jobbágyság „használatáról” szól. Bort árulhatnak Szent Mihály naptól Szent György napjáig, az irtásföldet megtarthatják, de a legelőhelyeket szántással sem kissebítethetik (íme az extenzív állattartás bizonyítéka).

A harmadik pont a jobbágyság szolgálatát szabályozza. Itt a megadott és általános kereteken túl, az alábbiakat találjuk: „Két marhával, maga szekerekkel szántáskor mindazonáltal négy marhával, maga boronájával s ekéjével Uraságnak dolgozni tartozzék, hogyha pedig valamely jobbágyság négy igás marhával fogatkozása miatt megírt mód szerint az szántást meg nem tehetné az olyatén jobbágyság mással összefogván egy napi szántást két napi munkával végezzen. Ezen terhes munkát mindazonáltal minden szántáskor csak egyszer tartozzák megtenni. Ha pedig négy marha mellé egy személy elegendő nem volna, akkor az jobbágyságot ugyanolyanul, amely minden munkára alkalmas legyen, másikat pedig csak marha hajtásra valót tartozzék adni. Ezen két személy mindazonáltal külön-külön kézi munkára ne fordíthatassék”.

A kézi robottal kapcsolatosan az alábbiakat határozza meg: „Minden zsellér, kinek magának háza vagyon tizenhét napot, minden lakós pedig, akinek magának háza nincs, tizenkét napot esztendőnként kézi munkával az uraságnak szolgálni tartozik.” Külön kézírással ezt a következőkkel egészítik ki: „Amennyire pedig ezen helységben egynémely zsellérnek valamely fundusokat bírnának, melyeknek száma nyolcados házhelyek mivoltát fel nem érné, azoktól csak kilenced természetben adatszék meg. Az egyéb adózások, szolgáltatások eránt pedig olyanok akiknek házhelyes mivolta vagy apertinentója nyolcados házhelyet fel nem ér egyedül úgy, mint házzal bíró zsellérek tekintessenek. Ellenben a más házával lakó, de több földet, réteket bíró zsellér, míg tulajdon háza és belső fundusa nem lesz, az egy forint esztendő árendát az Uraságnak fizetni ugyan nem tartozik, de azonkívül földi mivoltához képest szolgáltatással s más adózásokkal aszerint tartozik, mint az házhelyes jobbágyság” (VIII. §.).

A robotot készpénzzel megválthatja, de arra nem kötelezhető. További kiegészítés: „Mint hogy pedig Erdőknek fogyasztása miatt ezen mezővárosban a faizás helyett jobbágyságoknak a nádalás megengedtetik Uraság által, azért is az urbárialis ölfának helyében minden egyes házhelyes jobbágyság 40 kéve nádat vágni s fönt írt mód szerint kierendelő (a Dominiumnak kerülésében levő) helyre vinni tartozzék, úgy az egész házhelyes ezek porciója szerint fél, fertály és nyolcad helyes jobbágyság is tartozzanak” (XII. §.).

A negyedik pont az adózásról, illetőleg a ház után fizetendő árendáról szól: Minden jobbágyság és magános házzal bíró zsellér esztendőbeli adózás képpen minden különbözős nélkül tartozik fizetni földes urának egy forintot, melynek felét Szt. György napra, másik felét pedig Szt. Mihály napra fogja letenni, az Lakosok pedig, vagyis más házában lakó zsellérek ezen fizetésből szabadok lesznek.

Betoldás: „Amennyire pedig valamely jobbággy két vagy három egész seccios belső házhelyekkel együtt bir, noha háza csak egyikén legyen építve, mindazonáltal egyéb belső házhelyeknek használatára való nézve amennyi sessiot bir, annyi forintokat fizetni tartozzék, ha ellenben külső sessionak birtoka mellett a belső fundusa csak egy házhelyre legyen kiszabva, akkoron a földes urnak csak egy forintot adni legyen köteles” (I. §.).

A következő paragrafusok a csirke, kappan, tojás, és vaj utáni adózásról, a mennyegzőre és az első misére adandó ajándékról, az 1548. esztendő 39. artikulusáról, az Országgyűlésbeli költségek mértékletes adásáról szólnak stb.

Az ötödik pont a kilencedről és a hegyvámról beszél. Mindenféle földi terményből; méhekből, bárányokból, gidákból kilencedet az 1647. esztendőbeli 96. artikulus rendelése szerint ad a jobbággy, de a másodvetés terméséből nem (!). A borból járó kilencedet, Hegy-Vámtól pozsonyi mértékkel, vagyis akóval „ki is 32 Pintból való”, szedik. Ha a szőlőkben semmi sem teremne, „a Jobbággy a Hegy-Vámtól csak a következő esztendőnek terméséből megadni köteleztetik” stb.

A hatodik pont a földes Urnak jussáról és jövedelméről szól: A maradvék nélkül meghalt vagy megszökött jobbággy vagyonáról, halászatról, vadászatról, madarászásról, korcsmáltatásról, vásárok tartásáról, hús kimérésről beszél.

A hetedik minden eltöltött s ennek utána eltávoztatandó rendkívül való cselekedetekről és szokásokról ad utasítást (kereskedés, öröletés, ludak mejjesztése, kimustrált marhák kivágása stb.).

A nyolcadik pont „a jobbággyoknak eltöltött állapotokról és azok előtt rendelt büntetéseket” szabályozza. Sem pénzben, sem testben nem büntethető, csak „ha három napi munkabéli büntetéssel magát meg nem jobbitáná úgy olyankor ötöt Az Testében is büntetni szükséges legyen, az bűnök mivoltához képpen, ha erős és egészséges személy, legfőlebb 24 pálcza ütések, az asszonyi állat pedig szinte annyi korbács csapással büntessék”.

A kilencedik pont azokról, melyek az „belső rend tartását illetik” — rendelkezik. E szerint a bírói hivatalra az Uraság három embert nevez meg, akik közül a község „az Uraság tisztjének jelenlétében szabadon válasszon.” A notáriust és eskütteket a Község maga, a földesúr beleszólás nélkül választ és el is bocsáthatja.

A „portiobeli Adózás” igazságos és minden családság nélküli véghezvitelét a Vármegye Magisztrátusa ellenőrzi, a beszédet a bíró végzi — „annakokáért az Vármegye vigyázással legyen, hogy ebben az Uraságok s azoknak tisztjei magukat ne avassák.” Ha valaki a jobbággyok vagy szellérek közül „sérelemt szenved” igazságukat az uraság tisztjeinél, azután a földesúrnál, végül „a vármegyénél magukat jelentsék” stb.

A kilencedik pont nyolcadik paragrafusa után, az Urbarium megismer megismételi a menetközben betoldottakat, azt, ami csak Berettyóújfalura vonatkozik, más mint az urbariumok általános szövege — majd az aláírások következnek. (Szentiványi, Szegedi). Ezek után találhatók a mezővárosnak urbariális tabellái: 6 szabadmeneteli jobbággy 8 pozsonyi mérő házhellyel, 23 hold szántófölddel, 5 embervággal réttel rendelkeznek. Tartoznak 40,38/40 marhas rabottal, 81,18/20 kézi szolgálattal, 6 forint árendával, 126/160 kifőzött vajjal, 1,46/80 kapannal, 1,46/80 csirkével és 9,18/40 tojással.

A 336 név szerint felsorolt házzal bíró szellér 153,3/4 pozsonyi mérő nagyságú helyen lakik, 605, 3/4 hold szántóföldön, 28 hold (embervágó)

réten dolgozik, 6048 napi kézi szolgálattal és 336 forint árendával tartozik. A más házában lakó szellérek száma 19. Ezek 18, 2/4 szántófölddel bírnak, réjtük nincs, 228 napon kézi szolgálattal szolgálnak és árendát a földesúrnak nem fizetnek. A communitasnak külön van 30 hold rétte és 39 marhas rabottal adózik.

Végül az Urbarium a „Connotativ Vinerarum Hortensium” felsorolja azt a 93 szellért, akik 123 pozsonyi mérő (1 pm = 1/2 holddal, azaz 550 négyzetööllel) szőlőfölddel rendelkeznek. Ezt a részt 1771 január 23-án keltezik, a tabellákat 1772. 7. hó 18-án, az általános részt 1773-ban és 1774-ben írják alá a Derecskei Uradalom tisztjei: Josefus Szentiványi, Franciscus Szegedi és Georgi Szilágy.

A fentiek, az Urbarium bizonyossága szerint a XVIII. század végén elszegényedett, de népes Berettyóújfalun áll előttünk. A lakosság continuous teljes bizonyossággal kimutatható 150—160 család esetében.

Berettyóújfalun mezőváros is, a többi bihari hajdútelepülés sorsában osztozik; a földesúr érdekeit védő uradalmi szervezet igazságos vagy igazságtalan magatartásától függ a helyzete.

JEGYZET

1. Osváth Pal: A Sárréti járás leírása, Nagyvárad, 1875.
2. Ol. Urbario et Conscriptionis Fasc. 87 M. 4.
3. Berettyóújfalun Földkönyve, Debreceni Levéltár VI. 127/j. 4.
4. Berettyóújfalun mezővárosának Urbariuma, Magántulajdon.
5. Szendrey István: Egy alföldi uradalom a török hódoltság után, Budapest, 1968.
6. Szendrey István: I. m. 68. old. „Codornány curialista keményen megparancsolja a bíróknak: az kik ottan laknak is azoknak neparancsoljon és semmi szolgálata ne adigallya, mert meg nem engedi, ötöt illetvén mind taxa, mind szolgálat”.

***

Az árucere hagyományos formáinak fellendülése Kínában

Érdekes hír járta be a világot a Kínában gomba módra szaporodó úgynevezett „parasztságokról”. Ezeket a vásárokat városokban és jelentősebb falvakban tartják, mezőgazdasági termékek és termények, valamint főleg kézműipari termékek cseréinek rajtuk gazdát. A régi kínai vásárok felújítása ezek és a belső piac igényei szerint alakulnak; a lakosság jobb, kiegyensúlyozottabb ellátását szolgálják. 1982-ben csaknek 45 000 ilyen vásárt tartottak, körülbelül 1760-nal többet, mint 1981-ben. Az iparban és a kereskedelemben 1979 óta 1,2 millióval emelkedett a magánvállalkozások száma és 1982 végére elérte a 2 636 000-t — adta hírül többek között a *Magyar Nemzet*.

RÖVIDEN – MAGAMRÓL

INCZE JÁNOS

A családunk régen székelyföldi volt: Szarazajta, Nagybacon, de szép apám, Samu, 1848-ban már Nagybanán lakott, dédapám: János is, én meg a szomszédos Szinerváralján születtem, 1909. okt. 19-én. Az Incze nagyanyám családjában (Nagybanán és Felsőbanán) ügyes kezű műasztalosok, oltárszobrász-faragász, aféle Asztalos Lőrincz-ek, díszítőmesterek voltak, sajnos, a kézügyességüket nem örökölték, de a Piktúra lelkének csirái közül ragadhattak át rém. Édesanyám mindig éneklő, versmondó, könyveket, színpadi műkedvelést, virágot szerető teremtés volt — ezeket rém hagyta. Második elemista koromban Incze nagyapámtól egy kis akvarell készletet kaptam, nagyon szerettem vele mázolgatni — ez a mázolgató-szerelmem ma is megvan bennem. Gyerekkoromban sokszor jártam Bánán — rokonoknál, az utcákon láttam festő embereket, és már akkor gondoltam arra, hogy én is festő legyek.

Utráindítás lett belőle, mikor a szatmári Eminescu líceumban Sarkadi Sándor tanár úr, a kitűnő szobrász és akvarellista lett az osztályfőnököm: észrevette a hajlamomat, sok rajzolni, mintázni valót adott, szeretettel irányított, többször elvitt barátja: Popp Aurél festő műtermébe is. A negyedik osztály elvégzése után a szüleim szegénysége miatt kimaradtam, kertész, majd boltosinas lettem, de festésre lopva is kerestem az alkalmat. Az összegyűlt zsegeimet megmutattam Thorma Mesternek:

„Lehetne magából csinálni valamit, kisfiú, de ha a boltosság miatt nincs hozzá alkalm, ne erőltesse, hagyja abba — nem muszáj mindenkinek festővé lenni!” — mondta mogorván.

Később ejutottam a Kolozsvári Iris porcelángyár festődjébe. Kolozsváron sok jó kiállítás, hangverseny látogattam, sokat rajzoltam, „927 aug.” jelzéssel egyik most is megvan — a gyári festőben együtt dolgoztam egy fiúval, akiben szintén a „Piktúra lelke” lakott, s aki ma François Gall néven Párizsban élő, elismert festő. Hat lejes órábérémből összekuporgattam 1500 lejt, hogy beiratkozhasam, rendkívüli bejárónak — a Sétatérnen levő Festőiskolába és nagy tisztelettel néztem fel Mohi Sándorra, Fülöp A. Andorra, Szervátiuszra, akik nemsokára már „végeznek”. Néhányszor egy Kún István nevű fekete fiú mellett rajzoltam, akinek a nevét a 40-es években láttam katalógusban. Sajnos, a gyári lefoglaltságom miatt nem járhattam fel rendszeresen az iskolába.

Külföldi sorsfordulatok nyomán beiratkozhattam az enyedi Bethlen Kollégium Pedagógiai Líceumába — itt is sokat rajzoltam, festettem, a Kollégium rektorprofesszorának felesége Dóczyne Berde Amál volt!, a kiváló festőművész. Ő, meg a rajztanárom, I. Szász Árpád sokat segített rajtam. Jól tanultam, megkaptam a Nagyságos Fejedelem ösztöndíját, 1934-ben végeztem, Désen állásba kerültem s végre teljesülhetett a vágyam, hogy a nagybanányi Szabad festőiskolában dolgozhasam. Thorma — visszavonult — még élt, de az iskolába Ziffer Sándor járt be korri-

gálni. Én őt még gimnazista korom óta ismertem, és ez a remek piktúrájú, ragyogó észjárású nagy művész az életem egyik legnagyobb él-ménye.

Bemutatkozom Kolozsváron, a Barabás Miklós Céh fiataljainak kollektív kiállításán volt, 1941 januárjában. A tekintélyes, Reményik Sándor szerkesztette a Fásztortűz folyóirat bírálata mint „kiforrott, saját útait járó művész”-t emleget... Örömdtem neki: 1921–1941: húsz évi csökönyös, megfeszített munka után... Akkor is a fűlemben volt, de ma is hallom, hét ország legszellemesebb művész-asszonyának: Dóczyneának pazar, tréfás figyelmeztetését (valamikor 1931 körül): János! a Piktúra egy rosszféle, ledér menyasszony, ha ezt nem szolgálja szívvel-lelkével, a nappalával és éjszakaijával, szünet nélkül, úgy otthagyja a festőt, mint a pinti!! Üheli aztán börtöl a nyomát!

Szerencsém, hogy ezt a rosszféle menyasszonyt szolgáltni töviskes munka bár, de mai napig is nagyon szeretem.

Éltre szóló nagy esemény volt a László Gyulával való megismerkedésem is: hozzászólásai európai, sőt világviszonylatú lemeletkezést jelentenek. Többször szerepeltem pesti kiállításokon is, itt Barsay Jenő és Szőnyi István pozitív bírálatai örömeztettek meg. Nagy port kavart fel a Bolyai Egyetem aulájában tartott egyéni kiállításom Kolozsváron, 1947-ben, amelyet László Gyula nyitott meg, ugyanez évben egy önarcképpel szerepeltem Romániának a Budapesten rendezett kiállításán is. Tagja vagyok a Romániai Képzőművész Szövetségnek, megalakulása óta csaknem minden évben részt vettem a kolozsvári tagozatának tárlatain, több munkám van múzeumok és művelődési intézmények birtokában. Sok képm van kollégáknál, itthoni, párizsi, római, budapesti gyűjtőknél. Sok hazai városban volt egyéni kiállításom, a kolozsvári tagozat kollégáival Titogradban, Torinóban.

Az évtizedek alatt sok újságicikk, tanulmány, rádióriport jelent meg a dolgamról, a bukaresti televízió magyar nyelvű adásában egy, csaknem háromnegyed órás keskenyfilmet vetítettek „A festő városa” címen a képeimről, a Kriterion Kiadó művészmonográfiák sorozatában szép albumot jelentetett meg 52 munkám és Jánosházy György tanulmányával. A bukaresti Képzőművész Szövetség erkölcsi támogatásával több külföldi tanulmányúton jártam, festőnek fontos itáliai városokban, eruszák, görög-római művészet, a reneszánsz nagy gyűjteményeiben — Capo di Monte, a Vatikán, Diocletianus termái, Uffizi, Bargello, Casa Michelangelo, Pitti, vagy a Pompei, Ercolano, Ostia Antica ásatásai, Ischia, Capri-sziget, a Garda-tó, a veronai Arena stb. Túl az Alpokon Innsbruck, Salzburg, Hallein, Bécs — egy alkalommal François Gall Ferenc hívott meg Párizsba, ezúttal Zürichbe és Bazelbe is kiszálltam. Az utaimon több száz jegyzetet rajzoltam és az eddig megírt élményanyagom több kötetes könyvet tesz ki. Ezekből, valami időszerezés alkalmával a bukaresti A Hét, a kolozsvári Utunk közölt részleteket. Rembrandt-, Tiziano-, Michelangelo-, Rubens-, Daumier-évfordulók, vagy Henry Moore firenzei kiállítása, Brunelleschi 600 éves születésnapja és a Dóm kupolája, a 35. és 36. biennálé Velencében stb.

Az én poézisem természetéről...

Nincsenek világát megváltoztató eszméim, nincsenek ígéim az emberiséghez, nem hiszek a Művészet ember-, vagy állatszeliidítő képességében. Az életet mindig a szívemen és nem a ráción keresztül élem és érzékelem — lírikus felfogás! — szokták mondani. Csakugyan, ez talál reá: a líra kicsi hangszere, kis sorsok, kis hősök, kis tettek, kis szépségek megéklésére való. Én mindig szeretettel néztem a kis emberre, a szerke-

dolgos hétköznapi névtelen hőse, az övének szolgálatában megkopott nénikék, lóto-futó kismamák, elgörbült bácsik, kedvesen groteszk „melósok”, vagy akár ezek segítők: nem a dicső csatacsodór, hanem a nagy terheket cipelő fuvaros ló, igavonását zokszó nélkül végző bivaly, vagy az utcákra kicsapott kutya. Külön szépsége van annak a környezetnek is, ahol ezek az én hőseim élnek. A képeimnek csak ennyi üzenete van az embertársakhoz: lássátok meg, egész kis dolgokban, hétköznapi eseményekben is mennyi szépség, jóság, érdekesség van, nem kell valaki futballcsillag, hadvezér, nagy politikus legyen, a napjaink, házaink, műhelyeink tele vannak hősökkel, névtelen nagy emberekkel. Ne menjetek el érzéketlenül mellettük!

Ilyen „beállítás” mellett érthető, hogy nagyon szeretem Juhász Gyulát, Tóth Árpádot, Aprily verseit, Krúdy, Móra, Móricz Zs. apróságait, angol, olasz madrigalistákat — Monteverdi, Grieg vagy Bartók kis formáit — ahol még líra... Őket „vallom” rokonságnak „a magam hangján egy húrön pendülök velük. Mesterség szempontjából röviden és találon nevezte a dolgaikat egy velencei festő: Girolamo de Stefani: „Una pittura non eloquentia, una pittura anticanonica, anti simmetrica...”

Távol legyen tőlem, hogy csak az ilyen szemléletű pikúrát tekintsem egyedül helyesnek, lehet nagy dolgokat csinálni homlokegyenest ellenkező felfogás alapján is, a Művészet területén minden lehetséges, csak — bicska kell hozzá...

E látszólag simán elmondottakat nagyon sok vívódással, nehezen szülöm képpé, az anyag nehezen engedelmeskedik, a ledér Menyasszony nem hagyja könnyen magát — de izgalmas, érdekes tusakodni vele. Különös, hogy ha egyiket mégis kibornazom, már a következő képpel vajdók — várandós nőhöz hasonlítok, azért nézek szeretettel és meghatódott tisztelettel minden ilyen asszonytestvéremre...

* * *

Tanulmánygyűjtemény a délszláv—magyar irodalmi kapcsolatokról

Az újvidéki (Novi Sad) Magyar Nyelv, Irodalmi és Hungarológiai Kutatások Intézete kiadásában megjelenő Értekezések, monográfiák című sorozat második kötetként tartalmaz tanulmánykötet jelent meg a délszláv—magyar irodalmi kapcsolatokról (Veselinović Sulc Magdolna (szerk.): Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok. I. Újvidék, 1982. 342 p.) A kötet hét fejezetben (Kelet-Közép-Európai és Délszláv—Magyar Távtatok; XVI. századi magyar—szerbhorvát kontaktusok; Kulturális és irodalmi közeledés a XVIII. században; A XIX. század kapcsolattörténeti hagyatékából; Vitkovics Mihály szerepe a magyar—szerbhorvát kölcsönösségben; Művelődéstörténeti és irodalmi kapcsolatok a XIX. század végén és a XX. század első felében; Interetnikus kapcsolatok a folklórban és a népköltészetben) közli Varjas Béla, Angyal Endre, Vujcsics D. Sztóján, Fried István, Veselinović Sulc Magdolna, Szeli István, Dávid András, Stefan Barbarić, Bori Imre, Olinko Delorko és sokan mások értékes tanulmányait.

AZ ILLENDŐSÉG TUDOMÁNYA EGY RÉGI KÉZIRATOS TANKÖNYVBEN

VARGA GÁBOR

A magyar étkezési szokások kialakulására a 18. század közepétől minden bizonnyal nagy hatást gyakoroltak az elemi iskolában oktatott tanversek. Az első — kevésbé sikeres — tanversgyűjteményt Mádi János jelentette meg 1761-ben „Gyermekek emlékeztetői intézett erköltsi rithmusok” címmel. Hatásában, népszerűségében ezt jóval felülmúlta Losonczy István *Hármas Kis Tükre*. Ez mindmáig a legsikeresebb tankönyveink egyike. 1771-től több mint száz kiadást ért meg. Sikereinek titka, hogy a gyermekek könnyebben tanulták, mint a prózát. A *Hármas Kis Tükör*, „Illedelmi Szokások” fejezetében található az *étkezési szokásokat* szabályozó kedves rigmusok, melyeket a falusi rektorok még az 1900-as évek elején is tanították, függetlenül attól, hogy ez a könyv már régen nem volt forgalomban.

Losonczy könyvének hatását mutatja az a kézirat tanversgyűjtemény is, amely a debreceni kollégium könyvtárában rejtőzik. „A gyenge gyermekek elméjéhez alkalmazott illemdőség tudománya” címet viseli. Szerzője — Tarczai György — 1845-ben tankönyvpályázatra adta be.

Erdemes felidézni belőle az *étkezés* témakörbe tartozó regulákat.

A főzés körüli szabályokat így fogalmazta meg:

Ira főzöl, s ételt készítesz,
Meg nézd melyik milyen étel.
S abba külön eszközökkel
Nyúljál és nem a keziddel.
Az ételnél színt s saját,
El ne lopogasd a zsírtát. —
Mikor tálsz tiszta tábla,
Töltsd ki az ételt vigyázva.
Mihelyt asztalod levezsed,
Azonnal megmosd edényed.
Mert ha ezeket nem teszed,
Csömör főzö lesz a neved.

A konyha rendjét, tisztaságát külön is hangsúlyozta. A pókhálót különösen nagy szégyennek tartotta:

A konyhában edényeid,
Fényljenek, mint az üvegek.
A konyha tisztá legyen,
Szennyes és halás szegény.
Nyársad, bárdod fényesítsd,
Kéményedet megsepercsd.

Az ételek közül felhívta a figyelmet arra, hogy nem a drága ételek, s az édességek a legfontosabbak, hanem a náluk sokkalta egészségesebb főzelékek:

Drága ételre s itaira,
Ne vágyj minden nyálánságra,
Lencsét, borsót, paszulyt, kasát,
Meg edd, mint Isten áldását,
A tiszta víz s a sós kenyér,
Ur! ebédnél többet ér.

A szesz italoktól így módon kívánta óvni és távol tartani a kis nebulókat:

Bor s pálinka ivásától,
Írtózz, s csapszékbe járástól.
Mert azok becsületedől
Megfosztanak mindenedtől.
Ne válogass a helyedben,
Ne finnyáskodj az ételben.
Egyél előled, ha van mit,
Más elől ne végy el semmit.
A tálból sok ételt ne szedj,
Ami nem kell vissza ne tedd.
Tényéredet ne kotorjad,
Kenyéredet ne harapjad.

Az étkezési illetlen legfontosabb szabályait a következőkben adta közre:

Sót a kés hegyével vegyél,
Tele pofával ne egyél,
Ne szüresölödj, ígyál szépen,
Neszüresölödj, lygál szépen,
Ujjad ne szopd, fogad ne vágd,
Ha köhögsz takard el a szad,
El ne csorgasd a ruhádat,
Fel ne dűsd a pohárodát.
A csontokat raka tányérra,
Ne könyökölj az asztalra.
Magadat meg ne terheljed,
Vigyázz, hogy meg ne reszegedj.

A strófák igaz helyenként döcögnek, a rímek is sántikálnak néha-néha, mint a legtöbb moralizáló tanversben. E fogyatékoságokat kárpótolja, hogy hasznos ismereteket tartalmaz. Nyelvezete ma már mosolyt fakasztó. Mindezekért megérdemli figyelmünket.

***

Közelgő nagy évfordulók elé

1984-ben két olyan nagy évforduló is lesz, amelyek közelebből érintenek bennünket, debrecenieket, hajdúságiakat. Jövőre ünnepeljük Györfy István születésének 100. évfordulóját. Györfy István többek között a hajdúk, a Hajdúság jeles kutatója, s mint kultúrpolitikus is számottevő egyéniség volt. A nevével indult népi kollégiumi mozgalom (Györfy Kollégium) mérföldkő volt a népi Magyarország felé vezető úton. — Ugyancsak jövőre emlékezünk meg Kőrösi Csoma Sándor születésének 200. évfordulójáról. A hajdúnánási gimnáziumot róla nevezték el. Azonban nemcsak ott vált példaképpé, hanem mindenütt másutt meggyénkben, városunkban is. Méltán fogunk tehát rá mi is emlékezni.

AZ UNG VIDÉKÉNEK VALLÁSOS NÉPRAJZI KÉPE

BARTHA ELEK

A mai Szlovákia keleti határvidékén, a történeti Ung megye nagykaposi járásra területén nagyszámú magyar népesség él, akiknek többsége a református, kisebb része a római és görög katolikus vallást követi. Vallási szempontból a vidék katolikus, ezen belül is görög katolikus lakossága érdemel különösebb figyelmet, mivel kisebbségi, nemegyszer szörvány helyzetű és századunknak a görög katolikus vallást itt különösen kedvezőtlenül érintő történelmi és közigazgatási változásai folytán ez a vallás másutt szokatlan viszonyok közé került, s így nemegyszer tanulsággal szolgál mind a néprajztudomány, mind más tudományágak számára.

Az alábbiakban azokat a fő törvényszerűségeket és változást folyamatokat próbálom felvázolni, amelyek az Ung vidéki görög katolikus parasztság vallásos életét a századfordulótól napjainkig jellemezték és meghatározták.

Az Ung vidékének csehszlovákiai részén jelenleg 3 magyar görög katolikus parókia van, és több más falu magyar görög katolikusai tartoznak hozzájuk. 1938 előtt a mai csehszlovákiai Unghát területén mindössze egy görög katolikus parókiális község volt, több falu parókiája a felszabadulás után a csehszlovák—szovjet határ túlsó oldalára került. A volt Ung megyének ezen a részén egy-egy görög katolikus anyaegyházhoz átlagosan 10 község tartozott, de pl. a palágyi parókia 13 községet is ellátott. Több filiális falu máig sem rendelkezik katolikus templommal, s a századforduló előtt még nagyobb volt a pap és templom nélküli görög katolikus községek száma. A parókiákat jelentősen megerhelte a hozzájuk tartozó sok filia, s alig tudták biztosítani a vidék minimális egyházi ellátását. Különösen ott volt ez érezhető, ahol a parókia messze esett, nemegyszer 15—20—25 km-re. Az ilyen községekbe (görög) katolikus pap csak elvélve jutott el, jóformán csupán a híveit temetni vagy a húsvéti ételszentelésre.

A katolikus templom nélküli ungháti falvak általános vallási képét jól példázza Szirénfalva, ahol a görög katolikuság nem szörvány, hanem a lakosság többségét alkotja. Itt fokozatosan jelentkeznek az ellátatlanság problémái a népi valáltság területén. Templom csak 1968-ban épült, egy a görög katolikus, egy a református felekezet számára, de önálló parókia azóta sincs itt.

A görög katolikus lakosság 1938 előtt a már említett, számos filiával túlterhelt palágyi parókiához tartozott, s itt helyben a templom megépültéig rendszeresnek mondható, szervezett egyházi élet nem folyt. A századforduló előtt minden szentmisére Palágyba kellett elgalogolni, a nagyszalmenci templom felépültétől pedig hol Nagyszalmencbe, hol Palágyba. A másutt megtartott szentmiséken és a legjelentősebb egyházi szolgáltatásokon túl (temetés, esketés stb.) templomi hitéletről Szirénfalván nem lehetett szó. Szentáldozásra évente általában csak egyszer, a

húsvét előtti napokban vagy hetekben került sor Palágyban, máskor csak kivételes esetekben vagy búcsúban. A szentáldozások a nagyszemlenci parókia létrejöttével valamivel gyakoribbakká váltak, többen áldoztak a nagyobb ünnepek, karácsony és pünkösd alkalmával is. A minden hónap első pénteki szentáldozás csak a templom felépülte után került be a vallásgyakorlatba. A szirénfalvi római katolikusoknak is a második faluba kellett templomba járniuk, de 1968 óta lényegében beilleszkedtek a helyi görög katolikus vallási életbe. A szentségek vételére a más falvak református lakosai között élő görög katolikus szórványoknak is kevés lehetőségek adódtak.

Említsék méltó jelenség az is, hogy Szirénfalván a szakrális élet középpontjává templom híján a temető vált. Vasárnaponként vagy más ünnepek délutánján, jó időben a katolikusok itt gyűltek össze közös imára, éneklésre, itt végezték a rózsafüzért is. Ugyancsak a temetőben folyt a húsvéti ételszentelés is. A gyakori tavaszi áradások miatt a falu távolabbi pontjairól nemegyszer csónakkal vitték a pászkat a temetőbe. Az egyházi élet zavaros éveiben a görög katolikusok többsége a szomszédos Nagyszemlencen is a temetőn áldatta meg a húsvéti ételait a dobóruszkai római katolikus pappal.

Említem már, hogy a pap lehetőség szerint a legtöbb filiában igyekezett helyben szentelni az ételket, így az ételszentelés a helyi vallásgyakorlásnak jóformán egyetlen közösségi alkalmát jelentette. Több környéki faluból mindamellett szekérrel kellett átmenni a szentelés helyére. A pászkvál való szekerezésnek feltehetően ruténföldről származó emléke lehet görög katolikusainknál, hogy a szentelésből mindenki igyekszik elsőnek hazajárni, hogy ő maga a munkában, vagy tehene a csordában az év folyamán mindig első legyen.

A legtöbb ungháti katolikus közösségben, ahol nem volt templom, magánházaknál is tartottak közös ájtatosságokat. Deregnőn korábban a haranglábnál szentelték az ételt, akárcsak egy időben Ptruksán, később Deregnőn és Vajában is magánházaknál szenteltek. Több filiában már szentelés sincs, ezekbe már jóformán csak temetni jár a pap.

A korábbi és a jelenlegi parókiákon sem volt sokkal külön a helyzet. Okot sem kímélték századunk politikai és egyházi közigazgatási változásai, amelyek nem kedveztek az archaikus vallásos néphagyományok fennmaradásának. E hagyományok ugyanis a tapasztalatok szerint a legértékesebbek, legmaradandóbbak akkor lehetnek, ha a helyi hagyományokhoz alkalmazkodó pap fenntartásukról mintegy az egyház nevében gondoskodik, így azok intézményes jelleget öltenek. A pap és a hívek együttműködése a szakrális hagyományok megőrzésében a görög katolikus közösségek általános jellemzője, amely jelentős részben a szertartásban való fokozott egymásrautaltságnak köszönhető. Mindez a vizsgált ungháti települések görög katolikusainál a már említett okok következtében alig valószínűsíthető, s az egyik oka lehetett a hagyományok gyorsabb átalakulásának, esetenkénti elhalásának is.

Ehhez a folyamathoz jelentősen hozzájárultak a századunk második felében több mint egy évtizedig tartó zavaros egyházi viszonyok is. Mint ismeretes, a görög katolikus egyházat rendeletileg a pravoszláv egyházhoz kapcsolták, s ez a hosszabb ideig tartó állapot a görög katolikusok körében nem keltett kedvező visszhangot. A csatlakozást aláíró papokat a hívek csak nagysokára fogadták el. Csicszerben 10 évig nem fogadták be az új papot, a hívek a templomban maguk végezték a szentmisét, az istentiszteletet. Később sokan inkább a római katolikus templomot

választották, s a szentségeket vagy ott, vagy a nem pasztoráló görög katolikus papoktól vették fel. Érthetőbbé válik ez a viselkedés, ha ismerjük a hazai görög katolikusok erős uniói érzeit, amelyek nemegyszer erősebbek még a szertartáshoz való ragaszkodásnál is. Ez a 60-as évek végéig tartó zavaros helyzet sem kedvezett a hagyományos vallásgyakorlási formák fennmaradásának.

A vidék görög katolikus vallási arculatát mindezek mellett máig is nagyfokú elszigeteltség jellemzi. Ez az elszigeteltség nem évszázados gyökerei; az I. világháború előtt a görög katolikus lakosságot a búcsújárások, templombúcsúk kölcsönös látogatása, valamint a jelentősebb szakrális eseményekben való részvétel révén szoros kapcsolatok fűzték az ország belső részeinek, különösen a mai északkelet-magyarországi falvaknak görög katolikus lakossága, valamint ugyanezek a kapcsolatok kelet felé egészen Máramaros megyéig kiterjedtek. Századunk folyamán először az előbbi kapcsolatok lehetősége szűnt meg, így az egyik legjelentősebb vallásos esemény, a máriapócsi búcsújárás lehetősége is, később elszigetelődtek a keletre eső búcsús helyektől (Ungvár, Munkács stb.), valamint korábbi parókiáiktól is. A II. világháború idején egy időre ismét nagy arányokat öltött a máriapócsi kegyhely felkeresése. A 2–3 napos utat odafelé a legtöbben gyalog, visszafelé Csapig vonattal tették meg. A legutóbbi évtizedekben megint felénkült a búcsújáró mozgalom Máriapócsra, különösen sokan jönnek át a kisasszony-napi és a nagybódogasszony-napi búcsúkra. Újra felvették a kapcsolatokat az észak-magyarországi görög katolikus falvakkal, s a jelentősebb egyházi események, papszentelés, templomszentelés alkalmával rendszeresen átlátogatnak Magyarországra. Ugyancsak itt szerzik be a lehetőségek szerint az egyházi sajtótermékeket is, túlnyomórészt a görög katolikus imakönyveket.

Említem már, hogy a görög katolikus lakosság csaknem valamennyi ungháti faluban kisebbségben van, a legtöbb helyen a reformátusokkal szemben. A három nagy vallás évszázados egymás mellett élése, akárcsak másutt, itt is kialakította azokat a hagyományos érintkezési formákat és módokat, amelyek ezt az egymás mellett élést szabályozták, többé-kevésbé zökönmentessé tették. Ugyanakkor ezek a vallások nem maradtak határ nélkül egymásra, mind a vallásos gondolkodásban, mind a néphagyományokban. A római és görög katolikusok, ha egy falun belül egyikük döntő többségben van, rendszerint felveszik egymás vallásgyakorlási formáit. Így van ez jelenleg Szirénfalván és Dobóruszknán is, bár korábban az elkülönülés jelentősebb volt. Feltűnő ugyanakkor más vidékekhez képest a reformátusokkal való nagyfokú egyetértés, a kapcsolatok megértő, baráti jellege. A vegyes családokban a korábbi eltérő ünnepi időszámítás alatt mind a görög katolikus, mind a református ünnepeket megtartották, s egy falun belül gyakran ünnepeitük együtt mindkét időpontot. A Gergely-naptár ünnepi rendjére való áttérés itt nem ment egyszerűen, a csicséri parókia a korábban hozzá tartozó néhány szlovák filia miatt lényegében a 30-as évekig a régi naptár szerint ünnepelt. Már kevesebb megértés mutatkozott a görög katolikus egyház részéről a bevett szokásnak számító vegyes házasságok iránt, a pap még ma sem gyónatja meg ilyen házasságban élő híveit. Mindez nem váltja ki a hívek helyeslését. A reformátusok polgáriusult szelleme már századunk első felétől rányomta bélyegét a görög katolikusok hitéletére is, akikről viszont magánajátossági formákat, vallásos szokásokat vettek át. Az így kölcsönzött hagyományok, ha reformátusok között találkoznak velük, természetesen más értelmezést igényelnek, mint a görög katolikusoknál,

ahol gyakran a liturgia, az egyházi hagyomány népies formájának, vagy legalábbis a népi közösség körében megvalósuló gyakorlati működésének tekinthetők.

Mindezek ismeretében az Ung vidéki görög katolikus vallási életéről a következőket állapíthatjuk meg. A görög katolikus lakosság nagyrészt szórványos elhelyezkedése, a parókiák túlterheltsége és az egyházi viszonyok változásai következtében az egyházi ellátottság nem volt kielégítő. Ebben a helyzetben a hívek vallási igényeik kielégítésére újabb és újabb formákat kerestek, s erre a leginkább alkalmas lehetőséget a nyomtatott római katolikus imádságos könyvek, énekeskönyvek jelentették. A római katolikus magánajátosságok mellett időnként a papok is újabb, latin eredetű szertartásokat próbáltak meghonosítani, többé-kevésbé sikerrel. Ebben a helyzetben még mindig nagy az egyéni kezdeményezések szerepe. A vidék különleges történelmi körülményei és az egyházi ellátatlanság több szempontból hasonló helyzetet eredményeztek, mint amilyen a közeli magas hegyvidékek szláv, kissé távolabb román szórvány településeinek a keleti szertartású kereszténység körében gyakran még máig is megtalálható. Az Ung vidéke némiképpen átmenetet képez a hegyvidékek vallásos élete felé, és az itt szerzett tapasztalatok különösen tanulságosak addig, amíg az egyházi ellátatlan vidékek, a szórvány települések népi vallásosságának vizsgálata még várat magára.

***

A Nyomdász jubileumára rendezett sajtótörténeti kiállításról

Debrecenben számos üzemi újság jelenik meg. Közülük nemcsak gazdag tartalmával, érthetően gondos tipografizáltságával tűnik ki az Alföldi Nyomda üzemi újságja a *Nyomdász*, hanem harmincéves múltjával is. A jubileum alkalmából az Alföldi Nyomdában értékes kiállítással emlékeztek meg az elmúlt három évtizedről. Nagyon érdekes volt az indulás, 1953-ban történt, hogy az Alföldi Nyomdában a fizetési jegyzékekhez, nem állandó jelleggel, úgynevezett *Borítékhíradót* csatolt a szakszervezet. Ebből a *Borítékhíradóból* fejlődött ki a mai *Nyomdász*, az Alföldi Nyomda havonta megjelenő újságja. A lap több cím- és formaváltozáson ment át: első változat volt a már rendszeresen megjelent *Nyomdai Munkás* c. füzetújság, amiből hamarosan *Korrektor*, majd *Ifjú Figyelő* lett. 1965-ben lépett a porondra a *Nyomdai Munkás*, amiből az *Alföldi Nyomda Üzemi Híradója* lett rövid időre, hogy aztán 1979 óta *Nyomdász* címen jelenjen meg. A *Nyomdász* a szigorúan vett üzemi vonatkozásokon túl általános, városi-megyei, sőt országos témákkal is foglalkozik; a munkásművelődés színvonalas fóruma. Tevékenysége nagyon elősegítette az Alföldi Nyomda fejlesztését, az iparpolitikai célkitűzések megvalósítását.

ADVENTI ÉS KARÁCSONYI NÉPSZOKÁSOK DOBÓRUSZKÁN

BÉRES IMRE

(*Dobóruszka*, szlovákul Ruská közel 900 lelkes magyar falu az egykori Ung vármegyéhez tartozó Nagykaposi járás területén. Jelenleg a Terebesi járáshoz tartozik. Lakói mind magyarok és túlnyomó többségben római katolikusok. *Béres Imre* gazdálkodó, ma már nyugdíjas, itt született 1911. augusztus 9-én. Kérészemre 1981-ben leírta faluja ünnepi szokásait. Jó stílusú, pontos leírása érdemes arra, hogy változtatás nélkül közöljünk belőle részleteket. *Barna Gábor*)

Advent. Ez a karácsony előtti böjt, ami négy héttel karácsony előtt kezdődött, és így sokszor november 30-a, azaz *András-nap* is belesett. András napkor a lányok már fonóba jártak egymásnál. András nap előtti estén *pirohát* (derelyét) főztek. Ebbe beletapasztottak papírszeleteket, amire a legények neve volt írva. egy nagy fazékban főzték, és amikor az első feljött a víz tetejére, kivették. Akí előbb kihálaszta, az ahhoz fog férjhez menni, akinek a neve a pihorában megfőtt. Ahány lány volt jelen, annyi pihorát tettek a vízbe.

Mikulás nap, december 6. Előző este régebben szokás volt, hogy a gyerekek a cipőt vagy csizmát kitétték az ablakba, ahová a Mikulás apó a jóknak fűgét, cukrot, csokoládét tett, a rosszoknak meg virágcsot. Az 50-es évek elejére ez már megszűnt. Jelenleg Mikulásnak öltözve adják át az ajándékokat az iskolában.

Ebbe az ünnepkörbe esik *Luca napja* december 13-án. A dédapám szerint (1841-ben született és 1931-ben halt meg) Luca napkor készítették az egész évi időjárást. Ugyanis Lucától karácsonyig 12 nap van, ami az év 12 hónapját jelenti. Amilyen időjárás van mondjuk 13-án, olyan időjárás lesz januárban és így tovább. Még hárman és négyen máma is megfigyelik, ami kevés eltéréssel fedi a valóságot, amiről részben már magam is meggyőződtem.

A *Lucaszék* készítése a 30-as évekre teljesen elmaradt.

A régebbi időkben szokásban volt az *ijesztés Luca viládján*. Fiúk, lányok *ijesztőnek* (maskurának) öltöztek és így jártak házról házra. Mára már teljesen elmaradt.

Karácsonyi népszokások. A karácsonyi ünnepek előtti nap rendkívüli böjti nap volt ezelőtt a 10–20-as években is. A *szentestei vacsora* különböző volt az egyes házaknál. Az egyik háznál volt *gombaleves* vagyis káposztalében főtt száritott gomba, utána *túrósretes* vagy valamilyen *hal-féleség*. A másik helyen már estére nem böjtöltek. Itt már a káposztalében sertésoldalt és kolbászt főztek és ezután jött az úgynevezett *dobágya* mákkal vagy díbbelrel szórva. Ez a faluban 20–30 százalékban ma is így van, de már lassan kimegy a szokásból.

Karácsony viládján a gyerekek már délután 1 órakor kor szerinti csoportokban házról házra járnak *kojodálni*. Minden háznál élneknek egy karácsonyi énekből egy versszakot, amiért ezelőtt már a 900-as években is 3–4 diót kaptak, egészen az 1940-es évek végéig. Azután már

pénzt. Amerikai mogyorót, cukorkát és csokoládét adnak még a mai időkben is, tekintettel arra, hogy ez a szokás még ma is fennáll.

Az 1900-as években az első világháborúig *bettehemese* is jártak.

A nagyobb fiúk, VI—VII. osztályosok csillaggal jártak *kántálni* a 30-as évek közepéig, hármas csoportokban, mintegy jelképezve a Három Királyok köszöntését a betlehemi kis Jézusnál. A húszas évek közepéig magam is jártam csillaggal, beöltözve. A csillagot régi szitaramából készítettük. A szitaramát bevontuk színes papírral. A ráma belsejébe átlót tettünk és fatengelyre forgattuk. A fatengelyre belül gyertyatartót szereltünk, amiben gyertyát égettünk, amíg énekeltünk, később azután zseb-lámpát szereltek bele, amit jelenleg is használnak.

A kántálók felöltöztek vászonból varrt bogatyába. Lobogós ingujjal, papírból készült és színes papírral bevont csáköval a fejükön jártak. A csákö hátuljáról papírpántlikák lógtak alá mindenféle színben. Ezek már 2–3 karácsonyi éneket énekelték el és ezért csak pénzt kaptak. Ez a szokás a mai napig megvan, csak most már polgári öltözetben járnak és kevesebb csoport van.

Karácsony világi éjféltkor volt a római katolikus templomban az *éjféli mise*, ami igen látogatott volt. Ugyanis a falu apraja-nagyja éjfélig virrasztott, várva a kis Jézus születését. Ez idő alatt a gyerekek dióra kártyáztak, a felnőttek meg pénzre. Huszonegyeztek. Az éjféli miséről hazamenet a férjhez menő lányok az utat *némán* tették meg, abban a hitben, hogy megálmódják a leendő férjük nevét. Ez a szokás az 50-es évek közepén teljesen megszűnt a kártyázással együtt.

Karácsony első napján este meg már a lányok és a legények jártak énekelni. Külön az *Alvő* és külön a *felvégesiek*. A 30-as évekig külön jártak a lányok és külön a fiúk. Ahányan voltak, minden ház ablaka alatt énekeltek 3–4 karácsonyi ének első két versszakát. Utána bementek a házba, ahol borral és süteménnyel kínálták meg őket. A 30-as évektől már együtt jártak énekelni a lányok és a fiúk. A 70-es évektől azonban ez kezdett elmaradni, úgy hogy az elmúlt karácsonyba első nap már nem lehetett hallani, hogy *Szabad-e az Istent dicsérni*? Ugyanis ezekkel a szavakkal kezdték meg a ház lakóit, hogy lehet-e énekelni, kántálni vagy koldozni.

István és János napi köszöntő. Az 1910-es, 20-as és 30-as években még szokásban volt az István és János napi köszöntő. Mivel karácsony második napja István nap, a legények az első napi éneklés befejezése után, ami éjfélig tartott. István napi köszöntőt tartottak. A falu módosabb gazdái közül az István nevűeket köszöntötték. A köszöntő után a gazda megvendégelte a legényeket először pálinkával, utána friss sonka, kolbász volt, lekváros, kásás vagy túros béles, amit aztán a bor követett. Sajnos, ez a szokás a 30-as évek közepére végleg elmaradt.

A karácsony harmadik napi köszöntő a Jánosoknak szült, ugyanúgy, mint az István napi az Istvánoknak. Részlet a névnapi köszöntőből.

Egy legény bekliált az ablakon:

Szabad-e István vagy János gazdát megtisztelni?

Ha bentről igent mondtak, akkor egy legény elkezdte a köszöntőt:

Meghajtván magamat mély nagy alázattal,
Tisztelevén a házat jóreggelt mondom.
Az idő már virradata felé,
Rózsaszínből a hajnal magát emé.
Jerikoba menvén és szívük betelven
Szép énekkébe örömetek jelven.

Ezután énekelnek:

Zendülj torok frissen nótára,
Fűd egyszerre hangos kótára,
Mert felderült István (János) napja,
Megázott a gégam csapja,
Jó sörrel, jó borral,
Kolbásszal, sódaral.

Ismét a legény mondta a köszöntőt:

Elérkezett a tél Ceták mezejéről.
Fomnyadtak leszünk terhes fellegőtl
Sok jót mondunk István életéről.

Ezután mind énekelnek ismét:

Eljen ez a János sokáig,
Mint élte már neve napjág.
Lüre-neve növekedjen,
János neve növekedjen,
Kassától Budáig, Budától Rómaig.

Van egy másik névnapi köszöntő vers is:

Diksz nadraguja, elszaladt a pulyka.
Meg akartam fogni, kiszakadt a farka.
Fordítom a lovam a szomszéd házának.
Penyűjtem a kezem egy üveg pálinkának.
Csörgetik a kulcsot, pénzt akarnak adni.
Talán egy-két szüszast el sem kén fogadni!

* * *

A Bibliographia Ethnographica Carpatobalcánica első száma

A Nemzetközi Kárpát—Balkán Népi Kultúrát Tanulmányozó Bizottság bibliográfia sorozata első köteteként *Václav Frolec és Jaromír Kubicek* szerkesztésében megjelent a *Lidová architektura c. összeállítás* a legkiemelkedőbb, a kárpát—balkáni kutatás szempontjából legjelentősebb bolgár, csehszlovák, jugoszláv, magyar, lengyel, román és szovjet könyvekről, tanulmányokról. A magyar anyagot *Füzes Endre* állította össze; 220 adatot tartalmaz. Az összeállítás a magyar címeket minden esetben németül is közli, jó lehetőséget biztosítva ezzel a magyar anyagnak a nemzetközi kutatásba való bekapcsolására. Kár, hogy a kötetben sok sajtóhiba van, ami különösen a nevek „elírásánál” jelent nagy hibaforrást. A kiadvány magyar anyagának nagy előnye és egyben szerepel-teti a fiatal néprajzosok munkáit is. Ami közelebbi házukat illeti, arról eléggé bőségesen *Balassa Iván, Balogh István, Bencsik János, Dám László, Dankó Imre, Gunda Béla, Szabó István, Ujváry Zoltán, Vargha László* feldolgozásaira hivatkozva szól az összeállítás.

Bár a kiadvány nem kellő arányossággal közli az egyes országok adatait, mégis igen jó alapot kínál a *komparatív vizsgálatok* számára.

ad, ha csak prófétai lélekkel nem a mai időt látta, de látni való hogy ezen poeta csak a hejsegek neveléséből nem a végzetét vette Cadencziának, de minden találóssága is a G betű hejlett K. betűvel poitola enéket, de annyi még is ki jó, hogy akkor Vátyon is meg volt mint jók hejse, a mint hogy 1628 ba Fekete István a törököktől való felelem miatt sem Zsadányban sem papiban nem tartózkodván, mivel ott semmi erősség nem volt, Vátyonba mint bátorságosabb hejre vonult, Gesztnek legregibb lakosairól annyit tudhatunk, hogy a feketé Gesztli familiát már 1401 ben Zsigmond kiraj nevezi, Rákóczi György pedig 1640-ben Gesztli Gábor, irazi Györgyöt, későbbben a Bagdi, Tárnok, Zsoldos, Keresztes, Nagy, és Erdel familiákat, de vagynak több törzsekos familiák is mint Kéri, Balog, Fábány, Ladányiak, kik régi némes eleket nevezhetik, a Lázár, Bíró, Mónus, Kis és Farkas familiák, ezeket 1742 esztendőkké is nevezetnek, és máig is meg vagynak, A' meg elő familiák közt a Bagdi familia nevezi magát, mint Ferdinánd kiraj adománylevele mutatja, és hogy a Bagdipuszta Bihar vármegyében, és nagy és kis kamuti puszták Bekés vármegyében ezen familiát illetné, Bocskai István fejedelem felesége Bagdi Erzsébet volt, ezen familia nagy Bajomi, ugy a sz. Mihályi ága most is nemességben vagynak, a Gesztli ág is 1756 ban nemesekek irattak, A Tárnok familia magát Tárnok Pál után nevezné, de pergameenre írott armlásit N. váradi cizmadia ezét mestertől Huszti Mátyástól cizma formának darabolva kapta viszá, pecsétjét is cizma fonálnak visszlott, vagynak még tárnokok Révkomaromban, Tabajdon, túl a dunán, 1756 ban jól hozzájuk eperjesről egy Buza nevű, ki magát atyafinak vallotta, és hogy a Tárnokok levelei nála volnának, A Larányiak n.ürögdől hajdu városból szakadtak Gesztre, van közzülük Szalontán, Mezőgyánba, a Gergej név náliok familiális, Fábjanok tós gyökeres familiából való n.ürögdől szakadtak, 1720 november 27 Gesztnek adó fizetése jlen volt Geszt helysége mely egészen a kamaráé, sokkal nevezetesebb adót, (mint alább ki tétetik) adni tartozna, de meg gondolván a fent nevezett hejse mostani lakosainak sokféle költségeit, és igen meg terhesedett porcióját, ezért a fent írt okokra nézve ezen-tul a kamara részére esztendőnként 270 Réhnes forintot tartoznak fizetni, ugy a Geszt begyoszlóházi, atyási íel, és Begécsi negyedrész pusztáknak szokott passueméért a kamarának 10 Réhót fizetnek, a csapszéki pedig 32 Efrót, azon kívül minden féle gabonából, Bárányokból, Gidókból, méheköl, és fűre hajtott malacokból kilencediket adnak, vagy a dézmát pénzben is meg válthatják.

1728 Adjuk tudokra mindenkinek Geszt és M-gyán közzé előjárói mindenkinek a kikrekké illik mostaniaknak és jöendőbbelieknek, és levelünknek rendiben, hogy mátkézi prediumon ennek előtt sok villongásink, melyen sohasem edgyeztünk egy más között, ugy annyira, hogy az urasághoz is kénytelenítettünk fojnodni, mind a két részirol ki mentünk mátkázásra és egymás között a két helység ilyen edgyeséget tett, hogy tudnillik a mint a határ a korhányon által jön, egyenesen ki a gyarakai határ felé, látczik egy csóva forma hanyás, a melyen fejűl birjak a korhánj fojtába Geszt uraimék, alól pedig azon korhánj fojtába m gyáni uraimék, melynek állandó erősségére, és meg maradására, a két helység pecséttye alatt ezen edgyeségről való levelünk ki adtuk, Gesztli Bíró András m gyáni Bíró Veress János

Ezen transactio világosítást ad a régi határokat íránt, de a melyeket Kereszteszgyi Mihály bíró idejében a kamara alatt el forgattak két képpen, először ugy hogy a két helység a korhányon keresztül kasuljártak a földeket művelni, mert m gyán az egész iklódot birta, Geszt pedig vátyonnak Radványsszeg, Nyáras, és Nemeszug az egész salamon érig, melyek Gesztől nézve ismét túl a korhányon esnek, mely kivárá a hordásra nézve mikor a vizet nagyoktól terhes terhes és idő vesztéssel esett, ezért a kamara engedeiméve, akorhánj lett a két hejse közt a választó lénia, ugy hogy Geszt többé a Vátyoni pusztára Radványsszegbe által nem járt, Mgyán az iklódi pusztának innen a korhányon való részére által nem jött, mint az előtt, Iklódnak innen a korhányon levő csak két határ dombjal már ma láthatók, ryleykre 1824 be süttöbél ör, Erdel András és Borsós Márton vezettek, és elő adták hogy az iklódi határ a két halmán északra fél jött, s a két Fodor Pál rét közt ezen határdombok sz.ént nemvén, ismét Máte házának le vágott, és mind a két hejt gyep messzye volt, mikor még ók is szártogattak mellette, a határ hát még azután is több időkre meg volt, minek utánna a korhánj volt a hasznon vétel határa, a két helység közt, hibásan van hát az iklódi zug mai nevezet, mert iklódi mátkázása fele táján vágott le, akorhánynak, de mi lehetett hát az régenten, Felelet másodsor ugy vélekedett Keresztsszgyi és a régi Gesztli öregek, hogy mivel a pusztákból csak nótát kilencedzet kellett adni, de a falu földjéből Királyi dézmát is, és meg porcióját is, tehát hasznosabb lenne a maradeknak ha a falu földjét, vagy mai nevezetel az urbiális földet amennyire csak lehet meg kevesitenék, így kis Gesztet, mely feketé Gesztnek csak olyan nevezete volt, mint most a sohonyra, de hogy telek a földje mutatja, ugy vélekedtek hogy a geszt Terénümöl el kelyen válszartai mely szerint az edgyik urbiális forduló csak a vadkertnek fele lenne, mint már ma láttuk, meg sok gondolván hogy az az egres a mit az atyák ettek meg, a fiaknak fogokat így el vásolhatná nagy edgyik fordulón a legelőt nem hagytak, A kis Geszt név alatt el idegenített urbiális földnek határja a Begécs szomszédságában a kutasig, onnan le a korhánjig határ dombokkal és mezsgyével

máig is látható, ott a korhánj közepén jöven a régi iklódi határig a korhányból fel fordult, és máte háza közepe iránt ismét a korhánynak levágott, így az egész telek dülő, a korhánj átálja asziaszig, mint Geszt Terénümöl edgyivé vágott, a mostani korhánj zugl határral, és meg legelősszor csak 1752ben lehet látni hogy kis Geszt külön pusztá, vagy mai néven Diverticulum név alatt jön elő, így a feketé réti Urbariális legelőből a maradek ele ett, de itt még nem állapodott meg a régi öregeknek előre néző, de hibás cselekedete, mert a másik fordulón is ki nem láttá, hogy milyen erőtellett csavarításal vitték a vadkertből a határt a lápos rétnék, onnan még is összeébb szoríva a kiraj hatalmának, hol egy bogja fenékre bányták a határ dombot, mely csak ebből is nyilván való hogy nem antiqua meta ha a természetes határ a tiszta vízen, páni éren, a kis homokon, ki a Csóvécig a radványi, és oláh SzentMiklósi határig kigondoljuk, így azon a fordulón is a Tőse legelő, a harnak pedig proportiós lész, a Bagdi Ferencz, Tóldi Tamás, Takács Márton, Farkas halmat mind ezt valóstították, a Begécsi negyed rész is, szabad szemre majd feltét tenné Begécsnek, de 1/2 részét bizonyosan, innen az is hihető hogy a most is ugyneve-ett vátyónyi halom is ide tartozott a mint áll,

1800-ba A hejseget nagyobbitották a a sohonyán Fábán sikátortól a vigi Kéri fele házig vagyis későbbben Góz Jánosig, a középső soron a v.megye házátl a Tosa házig, a déli soron a Zsoldos sikátortól a Koró házig.

Es meg irok a régebbi jegyző vagy az akkori nevezet szerint notárius fizetéséről is,

1735 Sz. György naptól esztendőig 12 vonás frt 5 köböl buza pozsonyi vékával
2 köböl árpa ugyan uozsonyi
3 köböl vetés kétezeri szántásba,
Köponyegre 170 Dénár
2 pár csizma edgyik kordohány másik bornyuból,
2 szekér széna,
4 szekér fa,
fél kő só
másfel esztendő súlód
Kender Dinnye és Kukoricza vetés

1738 öss el és 1739 tavasszal uralkodott Geszten a pestis, mely mirigygyel harmad napra elvitte a kiket meg lepett, az álla alatt hónalya alatt vagy a czombja tövében, a melyik ki fakadt az meg gyögyült, de volt olyan is a mely meg állapodott, így az én nagyanyám Tépen Szénási Anna ezen esztendőben kapván pestisess mirigyvet, tovább 30 esztendőnél sántította, és halála előtt 3 esztendővel fakadt ki. Árpádron ugy mondják, hogy nem kapott volna be ezen esztendői közönséges és országos pestis, a Gesztli pestises temető volt az 1800dik esztendőben ki osztott telek helyén a V. Solyom Ferencz-nének feien az Sz. Nagy Mihályén egészen az enyémén félig, szélessége a szérús kertig,

1743 Badig Geszt Bogyoszlóval íel atyáknak birta csak Vátyonnak pedig most engedődik először használásra, egy darab árpa földön kívül, innen a korhányon túl pedig a salamon éri zugba, és innéa vesztinevű a mai nemes zug

1746 fő Bíró Kéri János, Költő pénze volt 66 mforint és 27 Dénár

1761 be Kereszteszgyi Mihály fő Biróságában: Geszt a Tisza familia urasága alá jöven, ezen jöszogott néhai Tisza László ur vette át,

A Tisza Familia jöszága volt Boros jenőben egy Curia: Helységek voltak: Agya, Szitnya, Kis jenő, melyeket már ekkor Mária Therézia a vejenék a mutinai vagy modénai herczegnek ajándékozván, azok hejyett cserébe ki mutatódttak a Bihar vármegyében levő Camarálási jöszágok, így jött által a Camarától M-gyán és Geszt hejsege a körülte levő pusztákkal, Bogyoszló házával Vátyonnal Iklóddal, Máte házával, Kis Gesztel, Nagy és Kis Gyantefél, a Tisza ur Földes urasága alá, de a cseré fel becslésből hiányosság találtatván, így jött még azután hozzá Radvány, későbbben Csegöd erdős puszták, Geszt is el viselhetetlennek tartván, hogy esztendőnként 3 napra szántani az O homorogó határra kellett a Camara idejében menni, a változást örömmel vette,

1763 A' Camara idejében semmi udvar ház nem lévén az földes uraság el foglalta a Gyve házát, a mely ott állott hol most az udvari épület északi oldalán van, idevél hozzá foglaltván még két tacsás teleket a Varga Mihályét hol most a palota áll, később Tisza háznak a Zsoldos Jözsénifélt Tisza László ur maga írása és pecséttye által ki adott kontraktussa szerint a helyisége, a kis Gesztli, Bogyoszló házi egész vátyónyi és iklódi, fél begécsi 1/4 pusztákért, magok határával, egybe árendába fizet (100) száz Rénes forintokat, egy? fejős tehéntől egy lteze vaját, egy testértől 2 garast, minden termésből ugy méheköl, bárnayokból kilencedzet, Két ezer kéve nádát, uraság fűjéből 10 ó lészánt kasszálnek, be hordanak, Csegödön szabad erdőléssé szaraz és nyers fákából, azért a 6 és 4 ökrös gazdák egy 61 fat hoznak a pálinka házhoz, és a 2 ökrösök fél ölet, a gyalogok 2 napi fa vágással, minden gazda ha van egyliből, vagy egy ruczátl, ha a sincs 2 eszkrét át, átalýálba 10 tőjést, a vizi malomba felesek 2 Rfót tacsát adnak érte, marhás gazda 25 napot szekérel, a gyalog 27 és 12 napot szolgál, uraság marháinak szabad legelő, a két falu Geszt és Mgyán az udvarba egyhetestart, az uraság fizet néki 3 köböl buzát,

1765 Geszt és Mgyán közt a legregibb híd volt a Fodor Pál rét farkán keresztül

az úgy nevezték, csak uton, idővel 1700 körül épült fából egy másik hid jóval idebb Máténáz felé, mely 1803-ban el hanyatván, a mostani 8 juka kö hí a meriton keresztül építették, uraság kölcsönén, a napzsámokot adta a helység, meg a vízi malom meg volt kis Gesztre vitt alál egy palló, mer a régi juh gát túl a jég vernen a temető éryánában állott, A' hejsegeben egy hid volt a falu közepén, a honnan ha a kis biro vezette a falut, a sohonyña végeről is a közepő sorhoz kellett visszamenni, hol most a Gáti Tárnokok laknak, a nay nyugoti falu végen is hogy a csorda ki járhasson volt ugyan valami alacsony töltés, 4 v 5 drb. fából készült hiddal, az úgy revezett c.igany gát, míg nem a 16 ispány ur rendelkezésből mindenütt az utak jobb formába vétetvén itt is a mostani magasságra fel emelt hid készült zúgóval, az 1800 dik esztendőben pedig a sohonyña a sikatortól fogva az új telekkel meg hosszabbodván, szükségessé lett még egy szekérel járható magas töltésnek hánýána, mely először csak hídó nélkül épülvén, mint hogy a víz meg hágtá, el szakgatta, azért is karos hid fából állították, az udvartól is a régi udvari kis ajtóól egyenesen a toronynak, néhai Szénási Rebeka földes asszony udvari faragója Nagy Mihály készített egy gyalog pallót, két oldalán karfakkal, mely helyébe most a földtöltés áll az éri kerten keresztül, Vátyon és Mgyán közt is a korhánýon volt valami által járó melynek czölöppei a szárazságnan maig is ki tevezők, míg Vátyon lakó hely volt, még (1626)ban megvolt, a Bogyoszló házara vagy Váradra járó utýának nyomát a róka juk laposától a Deme halman északra maig is fel vehetők, úgy Mgyán felől a csillag laposától a kutas fenéken északra ország út nyomá látezik.

1704 Esztendőben 24 Decembertől fogva temetkeznek a geszti fekete halmi temetőbe, leg első halottak viték oda ör Solyom András első feleségét Szabó Juditot, halva szült, és karján el vitt kis gyermekével, ki Berek Bószorményi Leány lévén, a mikor a násznép érte ment, a leány edes atya ki fogásokkal tévén, a nász nép üressen haza jött, amit főztek a lakodalomra, meg ettek, és két hét múlva magánosan ment érte Solyom András, meg esküdtött velle, és párostól haza gyalogoltak.

1771 Tisza László Földes ur meg halt, holt testének be kellett hazagazdostatni, mert maig is el nem rodnadt, a kriptát meg életbe el készítették, és mikor a bólt hajtása készen volt, bele men, süveg véve fohászkodott, templomban majd egész hálható szoval imádkozott, de ha valami prédikáció leve is eszébe jutott, az ajtó felén volt székiből egy percre suhant ki. Szombaton leves étel nem evett, az ajtó fogadásból, meg hirdetteit írásban ki adván, hogy vasárnap meg az utas szekeres se ereszkék keresztül pusztaín, a dolgosokkal szüntelen ott volt, ekét tartott, sóvnynt font, délbe az oldal tarisznyájából evett, ha valamely robotos a maga szalonánját megsűtötte, azt nyerssel meg cserélte, de iparkodni kellett annak hogy a cserélt szalonánát meg süthesse, mert utána nem várakozott úgy süllette, hogy egy falat úgy mond a torkodba, a másik a szádba, harmadikat harapd.

1778-as az urbarialis ívek, csak 16 sessiót tettek, de ekkor lánýzal fel mérődvén falatott 25 sessiónak, de 1799-be és 1800-ba Tót József által újra mérődvén 34 sessiónak mérte a szabadosokkal edgyütt, mivelaviz állásokat is mind bele mérte, u. m. Pap laposát, ördög árkat, szántó földnek, a víz állásokat s kemereti páskumnak is nagy részét kaszállónak mérte, mely miatt az 1811dik esztendői uri széken az anthetiekön keresztül nem eshetett.

1783ban jul 17diken a Földes asszony Szénás Rebeka meg halt tüdő veszésben, melyet keresztelőben kapott, nyavajgása orvosolhatatlan lett, még asszony tejjel tengették, a vallásnak igen nagy páronýusa volt.

Tisza István és Tisza László urak meg oszolován a jószágban, Tisza István nyerte Mgyánt, a pusztáival, Radvánnyal és Csengődnék a gyeses felől való oldalát, ki csósze volt Tisza László ur Geszten udvar bíróvá nevezte Duló Istvánt, a mikor pedig 1791be Tisza István ur Bécsebe véletlen maga magának halálát okozta, az egész jószág egy birtok alá Tisza László urhoz vissza jött, ekkor Duló István ur az egész jószágban inspektor és Tekintetes titulus kapott.

1785ben az uraság a maga italmérseli jogát át adta a falunak 23 Rírtón is tartott a betegségek.

1788ban A Török háború nagy divatyába lévén, a szekereket Gesztől, de még Debreczenből is el hajtották, a tábor fekvésig Zimonyba, a Bánába való helységek ojj ismeretes helyek voltak az ide valóközött, mint a szomszéd helyek, a mely gazdáknak két szekerek volt, a zedgyik a másikat az urban taláta, a lakosoknak, uraságnak papoknak gabonáit fel rották, és hitelbe az armádia számára el foglalták, a helységek császár bérest kocsiat, kaszást, sánýasót, katonákat állítani köteleztetvén, az uon járó is el fogák, ifju ember az utczán nem lehetett látni, a leányéky többnyire a kis tóti nádban lappangottak.

1789be ojj bő volt a pénz a közel lévő tábor miatt, hogy bankó pénzt meg látni sem lehetett, a keresztes tallérok forgottak még a kocsisok kezén is. Ekkori Nótárius Patai István több ízben Condoktor lévén gyermekek tallérokkal karikáztak, és a böleséből borba fürösztötte.

1790be a házak száma volt 104, 1827be 132. Ezen esztendőben a francia háború ki útven a pénz el takarodott a katonasággal edgyütt, Egy meddő tehenet 11 vonós forintón lehetett venni.

1791ben a tél igen kövér volt, minden harmadnap kövér hármatos meleg eső a zöld vetést úgy meghízaltá, hogy a rozs 24 áprilsre egészen ki hanyta a fejét, a szikes föld meg se tettszett, ott is eldött a buza, a tövével újra sarjadzott, és az is adott termést, annyit hogy soha az előtt emberek emlékezete óta még eddig ojan nem volt, a keme ré, nagy ér fenéken is meg ért az el hullott buzából költ kalász, a mint a bösz tavasszal napról napra jelentette magát, a buza ára hetenként gyengült, úgy hogy még új termés előtt koble a buzának a piacelon 51 krajczára szállott. Széna a leg kopárabb sziken is bodorkából meg dult, de a nedves idő miatt fekete es penészes volt, az új buza 40 krajczár lett, ezen esztendőben kezdett emelkedni a pusztá arenda.

1752Be A Geszti eszürhe az ilyel makkon volt, 1794 Április 4 dikén volt a zelső eső, többé csak egy kis por hó szűk termés lett 1 köbörölt lett 6 kőke, Mezőgyánba olyan kőd ereszkedett hogy az ember a maga udvarán el tévedt, a eszürhét nem lehetett ki hajtani, a mellette valót sem látta, Geszten csak közönséges sűrű köd volt.

1795 Ezen esztendőben kezdett a Vemgye nyomtatott passzust készítenni, embere és marhára, Ezen esztendőnek utólyan oly lágy idő járt, Karácson estjén a libucz kiabált, a veres hasu béka kunczogott, de szűk termés lett.

1796 Ezen esztendőben hozta Mgsos Tisza László ur hitvéssét Mgsos Gróf Székeli Teleki Katalint.

1797 Ezen esztendőben Télen által gyenge idő járt, de 21 márcziusba olyan szörnyű hideg lett melyben a levegő szikrázott fel ment a hideg 18 gradusig, ez úgy tartott harmad napig, még is 27 dikre a gója íthon volt.

1798 a francia háború nagyon félelmesett tél mindenkit.

1799 Különös perceptorba lett a néjség adója beszédésére, de még csak a bírónak számolt,

1800 Ezen esztendőben bővítették meg a fa ut mint fentebb írva van

1801 Ezen esztendőben oly húzamos esőszék voltak hogy az anya szénát, és buza kereszteték el rontotta, hanem szeptemberben igen sok és jó sarjut kaszáltak.

1802 Gyula várossa nagy egással meg égett, a hamvat ide is hozza a szél, és igen meleg levegőt éreztünk.

1803 volt Geszten jószág, 10 451 (Ökör 180) tehén 162 (borjú 33) a guja; SotepK 2103 volt Geszten jószág, 10 451/ Ökör 180/ tehén 162/ borjú 33/ a guja 299/ sertes 124 juh 1712/

1804-ben kezdődött a szonkripelő vagy nép számlálás, ezen kompskripelőkor ezen részen m. Tisza László ur és Pjber Agoston pánti földes ur tábla bírákkal néhány hejsegeben én voltam az 1r. Marcziházán az őr. Blágás és kis Örgödn Kordóan nevű asszonyt 100 éveseknél fejjül találtuk, a konskripelőt Deakul kellett írni, az oláh kereszt neveket nagy bajjal lehetett Deakra fordítva le írni.

1805 E n esztendőben átlódott meg hogy ezutan a főbíró fizetése 30 Rírtón 1 pár eszma 10 Kaszás, egy nyilas fű a pusztán és föld, Ezen esztendőnek különös idő járása, új esztendő előtt csattogás, a villám szemem láttára a pap dombján leütött masnap erős fagy ismét az egész tél esős, úgy hogy márcziusra járhatatlan sár, a szizna száron be csapott, de végre egy sűrű szapora csapós eső a sárt úgy össze paskolta, hogy nem csak azutczán engemet, de av ajtu mellett a marhá is fel bírta, másnap hol az előtt hasig jart le, a szántó földet is úgy fel zokította, hogy a tavasz szántástól erőssé tartottunk, hogy mien nehéz és május lessz a szántás, de ismét fagy következén a zok földet fel szalta, és a tavaszi szántás ik-rás és könnyű volt, másik tünemény az mely még csudálatosabb, E volt hogy mikor már a fak kinajtottak, Dióának Epernek levele ki terült, a medgy leg kinyíltban virágjában volt, egy eső dél után jött, már este felé havazott, hóra vált, jele ne ki derült, fel fagyott, és viradatok láttam hogy minden medgy virágból egy cseppeno jég csap függött, nohát oda van minden gyümölcs! Ekkor a hajnalra felleg jött, a nap ebéd után süthetett ki egész erejében, addig a jég csapok a virágokból fel olvadtak, és dében lehetett látni, hogy az epernek, dióának csak levele széle sem perzelődött meg, a fagyott, így mutatta meg a természet ura hogy hatalmas eszöközött elő venni, maga czéljára, akkor is mikor az emberi ész már kétésegebe esett, A nyári idő járás is oly ellenkező volt a sok esőzés miatt, hogy csak 21dik Juliusba kezdünk aratni, két nétel későbbem mint szokás. Ezen esztendőben november 1 seojén Orosziból a szalontai Gujt az éjjelkezdődött hideg erős szél a bokor melől ki vette, a mező gyáni Gábor rének szorította, több 400 darabnál oda vészett, és az egész gujából 9 darab maradt meg, azok közt egy bíka a rakásra doglotték halman Ekkor láttam, hogy a gerincez esontokból gátat rakván a mezőgyaniának edgyik szigetből mentek a világba.

1806 Ezen esztendőben kezdett a márcziusban abban világosodni hogy maga és mara-deka jávára valamit morditsón, ekkor kezdtek az utakat fel árkolni és kövecselni, Ezen esztendőben próbáltuk meg a hamló olást és bé olítottuk 8 gyermekeket. Ekkor kezdtük a csikor ere egy eke barázdával ki barázdítani, Ezen esztendőben készült a esikor ér hídja töltés nélkül, Ezen esztendőben az inandi patakot is egy barázdával méjtették, és hídját fel állítottuk, Ezen esztendőben ki osztdott az Bogyoszlói homok domb szoló skertnek, először a Gesztieknek kinek mennyi kellett, azontul meg unszolta a mgsos uraság mező gyánt de onnét csak kettő vállalt.

korott, két heti várakozás után Zsadányt Ugrát, kik máig is birtokosok, a kertnek kontraktusa van párban Gesztén, és Zsadánytól, örökös dézmája Sódik, A' kertnek 27 pontból álló törvényei vagynak.

1807ben uralkodott a sakrista himlo.
1809be Járt itt a palatinus melynek tiszteletére minden község ki volt rendelve vivatot kiáltani.

1810be csináltak az asszony törvényt nyomtatásban széjel

1811 Ekkor alapították meg hogy egy napi robotba 2 keresztet arassanak sarlóval, Ekkor az egész császári birodalomban a bankó pénz felbontatni parancsoltatt, úgy hogy egy ötödészre leszállított, egy öt forintot csak egy forintot tett. Ezen esztendőben April 3 dikán éegit meg Debreczennek 1/3 része, 8 czadikán ismét 1/3 része,

1812 notárius fizetésébe sem -szí sem tavaszi szántás nem volt hanem fixszom volt, 20 kőből buza, 20 kőből tengeri, 20 kőből zab, 120 Rforint, 300 porció szena, 8 öl fa, csikre, 10 kender gazda számára,

Ezen esztendőben ütött ki Gesztén, ragadozó vérhas nyavaja, és el hordott 33 beteget, a kire forószággal jött az orvosolhatatlan volt,

1813 Nagy éhség, áragasság, 1 bika bór 108 Rforint, egy pár csizma 30 Rfrt. 1 szekér szena 50 Rfrt, 1 itcze bór 1 Rfrt, egy kan sertés 125 Rfrt.

1814 Az éhség ezen esztendőre is által jött, van nálam az éhel halók kenyereinek morzsája, meleg fűrészből zab darából, tengeri kőből, elegyítve készült, Bátorfi Pál hozta a Köröz: völgyéről.

1815 Ezen esztendőben jött olyan árvíz melyhez hasonló nem volt a vízi malom elpusztulása után, úgy hogy a buzát vízből arattuk a keresztet kétézer is más helyre j ordult, az egerek 20 an is voltak egy kéve alatt, a csikok érnek csak a köhida láttott, de a falutól a király halomig semmi sem, az ér az utcára is fel kapott, hogy a telekeken keresztül a pap hauma felé nemennyen, árkot hánnyak elébe, de a házakat a Balog Ferenczét, ifj Erdélyi Andrásét a víz fel vette, egy nem aludt mindég hordta ki vedrellel, Váradon az apácák utcáján fojt a Köröz, da-gasztó szék lábán kötötték be a kis Gesztén aratot buzát.

1816 ban újabb csapás érte a magyar ország Sík részét, Váradtól Pestig, vasárnap este 11 órakor támadt erőszakos felszél, meg este sár volt, reggelre sem volt több a fagy 3 1/2 grádusnál (néhányszor nemem) a szélvész a havat oly sürűen hordta, apró szemmel, hogy 120 lépésnyire nem lehetett látni, két három nappal előtte igen szép esztendő volt, a juhokat ki szállítottuk szikre, a mi szár-nyekunk a csalányosba volt, onnan hétfőn ebéd tájba a szél kivette, egy suknyi hó kásával magvastagodott fofomba (melyen a szikről a hosszú rétebe foly a víz) belé verte, egy pillanat alatt a hó a szarva hegyéig el temette és álva dőglötték meg, segítsegekre csak harmad nap mulva mehetvén veszedelem nélkül, akkor néhányakat melyek a száraz gyepen buktak fel: és a hó fuvást csinált melléjük, fél hóltan találtunk csüörtökön pedig a szárnyak tetéjéig ért fuvást széjel ásván, még néhányak a magok lehelletétől csinált öregbe éltek, azután is meg éledtek, el veszték pedig Gesztől szám szerint ju 456, tokjó 208, kos 71 öszvesen 775 darab, ugyan ekkor az uraság nyájából 28 darab a keme rétebe dőglött, az egész vármegyében ez elvesztett jószágok száma kontribáltván 27 ezernél töbre tölt, a mi juhásznunk is Fülöp Mihály kedden déli után midőn az idő esenedesvén került elő már majd halva.

1817 Ezen esztendőben kezdődött az éhel halás a midőn Gesztől csak egy sem holt meg, sőt a minden napon kéregető szegényeknek is adhatók meg az árvíz által vizet hagyott fent meg most is, hogy a Geszték Bekésre járván buza venni, ott hajóst fogadtak ki a vett buzát vízen éppen a faluba be hozták, innen Váradra szekeresrel szállították és minden héten kaptak annyit, hogy házok népet hétről hétré táplálták, a gyalog ember pénz vett fel, a szekeres hordta, és mindenik élt belőle, mind addig amíg a Vmegyé az erdélyi országiakat a Váradai paláczról el nem titotta, 1818 ba újra ragadozó az utolsó két hozással meg buktak, volt pedig a Váradai paláczon eddig ára egy kőből buzának 100 forint váltóban, kétszeres 85, Tengeri 67 fr.

1820 Augusztus 7dikén halt meg a grófné Székelyi Telegi Katalin.

1821 A' vérhas ismét ki ütött, ezen esztendőben az ináncsi patakok jobb móddal kezdtek ki szántani és partolni, hozzá fogtak 13-dik májusba és kaszállásig tartott, készítette Geszt, Mgyán, Szalonta, O'Honorog, Madarasz, Marcziháza, Atyás.

1822 ben Egett le a faluba 6 ház a leány iskolától a Sajtókig minden melék épületekkel, víz nem volt, az emberek többnyire a mezőn kint voltak, a kár becsültet 2516 forintba és 40 krj. A méltóságos uraság a karváltott gazdáknak meg ekkor kint levő minden termések dézmáját el engedte, a Vármegyé 3 esztendő porozó aicl a Conskripcióból ki nagyja, a Comonitus porozókat mely 100 Rft árandadjukát mely 133 frt 20 krj összesen 233 frt 20 krj magára vette, a lakosokat templom előtt segedelembe fel hívta, Zsadány községe önként megkeresett ben-nünket levele által, hogy nádbeli jó akaratallal segíteni fogja káros lakosainkat, melyet teljesített is, méltó hogy becses emlékezte fen maradjon,

1824 be Allott fel Szalontán a vásár hétenként péntek napon, 2 esztendőig vásár czédulát vettek.

1825 be Aprilis 21 dikén még a cseléd marha sem kaphatott ki a fűre, az ökor pedig májusban sem ehetett, Júniusban egy kaszacapást sem lehetett tenni, ha-nem Júliusban és Augusztusban anyá fűvet, az esők után, sarjút pedig októberig kétezer is egy tarlórol,

1826ba A vérhas szcor ütötte ki magát, a vérhashoz torok gyulladás is jött, Ezen esztendőben fogtunk a Templom napkeleti kerek keskeny vége kijebb vetéséhez, egész 10 dik októberig fáradsáttalanul dolgoztunk rajta, úgy hogy akkora fedél alá is vittük, Csengődről a fákát a M. uraságtól ingyen kaptuk, ott ki nagyoltuk, itthon ismét kifarkattuk, homokot többnyire a harsányi körösből hordtunk, meszet Váradról, Hájórol, Hegyesről, Zsindeit, Léczel Belényesből, állás gerendáit, Deszkát Váradról, Szekereknek deszkáit a Stukatur fenő gerendáit Aradról, Vasat festéket Debreczről, Lenmagot Csfáról szállítottunk.

1827 23 márcziusba oly kemény szélvész egész nap tartott, nyugotról fuva hogy alig volt épület melyet meg nem szagattat, a Gesztí torony nem régi Zsindejezé-szt deszkástól meg szakgatta, az ugrai torony tetéjé fére nyomta, úgy az okányit láncokkal erőssítették, a Bojti torony hegyét el szakasztotta, mely a templom tetéjét is, padlárát be szakasztotta, Margitán a Csáki Sándor ur granarioma fedelét egészen le hajtott, Ezen évben nagy s áragasság volt úgy hogy 28 dik júniusba már arattunk, 10 dik Juliusra már kevés volt aratatlán, de a mi csudálatos, a tisztá buza soha szebe nem volt, piros és nem moru, semmi üszög, A Rozs egy ölnyi magass is volt, Széna csak az crekbe volt.

Jegyzés/ Ezen Nagy Sámuel által készített krónika, könyvben még többek is találhatunk, például régi bírák nevei, inspektorok, régi lakosok jószág szám telkek és még sok jsmi, de én mivel ezeknek szükségét nem láttam, nem jegyeztem ki, de e fentebbi írottak az ott talált írás szerint vannak le írva,

Le másoltam Serrfőző Mihály Gesztén
— más írással alatta — 1886ba

***

Zichy Mihály emlékkiállítás a Szovjet Kultúra és Tudomány Házában

Folynak az előkészületek az év végén megnyíló Zichy Mihály emlékkiállítás megrendezésére. Az anyag egy részét a biliszi Grúz Állami Művészeti Múzeum kölcsönzi majd a kiállítás számára. Így kívánva emlékezni a Rusztavelli: Párdubörös lovag grúz nemzeti eposz nagynevű illusztrátorára. A kiállítás további anyagát a Magyar Nemzeti Galéria és a zalai Zichy Mihály Emlékmúzeum fogja szolgáltatni.

***

Múzeumbaráti kör alakult Pácinban

A pácini kastély méltó felhasználásának elősegítésére Bodrogközi múzeumbaráti kör alakult. A kör tagsága a széles körű közvélemény ki-vánságának megfelelően a pácini várkastélyban múzeumot kíván léte-síteni. A kör ezért az elsörenden folytatott propagandán túl tárggyűj-téssel, felajánlások gyűjtésével foglalkozik.

ADALÉKOK A „DERENKI KÉRDÉS”-HEZ

(A derenk-istvánmajori lengyelek életmódjának alakulása a földrajzi nevek tükrében)

RÉMIÁS TIBOR

Az utóbbi másfél-két évtizedben mintegy tucatnyira szaporodott azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek az egykori Torna vármegyei lengyel telepítésű kis falu, Derenk lakóinak etnikai és nyelvi hovatartozásával, tárgy és szellemi kultúrájával és életmódjának alakulásával foglalkoznak.

Az első jelentős, nyelvi vonatkozású megfigyelések, amelyek a további kutatások kiindulópontjául szolgáltak, Király Péter egyetemi tanár nevéhez fűződnek.¹ Maria Hemmert lengyel nyelvész az ő javaslatára végzett nyelvészeti kutatásokat.² Közelebb vittek bennünket a „derenk-i kérdés” tisztázásához Ujváry Zoltán és Bódi Erzsébet néprajzi kutatásai,³ melyekbe 1977-ben bekapcsolódtak a Jagiello Egyetem Szláv Néprajzi Tanszékének munkatársai, Ewa Krasińska és Ryszard Kantor is.⁴ Ezzel csaknem egy időben jelent meg az Élet és Tudomány hasábjain Dénes György történeti vonatkozású írásai is,⁵ amely először tárja az olvasóközönség elé Bél Mátyásnak, a XVIII. század nagy magyar polihisztorának Derenkről szóló adatait.⁶

A levéltári források szerint az első lengyel telepesek 1715 körül érkeztek Derenkre, miután a magyar falu lakossága az 1710. évi pestis következtében szinte teljesen kihalt. Az összehasonlító nyelvészeti vizsgálatok egyértelműen bizonyítják, hogy a Derenket újra benépesítő lakosság dél-lengyelországi göröl eredetű. Hagyományos életmódjukat (hegyi pásztorkodás, erdőgazdálkodás stb.) magyarországi településükön egészen a második világháború kitöréséig tovább folytatták. Ekkor azonban a kormányzó vadaskert bővítése miatt útjában voltak a hatóságoknak, és több éves huzavona után arra kényszerítették őket, hogy házaikat lerombolva hagyják el szülőfalujukat.⁷ Így költözött Derenk lengyel eredetű lakossága a következő, főként síkvidéki falvakba: Emőd, Istvánmajor, Vatta, Lád-besenyő, Andrásztanya, Sajószentpéter, Szendrő, Szögliget, Martonyi és Büdöskút.

A lakosság életmódja az új környezetben gyökeresen megváltozott, fő foglalkozás a földművelés lett. Dolgozatomban ezt az életmódbeli változást igyekszem nyomon követni, melyet az általam vizsgált földrajzi nevek is tükröznek.

A földrajzi alakulatok túlnyomó többsége természetes úton kapta nevét. Valaki, egy kisebb csoport vagy család tagja elnevezte a néz valamelyik részét annak legjellegzetesebb vonásáról.⁸ Kálmán Béla nézetét osztva elengedhetetlenül fontosnak tartjuk a földrajzi nevek megfigyeléséhez ismerni a nevek régi hangalakját, a települési viszonyokat, a település korát stb. Mindezeket figyelembe véve Derenknek, mint földrajzi alakulatnak az ott évszázadokkal korábban domináló növénytakaróról adtak nevet. Első telepesei szlávok lehettek, amire a helység szláv elnevezéséből lehet következtetni. 1430 körül *Deryn* alakban szerepelt.⁹ Összevetve a

szlovén *Dren*, a szerb-horvát *Dren* vagy a cseh *Dřín* (régí nyelvemlékekben *Dřenie*) helynevekkel, előzményeként a közös ősszláv alakhoz jutunk el, amely *dernr* 'som'. A helynév a magyarban -k képzővel toldódott meg.¹⁰ A som növény magyar szóalakja megtalálható pl. *Somló*~*Somlyó* nevében, de *Somogy* megye és község (Baranya megyében), *Som*, *Somodor*, *Somkút* és *Somogyvár* nevében is.¹¹

Ma Szögliget és a hajdani Derenk község határában 463 m tengerszint feletti magasságban fekszik a szabálytalan alaprajzú, négy belső tornyos *Szadvár* romja.¹² Derenk községnek a múlt század közepén és harmadik harmadában készült kéziratos térképei¹³ világosan szemléltetik (Joó Tibor megfogalmazásával ellentétben), hogy maga Szadvár romja, a körülötte fekvő Várkertnek nevezett földterület, sőt még az ezen túli részek is a XIX. század közepén Derenk határában belül helyezkedtek el. Így ebből kifolyólag rövid nyelvészeti-történeti áttekintést kell adnom a rég feledésbe merült, és a hagyományos névmagyarázat alapján honfoglalás-kori várnak titulált Szadvárról.

Ősi nevét Árpád egyik unokaöccsének, Zuárdnak nevéből vezetik le: *Zuárd*, *Zárd*, *Szárd*, *Szad*.¹⁴ E vár *Castrum Zaard*, *Zard*, *Zardvar*, *Zardvara* néven már a XIV–XV. században jelentős szerepet játszott. Előbb királyi vár volt, majd múltját a Bebek név „lengi körül” 1567. január 14-ig, a XVII. század derekán Csáky István szendrői főkapitány birtoka. A vár a Thököly Imre-féle háborúskodások idején elpusztult. Schultz császári generális romboltatta le 1685-ben. Később koronauradalomként (Szadvári Uradalom) szerepelt.

A derenkiek, úgy tűnik, a több mint kétszáz év alatt sem azonosultak a magyarsággal, megőrizték etnikai önállóságukat, nyelvüket. Kis, zárt társadalmi közösségekben való élet jellemezte őket. Saját falujuknak, közösségüknek voltak tagjai, s a világgal kapcsolatos fogalmaik bizonyos szegénységet mutatnak.¹⁵ Általános jelenség volt, hogy a szlávok az idegenektől (jelen esetben a magyaroktól) megkülönböztették magukat, pl. a *szlovén*, *szlovák* névvel, melynek a szláv *slovo* 'szó, beszéd' az alapja, tehát szláv az, akinek a beszéde érthető, akinek szava van.¹⁶ A Szepességet vizsgálva Gotkiewicz lengyel nyelvész is arra a következtetésre jutott, hogy a XIX. század első felében mind a szlávokat, mind pedig az egyes szláv népeket gyakran szlovákoknak nevezték. Tehát a kifejezések a múltban egyértelműek voltak a *szláv*, *szlávság* (slowian, slowiano) szavakkal.¹⁷

Így Fényes Elek 1851-ben megjelent *Magyarország geographiai szótárában* is Derenket Abaúj-Torna megye magyar-tót falujának nevezi. Molnár Endre az 1935-ben megjelent *Magyar városok és vármegyék monográfiájában* Derenk tót lakosságáról ír. A Csikvári Antal szerkesztésében 1939-ben napvilágot látott *Vármegyei Szociográfiák* VII. kötetében a következőket írják: „1720 körül az Esterházy család népesítette be ismét római katolikus vallású magyarokkal és tótokkal”, és még sorolhatnám a számtalan példát.

Az istvánmajori derenkiek is nyelvüket *tót*, *szláv*, *lengyel* és „*polski*” névvel jelölik. A terminológiai zavaros kifejezések magyarázatát a történelmi múltban kell keresni. Tudjuk, hogy Derenk lengyel telepesei többek között az úgynevezett Felső-Magyarországból és Dél-Lengyelországból származnak, arról a területről, ahol lengyelek voltak többségben. (Pontosabban Nowy Targ, Pieniny, Krynica, Muszyna, Stary, ill. Nowy Sącz és Trybsz környékéről.)

A Derenk határában fellelhetők dűlőnevek, víznevek, hegynevek, útnevek stb. vizsgálata is fényt derít az elnevezések hol szlovák, hol magyar, de többségében lengyel eredetűre.

A derenkiek 1848 után jutottak saját földhöz, míg az erdő tulajdonjogának szétosztására (mieraczka) 1880 körül került sor. A falu területe nagyjából 800 hold volt. Ebből 400 hold művelhető terület, tehát *szántóföld* (role), a másik fele nagyjából *erdő*, egyenlő rész pedig *legelő*. Az első világháború után a falu még 70 hold földet kapott a *Vidomajon*. A település lakóinak száma ebben az időben mintegy 500–600 fő között ingadozott.

A gazdaságok néhány (néha több tucat) földdarabból álltak, amelyek a falureszek között szétszóródtak, az úgynevezett dűlőkben (dile) feküdtek. Ezeknek a dűlőknek — a térformáknak, a talajminőségnek, az oda vetett növényeknek, vagy helyi építkezési sajátosságoknak megfelelő — hagyományos elnevezései voltak.¹⁸

I. Természeti nevek.

Itt a talajrészletet a derenk ember a természetes, megbolgatlan talaj alapján nevezte el. Ilyenek pl. *Zsrodla* (lengyel: źródło; szlovák: žriedlo 'forrás'), *Roven* (l.: równina; szl.: rovina 'síkság, rónaság, lapály'), *Polyana* (szl.: pol'ana 'hegyi rét, tisztás') *Wrch* (l.: Wierch; szl.: vrch 'hegy, hegytető').

A természeti nevek az alábbi alcsoportokra oszthatók.

1. *A föld felszíni alakulatának nagysága, kora, mérete szerint: Szтары Wrch* (l., szl.: stary 'öreg, idős'; wrch 'hegytető'), *Welki Kecskek* (l.: wielki; szl.: veľký 'nagy'; a Kecskek szó feltehetően a korábban ott élő magyar lakosoktól származik), *Mali Kecskek* (l.: mały; szl.: malý 'kicsi'), *Nagy Láz* (láz 'hegyi legelő, erdőirtás, szórványtelepülés, kisebb tanya-csoport'); l.: laz 'hegyi legelő, hegyi ösvény, láz')¹⁹; *Dłhi Wrch* (l.: długi; szl.: dlhý 'hosszú').

2. Külső formájuk szerint:

Verő fark ~ *Verrő fark* (verő 'déli lejtő', far, fark 'a hegy hirtelen leszakadó vége'), *Patkós völgy*, *Osztry Wrch* (l.: ostrzy; szl.: ostrý 'hegyes, éles'), *Hármas híd* *híd*.

3. Helyzet, fekvés szerint:

Za Sztarim Wrchom ~ *Za Sztarim Wrchu* (l.: za 'mögé, túl, mögött'), *Ku Habi* ~ *Hági* (hági: l., szl.: ku 'felé, irányában'), *Nad Mocidlami* (szl.: močidlo 'áztatógödör'), *Nad Kecskek*, *Posztredni Wrch* (l.: pośredni; szl.: prostredný 'középső, közép-'), *Zapadla Dolina* (l.: zapadlina 'mélyedés'; l.: zapadlý 'távoli, beesett'; szl.: zapadlý 'félreeső, eldugott hely'), *Pri Szkali* ~ *Pri Szkałe* (l.: skała; szl.: skała 'szikla'; l.: przy; szl.: pri 'mellett'), *Nad Pivniczu* (l.: piwnica 'pince'). Megjegyzendő, hogy az adatközlők elbeszélése alapján az őseik borospincekre bukkantak Derenkre történő áttelepülésükkor. De a terület szőlőtermelő jellege kimutatható pl. az 1772-ben kiállított „Szádvári Dominiumnak Urbarioma”-ban is, ahol hetedik községeként Derenk is fellelhető. *Na Wrchu*, *Nad Winiciszkami* (l.: winnica 'szőlő'), *Nad Mizerom* (Mizera családi névre utal), *Pod Winiciszkami*, *Nad Kadlubik* (l.: kadlub 'odvas fatörzs'), *Za Kosztolom* ~ *Za Kosztelom* (l.: kościół; szl.: kościół 'templom'), *Belsőség* ~ *Derenk helység* (hivatali szervek elnevezése), *Za Cziganom* (l.: cygan; szl.: cigaň; magyar elnevezés is lehet), *Pod Zsrodłami* (l.: źródło; szl.: žriedlo 'forrás'), *Nad Zsrodłami*, *Nad Zswerinczom* (l.: zwierz; szl.: zver 'vadállat') *Za Zamkom* (szl.: zámok 'kastély, vár'), *Za Wodu* (l.: woda; szl.: voda 'víz'), *Pri Csigi* (csiga), *Pri Bele Chłini* (l.: biały; szl.: biały 'fehér'; szl.: hlina 'agyag').

4. A természeti viszonyok szerint:

a) *A tájrézsnövényzetéről*: *Bikkas tető*, *Pusztá szőlő* ~ *Pusztá Wini-cze*, *Galyár* (l.: goly 'kopasz, tar, pusztá'), *Berecsék* (berek 'vizes talajú erdő, kis erdő'), *Kenderföld* (az állam jelöltette ki, ezért van magyar neve). Derenk tagosítási iratai között (1896–1903) a „Possessio Derenk”-ben olvashatjuk, hogy a község természetbeni (in natura) kilenced beszolgáltatására volt kötelezve „mindenféle termésből, kenderből és lenből”. *Káposztás* ~ *Kapusnyica*.

b) *A tájrézsnövényvilágáról*: *Liszi Wrch* (l.: lisi 'róka-'; de alapul szolgálhat a l.: lisy 'kopasz' szó is).

c) *A talaj minőségéről*: *Cserné Zemi* (szl.: čierny 'fekete'; zem 'föld'). Derenkben négyféle talajtípus volt, ezek a következők: 1. fekete föld (cor-na ziem), 2. vörös föld (cyrwuna ziem), 3. fehér föld (biola ziem) és 4. köves föld (kamenista ziem).

II. *Műveltségi nevek*. Ide tartoznak a derenk emberekől megváltoztatott tájrézsekre utaló elnevezések.

1. *A pásztorkodásra utaló nevek*: *Ménés kút*, *Ménés-völgy*, *Ménés-patak*, *Kecskek*.

2. *Halászatra-vadászatra utaló nevek* nincsenek, pedig az orvvadászat nagyon elterjedt foglalatosság volt.

3. *Földművelésre utaló nevek*: *Káposztás* ~ *Kapusnyica* (l.: kapusztá), *Kenderföld* ~ *Konopnyice* (l.: konopie 'kender').

4. *Építmények*: *Fogadó*, *Kerülő lak*, *Szádvár* ~ *Szádvár romja*.

5. *Bányászat*: szürke és vörös márványt bányásztak a *Szögligeczka Dolina*-ban (*Siglečka Dolina*) és a *Szopkovszad*-ban.

6. *Útnevek*: *Szögligeti út*.

7. *Birtoklás* (családnevek alapján): *Majer pallag*, *Busow Wrch*, *Ol-saszké Lonki* (l.: łąka 'rét, mező'), *Rémiasova Dolka*, *Rémiasow Wrch*, *Borzavszké*, *Olavszki Wrch*, *Walkové Dolki*, *Walkow Wrch*, *Walkova Poljana*, *Walková Dolina*, *Kovacsova Dolina*, *Kovacsova Ubocs*, *Hudého Dolina*, *Chudecho Wrch*, *Witkovské*, *Stefanová Dolka*, *Szopkovszad*, *Jas-ková Dolina*, *Puczingow Hodnik*, *Kovacsov Wrch*, *Jasulin*, *Bubenkow Wrch*.

Helynevek alapján: *Körtvélyeské Lonki*, *Szögligeczka Dolina*;

Közös föld: *Szpolna Dolina* (l.: wspólny 'közös, együttes');

Urassági föld: *Dvorszké*, *Pánszki Szad*;

Állami földek: *Alamszkie role*, a *Lesi Wierch*, a *Zwierynica*, a *Szögligeczka Dolina* és a *Mocydla földdarabok* voltak.

III. Egyéb

Sztreborni brezsecso, *Welki Sztross*, *Wiszoki Sztross*, *Lizina* (l.: lizina 'pillér'), *Wonwoz* ~ *Zawoz*, *Ubocs* (l.: bok 'oldal'; szl.: úbočie 'hegy-oldal, domboldal'; l.: ubocze 'magányos, félreeső hely, mellékút'), *Likajev-ka*, *Poronya*, *Groble* (l.: grobla 'töltés'; l.: grób 'sír'), *Wigyorovka*, *Kobu-lyanka*, *Widumaj*, *Prosziszko* (l.: proszek 'por'), *Mraznicza* (l.: mroźny 'hideg, fagyos'), *Tetűs-kút* ~ *Tetves kút* ~ *Pszivata Sztudnya* (szl.: voš, vši 'tetű'), *Vaskapu*, *Wapeniszko* (l.: wapno 'mész'; wapiennik 'mészégető kemence'), *Várkert*.

Istvánmajor

Miskolctól 20 kilométerre (délre) fekvő település (tanya, volt majorsá-gi birtok), amely közigazgatásilag a kb. 5 km-re levő Emődhez tartozik. Istvánmajorban 60 derenk család mintegy ezer hold földhöz jutott, tehát

jelentős változás történt a föld birtoklását illetően. A föld szétosztása során itt is az volt az alapelve, hogy minden gazdának minden dűlőben jusson föld. A föld szétosztásának egyetlen igazságos módját ebben az eljárásban látták.

Az adtközlők Istvánmajor helynevét úgy magyarázták, hogy gróf Erdődy Gyula eladósodását követően Majzler és Harstein nevű zsidó családok vették át a birtokokat. A harmincas évek vége felé az állam azonban elkobozta fölűk. Maga az elnevezés (az első katonai felmérés térképén *Ispány réth* néven szerepel) Majzler földbirtokos István nevű ispánjára utal.

Derenkhez hasonlóan a gazdaságilag hasznosított földeket itt is elnevezték az ott termelt növények vagy a tulajdonos neve után: *Szőlőkert~Winnice, Szőlők~Pod Winnicami, Ispare Ispány réth, Káposztás~Kapusnice, Majzler föld~Majzler role, Gajla*.

A talajt Istvánmajorban általában jónak tartották. Itt leginkább két-féle talajt különböztettek meg: *corna ziem* (fekete föld) és *homokosz* (homok).

A derenkiek az áttelepítés pillanatától 1961-ig, a termelészövetkezet (tíjes) megalapításáig birtokolták ezeket a földeket.

Mivel kéziratos térképet nem találtam Istvánmajorról, így az adatközlőkre hagyatkozva az alábbi földrajzi neveket gyűjtöttem össze.

Dűlőnevek: Első és Kettes dűlő, *Homokos~Ispánhomok, Ispán rét~Bika rét (völgy), Homokos* (második, harmadik), *Majzler* (első, második)~*Jeges, Galya* (Nagy~ és Kis~).

Erdők: Közös erdő, *Szölőerdő~Kiserdő, Topolyás* (a legelőn), *Fazekas-féle erdő*.

Szölőhegy.

Csatorna: Csincsesi csatorna (a legelőn keresztül).

Bánya: egy kavics- és egy homokbánya, három tó.

Útnevek: Első dűlőút, *Homokosi út, Temetői út~Kilencsesi út, Majzler-féle út, Zsinór út~Igritz út, Istvánmajori út* (Ceszta; Emődre, a közsébe vezető út).

Utcanevek: *Derenki utca, Lőcsei utca, Mikszáth Kálmán utca.* Derenken az utcáknak nem volt elnevezésük.

Összegzőként a földrajzi nevek vizsgálata alapján a következők állapíthatók meg. A derenkiek eredeti foglalkozása a XVIII. század elején — akárcsak az óhazában — a földművelés volt. Erre utalnak pl. a *Kapusnica, Konopyca* stb. helynevek. A természeti, földrajzi adottságok miatt (*Wrch, Zsrodla, Dolina* stb.) a korábbi foglalkozási struktúráját Derenken át kellett alakítaniuk. Kevés volt a művelhető föld, viszont jól termett, a viszonylag nagy népsűrűség következtében azonban a földterületek elaprózódtak. Láthattuk ezt a birtoklásra utaló földrajzi neveknél is. Termesztett növényeik a következők voltak: a kender, a len (*Konopynice*), a burgonya, a bab (ezekkel kapcsolatos földrajzi nevek nem voltak), a káposzta (*Kapusnyica*), a gabonafélék, a gyümölcsfélék közül a szilva (*slifki*) (*Gyurkova Dolina, Poza Szadi, Na Kapusnyicok~Nyizsni, Poza Mocidla, W Kecskesu, Popod Pivnyice, Na Leszin Vjerhu*), az alma (*Poza Szade, Po Zahradok, Na Kapusnyicok, Na Ortványi, Popod Zsrodla*), a körte (*Pri Cerwonej Grusce*), kevés szőlő (*Pod Winyicziszkami, Nad, Pivniczu*).

Kedvező feltételek adódtak az állattartásra (tehén, sertés, aprólék, kevés ló) és legeltetésre (*Dolini*) is. Ennek következménye, hogy fontossá

váltak az étkezésben a növényi eredetű ételek mellett a tejtermékek és a húsfélék.

Sok volt az erdő (*Długi Vjer, Harcuwani Jame, Jasenyina, Welki Sztross, Zomek, Sztross, Mrazsnyica, Uboc, Ponad Mosidla, Kecskes, Zapadla Dolina, Nova Ceszta*), ez a terület kedvező lehetőséget nyújtott egyfelől a fafeldolgozásra (bányafa, szénegés, cserkészítés), másfelől számottevő volt az egyéb munkavállalás, valamint a gyűjtögetés és a vadászat (*Liszi Wrch* — ha 'róka' jelentésben szerepel —), az orvadászat is, és a mészegés (*Wapeniszko*). Kis szerepet játszott a háziipar.

A térfelszíni formák közül a hegyek (*Zomek, Osztre Vjer, Busov Vjer, Sárogora Zohrada, Mészhegy, Ságó, Verefar, Selicke Gore*), a völgyek, dolinák (*Potok Za Mocidlami, Pod Kecskesem, Bereki, Pod Zomkem, Sziglicka Dolina, Kapusnyice, Baba Dolina, Loncka*), erdők domináltak, melyekben számtalan forrás volt fellelhető; családnevekről: *Remjoszova, Stefanova, Bebenkova, Vodszokova, Rolencova, Kralikova, Mizerova Sztudnya*; egyéb eredetű: *Csepka Voda, Kadlube, Ménes patak, Lizina forrás, Mosó kút, Bába kút, Pszivata Sztudnya, Na Bjolej Glinye, Na Babe Dolinye, Na Koszorog szkala, Na Bereku, Pod Pivnyicami, Kecskesu, Za Mocidlami, Zavo, Zsimna Sztudnya, Na Zsverincu, Na Nyizsny Kapusnyicok, Gyurkov Szadek, Zlobek, Pod Zsrodlami, K Potoku*.

Amint láttuk, e földrajzi nevek többsége lengyel vagy szlovák eredetű. Útnevek: *Bjola Glinya, Jasenyina~Selacka Ceszta, Pomendzi Grablye, Na Vjerhu Ceszta, K Kecskesu Ceszta, Sredni Brezek Ceszta, Ponad Kapusnyice Ceszta, Sztronek Ceszta, Beregová Ceszta, Leszi Vjer*; sokra emlékezik az adatközlők. De mindössze egyetlen utcanevet ismerünk: *Nova Ceszta*.

Az áttelepülés után újabb foglalkozás- és életmódváltozás történt. A jellegzetes alföldi településen földművelésre és állattartásra is sokkal jobb lehetőségek nyíltak. Újra foglalkozni kezdtek a szőlőműveléssel (*Szölőhegy*). Meg kellett ismerkedniük a más minőségű és éghajlatú terület gabonatermesztésével is. Itt kezdték el a dinnye, a dohány és a napraforgó termesztését. Megjegyzendő, hogy a művelés miatt állandóan változó területrészek nem kaptak elnevezést.

1961-től, a termelészövetkezet megalakulásától Istvánmajor mezőgazdasági jellege fokozatosan megváltozott. A termelészövetkezetben nem foglalkoztatottak, elsősorban fiatalok, Emődön, ill. Miskolcon az iparban és a vasútnál vállaltak munkát. Istvánmajor lakossága napjainkra elöregedett. A település lélekszáma állandóan csökken. Jelenleg már alig haladja meg a 130 főt. Az áttelepüléskor, mindössze negyven évvel ezelőtt 230 fő élt itt. Fiatal házaspárok csak elvétve találai, mindannyian igyekeznek városba, vagy a közeli Emődre költözni. A Derenkéről hozott lengyel nyelvű már csak az öregek ajkáról hangzik fel, a fiatalok mind magyarul beszélnek.

Amint láttuk, maguk a dűlőnevek, az útnevek, az utcanevek Istvánmajorban többségében már magyar elnevezések. Ez a lakosság asszimilálódásának a következménye. Nagyon kevés már a nyoma az egykori derenkai szokásoknak is. Néhány évtizeden belül, az idősöbbség és a középkorúak elhalásával, még hírdendő is alig marad a „somfák” falujának népről és nyelvéről, ami történeti gyöngyszeme a lengyel nyelvnek és kultúrának. Hacsak az egyetlen „Derenki”-nek nevezett utcája nem emlékeztet majd a múltjára.

- 1 Péter Király, Remarques sur le parler d'une colonie polonaise de Hongrie, *Studia Slavica* XII, 1966, p. 215–225.
- 2 Maria Hemmert, *Gwara polska wsi Emód-Istvánmajor na Węgrzech*, Szeged, 1970. (Kézirat, doktori disszertáció)
- 3 Hemmert Maria, Lengyel falu Magyarországon, *Élet és Tudomány* XXVII. 32. 1972.
- 4 Erzsébet Bódi, The Ethnocultural Assimilation of a Polish Settlement in Hungary, *Ethnographica et Folkloristica Carpathica*, t. 1. (Redigít Zoltán Ujváry) Debrecen, 1975, p. 101–113. Erzsébet Bódi, Ethnocultural Connections between Hungarians, Slovaks and Poles as Reflected through a Popular idish, *Ethnographica et Folkloristica Carpathica*, t. 2. (Redigít Zoltán Ujváry) Debrecen, 1981, p. 89–103.
- 5 Ewa Krasinska—Ryszard Kantor, Etnograficzne badania polonijne we wsi Istvánmajor na Węgrzech, *Przegląd polonijny*, Kraków, 1979, t. 1. p. 109–111.
- 6 Ewa Krasinska—Ryszard Kantor, Derenk és Istvánmajor — lengyel telepés falu néprajzi kutatása, *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, Miskolc, 1979, p. 341–356.
- 7 Ewa Krasinska—Ryszard Kantor, The Role of the Forest in the Economic Life of a Polish Village in Hungary at the End of the 19th Century and in the 20th Century, *Ethnographica et Folkloristica*, t. 1. (Redigít Zoltán Ujváry), Debrecen, 1979, p. 115–125.
- 8 Ewa Krasinska—Ryszard Kantor, A lengyelországi kivándorlás néprajzi kutatásának sajátosságai (a magyarországi vizsgálatok példáján). A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi konferencia előadásai 3. Budapest—Békéscsaba, 1981, p. 596–578.
- 9 Ewa Krasinska—Ryszard Kantor, Derenk és Istvánmajor, A lengyel telepések utódainak története és kultúrája, Néprajzi monográfia (Kézirat)
- 10 Dénes György, Egy lerombolt falu nyomában... Derenk, *Élet és Tudomány* XXXIII. 15. 1978.
- 11 Béli Mátyás, *Notitia Hungariae Novae* (Torna megyéről szóló kiadatlan kéziratának másolatáról, melyet Dénes György tárt fel az esztergomi primási könyvtárban.)
- 12 Szűts László, *A kormányzó úr medvéi* (regény), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963.
- 13 Kálmán Béla, *A nevek világa* (3. kiadás), Budapest, 1973, p. 113.
- 14 Csánki Dező, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1896–1915. (IV. kötet) p. 236.
- 15 Magyar Néprajzi Lexikon, Budapest, 1970.
- 16 Kálmán Béla, Uo. p. 148.
- 17 Joó Tibor, Az állig ismert Szádvárról, *Borsodi Szemle*, I. sz. 8. évf. 1964.
- 18 Bm. U. 174. (226 x 117 cm) Derenk helység határának tagosított térképe. Készült 1861-ben Porubszky Károly otd. mérnök által.
- 19 Bm. U. 173. (71 x 55 cm) Derenk kétség al birtokállapotját előtérítő tervrajza. Készült 1872-ben Sziklay Béla h. mérnök által.
- 20 Bm. U. 172. (226 x 117 cm) Derenk helységhatárának jelen állapotját előadó térképe. Készült 1853-ban Sziklay Béla által.
- 21 *Detsky Mihály*, Egy ismertlen vár — Szádvár, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII. 1969, p. 145–136.
- 22 Dienes Adorján, *Regőző romok*, Rozsnyó, 1955.
- 23 Ewa Krasinska—Ryszard Kantor, I. a fent említett kéziratot.
- 24 Kálmán Béla, Uo. p. 124.
- 25 Utalás a „szláv-szlávasság” kifejezésre: E. Krasinska—R. Kantor, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1979.
- 26 Derenk földrajzi neveinek felhasználásában Lőrincze Lajos: *Földrajzi neveink etele* című munkájában felhívott rendezést követem.
- 27 M. Vasmer, *Etymologischeskij slovar russzkogo jazyka*, t. H. p. 448.

***

Elhelyezésre kerül Retteg Istvánné reliefje

Ezúton is hálás köszönettel nyugtazzuk, hogy Györfi Sándor karcagi szobrászművész elkészítette a püspökladányi múzeumot alapító Retteg Istvánné bronz reliefjét. A nagyszerű domborművet a Karacs Ferenc Múzeum előterében fogjuk a közeljövőben elhelyezni.

1983. ápr. 11-én nyitották meg Hajdúnánáson az immár hagyományosá vált magyar nyelv hete rendezvénysorozatát (Hevesi János). Közreműködtek: Sebestény Árpád, Deme László, Kálmán Béla, Nyirkos István, Nagy János. — 18–19-én az MTA nyelv- és irodalomtudományok osztálya Budapesten rendezte meg *Történeti antropológia* I. c. ülésszakát. Közreműködtek: Szabolcsi Miklós, Hofer Tamás, Klaniczay Gábor, Voigt Vilmos, Sárkány Mihály, Niedermüller Péter, Makkai László, Pócs Éva, Tüskés Gábor, Hanák Péter, Martin György, Gellériné Lázár Márta, Vörös Károly, Fügedi Erik, Granasztói György, Faragó Tamás, Andorka Rudolf, Balázs Kovács Sándor, Morvay Judit, Gyáni Gábor, Takács Lajos, Benda Gyula, Kósa László, Szilágyi Miklós és Tóth Zoltán. — 21-én a TIT történelmi szakosztálya és a DAB történelmi munkabizottsága vitát rendezett a Debrecen története c. kiadvány második kötetéről. Közreműködtek: Orosz István, Rác István, Balogh István, Kovács Zoltán, Tóth Béla. — 22 — május 6. közt került megrendezésre főleg három színnyel — Püspökladányban, Szeghalmon és Berettyóújfalun — a *sárréti napok*. — Máj. 2–3-án tartotta meg az MTA nyelv- és irodalomtudományok osztálya az MTA több osztályának bevonásával rendezett *Hagyományos és új a magyar szellemi életben* c. ülésszakát. Közreműködtek: Kulcsár Kálmán, Szabolcsi Miklós, Nagy Péter, Béli Miklós, Németh Lajos, Hofer Tamás, Rác Zoltán, Újfalussy József, Mócsy András, Mátrai László, Glatz Ferenc, Bodnár György, Bökönyi Sándor, Matosi Ernő, Herman József, Pléh Csaba, Zibolen Endre, Falusné Skira Katalin, Bródy András, Csizmadia Andor, Tárkány-Szűcs Ernő, Andorka Rudolf és Hankiss Elemér. — 3–6-ig tartottak a hajdú-bihari levéltári napok. A levéltári napok rendezvényei Debrecenen kívül ezúttal Földesen és Polgáron zajlottak le. Közreműködtek: Bényei Miklós, Verő Gábor, Benda Kálmán, Balogh István, Rác István, Onosi László, Gazdag István, Bárony István, Mervó Zoltán, Radics Kálmán, Pásti Judit, Béres András és Kozma Bertalan. — 19-én Parádán a TIT Országos Néprajzi Választálya, a Miskolci Akadémiai Bizottság és a TIT Heves megyei Szervezete rendezésében *Eredmények a Mátra-alja néprajzi kutatásában* címmel tudományos ülés volt Balassa Iván, Dömötör Tekla, Bakó Berenc, Cs. Schwalm Edit és Selmeczi-Kovács Attila közreműködésével. — 25-én tartotta a Magyar Néprajzi Társaság 1983. évi közgyűlését Budapesten, az Akadémián. Filep Antal Márk Károly halálának 100. évfordulójáról emlékezett meg, Paládi-Kovács Attila pedig Néprajzi törekvések a reformkori Magyarországon címmel tartott előadást. — 31-én a Déri Múzeum dísztermében a TIT újjászervezésének 30. évfordulója alkalmából *ünnepi elnökségi ülés* volt. Közreműködött: Durkó Mátyás, Nagy János, Kurucz Imre. — Jún. 25–júl 4-e között rendezték meg Békésen a VII. békés-tarhosi zenei napokat. — Júl. 4–7. között tartották Gödöllőn az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők XI. országos találkozóját. — 15-én rendezték meg Kiskunhalason (Kiskunhalas városi Tanács, a Bács-Kiskun megyei Honismereti Albizottság, a TIT megyei szervezete és a Thorma János Múzeum) Gyárfás István (1822–1883) történetirő halálának 100. évfordulója alkalmából a *Gyárfás István-emlékülést*. Előadó volt: Györfi György.

TARTALOM

42. szám	V. kötet, 2. szám	1983. július
MOLNÁR AMBRUS: A püspökladányi „szegénység” panaszlevele 1588-ból —————	3— 5	
Néhány érdekes kiállításról —————	5	
KECSKÉS GYULA: Püspökladány és a szomszédos községek 200 évvel ezelőtt. Az első magyarországi népszámlálás adatai 1784—1787-ből —————	6— 9	
A Csenki-családra emlékeztető rendezvények Püspökladányban —————	9	
Emlékeztetés kiállítás a Karacs Ferenc Múzeumban —————	9	
DANKÓ IMRE: Püspökladányi népességszámítási próbák a XVI. századra vonatkozóan —————	10— 12	
MATOLCSI LAJOS: Püspökladány kulturális élete egy felmérés tükrében, utalással a tennivalókra —————	13— 20	
Hajdúböszörményi halottaink —————	20	
Honismereti nap Hajdúszováton —————	20	
SÁRI MIHÁLY: Adalékok a püspökladányi művelődési otthon történetéhez —————	21— 32	
Huszonöt éve áll Püspökladányban Kaán Károly szobra —————	32	
DANKÓ IMRE: Püspökladány árucsereszonyainak alakulása az urbanizáció folyamatában —————	33— 59	
A Museum (published by the UNESCO in Paris XXX. 1983. évf. 4. sz.) magyar száma —————	60	
SZILÁGYI MIKLÓS: Jegyzetek a népi jogszokásokról (Tárkány Szűcs Ernő könyvét olvasva) —————	61— 64	
Népi bútorkiállítás a Hajdúsági Múzeumban —————	64	
KOVÁCS ISTVÁN: Emlékezés Ecsedi Istvánra —————	65— 69	
Elhunyt Mészáros Ferenc, a TIT Szolnok megyei titkára —————	69	
SZ. KÜRTI KATALIN: Elfelejtett debreceni művészek III. Somogyi Sándor (1881—1960) —————	70— 86	
Népi építészeti kiállítás a Karacs Ferenc Múzeumban —————	86	
UJVÁRY ZOLTÁN: Búcsújárás a Túróc völgyéből Szentkútra —————	87— 94	
Búcsú Kovács Kálmántól —————	94	
BÓDI ERZSÉBET: A gyűjtögető gazdálkodás emlékei Szirénfalván 2. Vadgyümölcsök és termékek felhasználása —————	95—101	
SÁNDOR MIHÁLYNÉ: Berettyóújfalu urbáriuma —————	102—105	
Megkezdődött az Emlékkert felújítása —————	101	
Az árucseré hagyományos formáinak fellendülése Kínában —————	105	
INCZE JÁNOS: Röviden — magamról —————	106—108	
Tanulmánygyűjtemény a délszláv—magyar irodalmi kapcsolatokról —————	108	

VARGA GÁBOR: Az illendőség tudománya egy régi kéziratostankönyvben —————	109—110
Közelgő nagy évfordulók elé —————	110
BARTHA ELEK: Az Ung vidékének vallásos néprajzi képe —————	111—114
A Nyomdász jubileumára rendezett sajtótörténeti kiállításról —————	114
BÉRES IMRE: Advent és karácsonyi népszokások Dobóruszskán —————	115—117
A Bibliographia Ethnographica Carpatobalcanica első száma —————	117
CSORBA CSABA: A geszti krónika —————	118—125
Zichy Mihály emlékkiállítás a Szovjet Kultúra és Tudomány Házában —————	125
Múzeumbaráti kör alakult Pácinban —————	125
REMIÁS TIBOR: Adalékok a „derenkij kérdés”-hez (A derenkistvánmajori lengyelek életmódjának alakulása a földrajzi nevek tükrében) —————	126—132
Elhelyezésre kerül Retteg Istvánné reliefje —————	132
Fontos tudományos rendezvények, ülések, tanácskozások —————	133